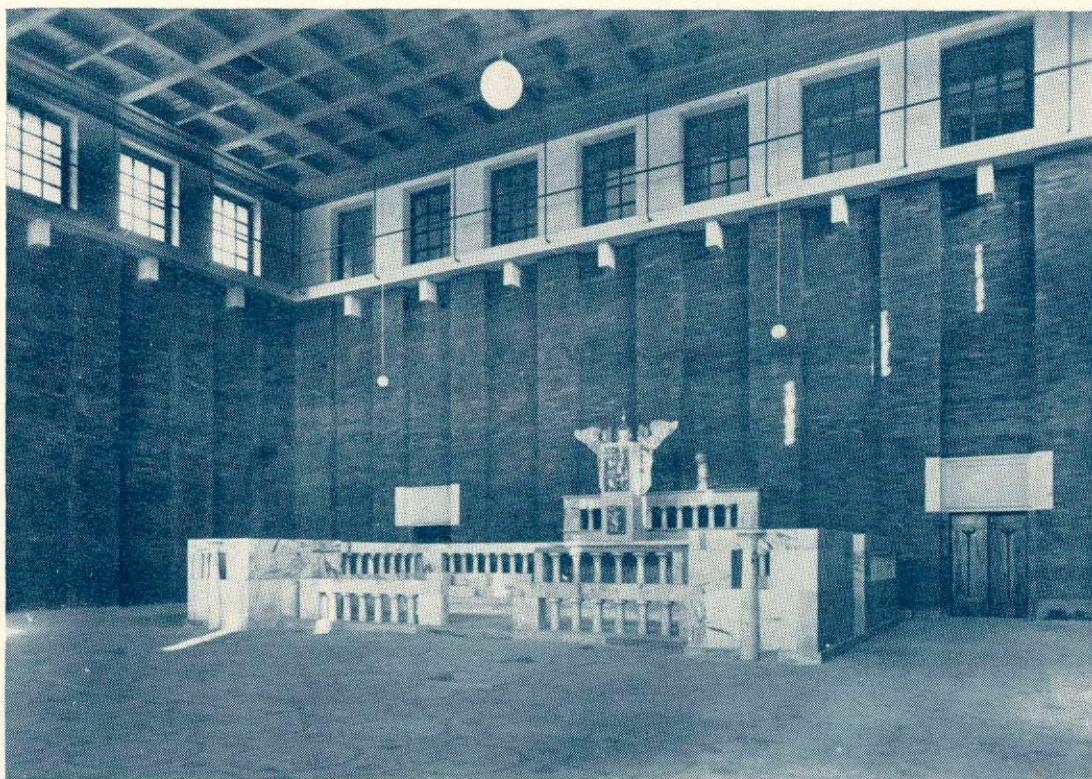
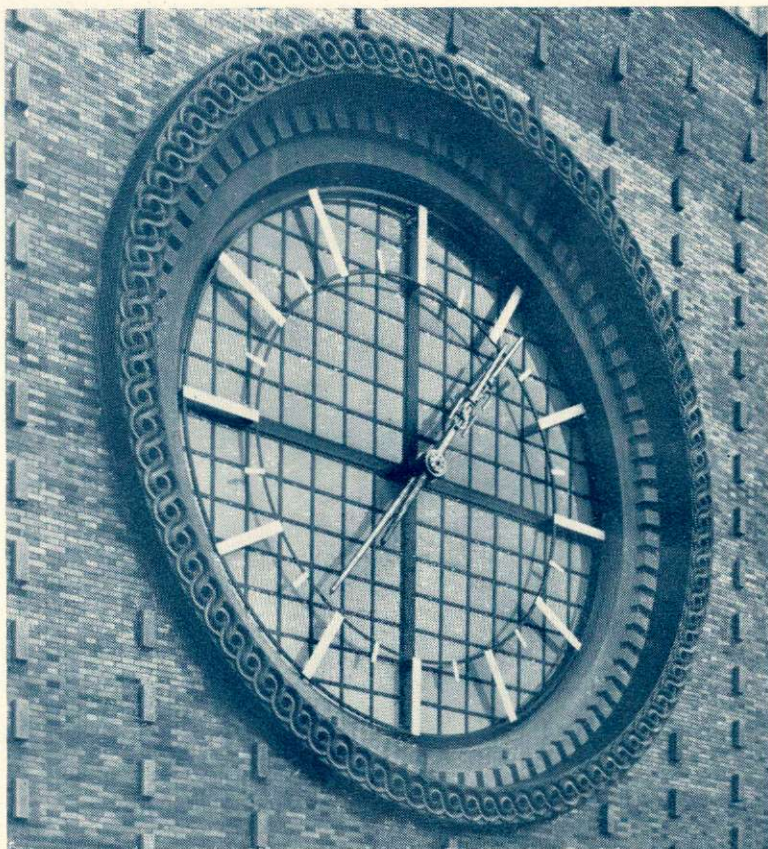

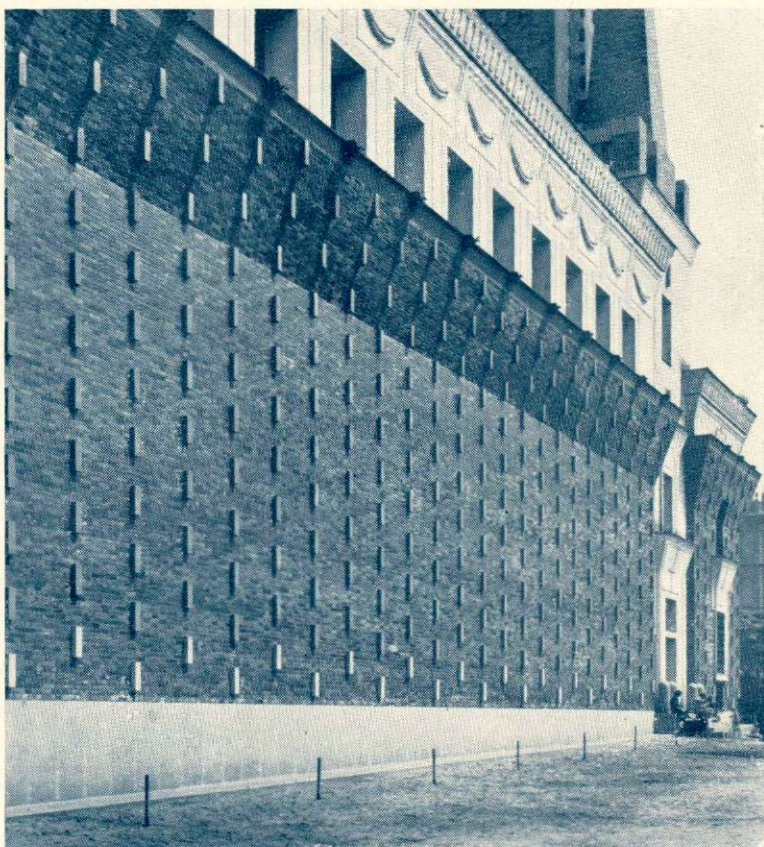
SL. 17. J. PLEČNIK, CERKEV SRCA JEZUSOVEGA NA VINOHRADIH V PRAGI

SL. 18. J. PLEČNIK, NOTRANJŠČINA CERKVE SRCA JEZUSOVEGA V PRAGI

Sl. 19. J. PLEČNIK, URA CERKVE SRCA
JEZUSOVEGA V PRAGI

Sl. 20. J. PLEČNIK, JUŽNA STENA CERKVE SRCA
JEZUSOVEGA V PRAGI

FRANCE VODNIK

ZBLIŽANJE DUHOV

Ze za časa Izidorja Cankarja je naše katoliško pisateljstvo započelo boj zoper oklep resnice. Danes se ta boj v stopnjevani obliki obnavlja. Članek »Ideja in kvaliteta«, ki ga je v prvem zvezku letošnjega »Doma in sveta« objavil Francè Vodnik, je glede tega pomemben... iz njega (je) mimo drugih stremljenj razbrati močan odpor zoper krščansko resnico kot sistem. To je odločen in pravilen korak. Nič zato, če je Fr. Vodnik sodobni svobodoumnosti krivičen, ker jo vzporeja z Aškerčevo; njegova gesta kaže smer proti pravemu odnosu do »resnice« v kulturnem življenju, k odnosu, ki je v tem članku opisan kot bistvo prave svobodoumnosti.« (LZ 1930, 260). Te besede je napisal Josip Vidmar, ko me je prvokrat in menda doslej edinokrat pravilno razumel. Za tiste, ki mojega članka ne poznajo, naj dodam, da si je treba pod »krščansko resnico« misliti pač logični pojem ali načelo (n. pr. pojem Boga), ne pa onostranske resničnosti (n. pr. osebnega Boga). To se mi zdi potrebno poudariti, sicer bi utegnil kdo zmotno misliti, da sem se boril zoper krščansko resnico v stvarno-bitnem pomenu besede. A to je vendar moja vera in zato je bilo prav krščanstvo — kolikor je šlo poleg drugih prizadevanj za vprašanje metafizične usmerjenosti — cilj vsega mojega dokazovanja.

V resnici je za »naše katoliško pisateljstvo« pomembno, da se je v zadnjih dveh desetletjih oddaljilo od dogmatizma (racionalizma) tako v vprašanju kulture kakor religije; s tem je bil v našem kulturnem ustvarjanju dejansko izvršen prodor resnične (osebne) religioznosti, za kar nedvomno priča na primer razvoj naše literarne umetnosti v tem obdobju. Da ne bo nepotrebnega nesporazumljenja, naj povem, da je naš svetovnonazorski problem treba razumeti v Avguštinovem smislu »osebne«, »nedogmatske« resnice. Morda res nihče ni znal prav točno povedati, v čem je bistvo tega svobodnega iskanja resnice. Po mojem mnenju je podoba problema doslej najtočneje pokazal France Veber v »Sv. Avguštinu« (str. 47): »... Avguštin sploh ne išče spoznanja samih... splošno veljavnih načel (sistema, op. p.), pač pa... išče in to izhodno in končno le spoznanje r e s n i c e

v ožjem, rekel bi stvarno-bitnem pomenu besede, pri čemer mu je vprav ta stvarno-bitna resnica tako rekoč vzorno dana le z resnico dejanskega lastnega življenja na eni strani in z resnico enako dejanske bitnosti božjega bistva na drugi. N. pr. že v svojih »Samogovorih« pravi takole: »Boga in dušo hočem spoznati. Res nič več? Prav nič več!« Mislim, da je tako že Avguštín prejasno označil nepremakljivo razliko, ki je med resnico, kakor se javlja v goli veljavnosti vseh tako imenovanih splošnih načel, in pa med resnico, ki ji je neposredna podlaga istinitost lastnega življenja (kakor tudi vsega ostalega stvarstva) ter istinitost Boga.

Prav tako pa je za »naše nekatoliške pisateljstvo« značilno, da se že od nastopa moderne premnogi izmed njih odmikajo od »svobodomiselstva« ali liberalizma (humanizma, naturalizma) in da ne vidijo svobode več v zanikanju, razvezanosti in »osvobojenju« od metafizičnih, nravnih in religioznih norm, torej v absolutni človečnosti, marveč nasprotno v etični pokorščini notranjemu imperativu. Naj omenim samo Ketteja, Iv. Cankarja in Sr. Kosovela, ki so se vsi, čeprav izven konfesije, borili kot anti-liberalci za »višjo resničnost«. Morda pa je le bistveneje, nego si navadno mislimo, da so vsi trije sklenili svoje življenje kot katoličani? Nekje sem že poudaril misel, da je »prehodništvo« najznačilnejša oznaka za duhovni položaj sodobnega človeštva. Konfesionalni človek danes poudarja pravico osebnosti in vesti, akonfesionalni znova išče — v nasprotju s humanizmom — metafizičnih osnov.

»Zagovor«, ki ga je v šesti številki »Sodobnosti« priobčil Josip Vidmar, je glede tega pomemben. Iz njega je mogoče razbrati močan odpor zoper »svobodomiselstvo« v proticerkvenem in protireligioznem smislu. Nič zato, če je J. Vidmar katoliški Cerkvi v svoji zmoti glede njenega bistva krivičen, ko ji odreka duhovno svobodo in jo istoveti z zgolj »pojmovnim krščanstvom« in »dogmatsko vezanostjo«. Njegova izpoved kaže — da ponovim njegove besede — smer proti pravemu odnosu človeka do »resnice« v kulturnem in duhovnem življenju, k odnosu, ki je v njegovem zagovoru opisan kot bistvo prave svobodomnosti. Zato moremo danes na tej osnovi govoriti o zbližanju duhov, a ne samo o kulturnem zbližanju, marveč — to poudarjam — o zbližanju v smislu svetovnega naziranja. Kakor je bila nedavna ločitev enega dela naših nekatolikov od političnega liberalizma pomembna z narodnega vidika, tako je duhovna ločitev, ki je našla izraza v Vidmarjevem »Zagovoru«, pomembna z idejnega vidika.

I

S tem seveda nočem niti najmanj zanikati razlik, ki so še vedno med nami in ki nas morda celo nepremostljivo ločijo. Toda iz »Zagovora« sem se prepričal, da je veliko teh razlik, zaradi katerih smo si bili »nasprotniki«, samo navideznih, ker so izvirale iz usodnega

nesporazumljenja, iz zmotnih predpostavk ali iz neadekvatne rabe terminologije. Predvsem velja to za vprašanje umetnosti (kulture) in svetovnega nazora (s tem v zvezi za alternativo »ali kristjan ali umetnik«) ter za vprašanje duhovne svobode. Ker gre samo za resnico, se bom zaradi preglednosti v nadaljnjem omejil le na osrednja vprašanja, pri čemer bom moral nekaj pojasniti, marsikaj pa ovreči. Vendarle pa moram najprej odbiti dvoje očitkov zoper mojo »obtožbo«. Vidmarjev »Zagovor« je namreč nastal na osnovi mojega članka »Narodnost in svetovni nazor« (DS 1933, št. 3). To je tudi vzrok, da začenjam s postranskim vprašanjem.

Josip Vidmar mi v predzadnjem odstavku svojega zagovora očita, da ne razlikujem oziroma »grobno zamenjujem« človeško vrednost in kulturno pomembnost. Toda to je napačno. Kdo je v zadnjih letih pri nas bolj in večkrat poudarjal, da sta svetovni nazor (duhovna usmerjenost, »ideja«) in kultura (kvaliteta) dvoje? Sklicevati se morem na članke Ideja in kvaliteta, Pot v tempelj (DS, 1930), Vprašanje »naše« kulture (»Slovenec« 1932, št. 200), zlasti pa na Sodobni umetnostni nazor (DS 1933, 1—2), kjer sem med drugim pisal, da »tudi najpopolnejši človek, podoba najčistejše človečnosti, ne more biti nadomestilo za umetnika in umetništvo« (str. 12). To seveda velja za vsako, ne samo umetniško ustvarjanje.

Ta stvar je s tem pojasnjena. Ako sem očital Vidmarju individualizem in sem, kakor pravi, »plediral za najpreprostejše kmetiške in delavske matere«, sem hotel s tem povedati nekaj drugega, namreč misel, da je obseg kulture širši, življenjsko-celoten in da zato ne obsega samo jezika ali literature in umetnosti, marveč vsa življenjska območja od političnega, gospodarskega do najvišjih. Če tako pojmujeemo kulturo, ne moremo pritrditi Vidmarju, češ, da se »v plasteh naroda kultura ne tvori«. To napako preveč enostranskega pojmovanja »kulturnega problema« so Vidmarju pred menoj očitali že drugi, n. pr. Lojze Udè.

II

Važnejši je očitek »slabega« oziroma »netočnega razlikovanja«, ki se razodeva v »vzporejanju katolištva in svobodoumnosti kot dveh svetovnih nazorov«. V resnici mi Vidmar očita s tem nekaj, kar je zagrešil edinole sam. To mi bo lahko dokazati. Zakaj na primer govori v uvodoma citiranem članku in tudi drugod o sodobni svobodoumnosti, če pa duhovna svoboda ni svetovni nazor, marveč svojstvo ali lastnost duha, kakor sedaj v svojem zagovoru pravilno poudarja in pojasnjuje? Ali ni to posledica nejasnosti in slabega razlikovanja, ki ga očita meni, čeprav sem jaz napisal »svobodoumnost ali humanizem« in sem s tem čisto točno izrazil, da mislim s tem nazivom svetovni nazor (liberalizem). Tega nisem storil, kakor meni Vidmar, zato, ker bi bil »slutil slabo zvezo« med tako zvanim »svobodomisel-

nim« nazorom ter med duhovno svobodo, nego ker mi je bila ta bistvena razlika popolnoma jasna in sem jo bil kot svobodoumnik izpovedal in poudaril že zdavnaj pred njegovim zagovorom. V uvodu k antologiji »Slovenska religiozna lirika« (1928) sem namreč napisal tudi naslednji stavek: »Zdi se mi potrebno poudariti, da svoboda vesti in misli more biti le nujni atribut svetovnega nazora, a to vsakega brez izjeme, če se resnično neposredno in ustvarjajoče izživlja, nikdar pa ne more biti s tem izražena njega substanca, ki sovpada edinole s predstavo odgovarjajočih istinitosti.« Priznam, da pričujoči stavek sam zase ne more biti vsakomur popolnoma jasen; toda če si pod »svetovnim nazorom« mislimo duhovni svet osebnosti (in gledamo svetovni nazor v smislu sistema le kot odsev tega sveta na človekovi logični ravnini) in če dalje pomeni »atribut« svojstvo resnico iščočega človeka, njegovo metodo, boljše etični odnos oziroma izhodišče, a »substanca« ne tega »kako« (svoboda) svetovnega nazora, marveč njegov »kaj« (resnica) — se smisel mojih besed popolnoma ujema s sedanjim Vidmarjevim pojasnilom: »Svobodoumnost ni svetovni nazor, ... kajti nazor je produkt duha, svoboda pa njegova lastnost.« Vzrok, zakaj me Vidmar pred petimi leti ni razumel (LZ 1928, 557) in zakaj mi je tudi v letošnjem zagovoru krivičen, ko me predstavlja za nekaj, kar nisem in nočem biti, namreč za nasprotnika svobodnega duha, vzrok za to je v njegovem zmotnem pojmovanju oziroma nepoznanju katolištva. Preden pa preidem k temu osrednjemu vprašanju, za katero mi predvsem gre, moram še natančneje pokazati, na čigavi strani je bila nejasnost.

Josip Vidmar sedaj, ko pojasnjuje, češ, da je pod svobodoumnostjo treba razumeti *svobodo duha*, sam priznava, da je le-to imenoval »z nekoliko varljivim in zgodovinsko obremenjenim imenom« (svobodomiseltvo!). Toda samo to ime me pač ne bi bilo smelo zapeljati do tega, da bi Vidmarja imel za liberalca (humanista), ako ni. Ako se je to kljub temu moglo zgoditi, je to zakrivil sam, kar naj pokažejo naslednji zgledi.

Ne enkrat je namreč Vidmar pisal o svobodoumnosti kot svetovnem nazoru. (N. pr. Svobodomiseltvo in kar je še drugih svetovnih nazorov, Kritika II, 49; antiteza: svobodomiseltvo — dogmatična ortodoksnost (kar mu pomeni katolicizem), LZ 1928, 557; enaka antiteza: svobodoumnost — pravovernost, LZ 1930, 258; »véliki pagan« in svobodoumnik (nekristjan) Goethe, LZ 1929, 183; Prešernov (svobodomiselni) svetovni nazor, LZ 1929, 315; svobodomiseltvo [osnova svobodomiseltva je individualna svobodoumnost], če ga namreč motrimo... kot idejno smer, kakor... katolištvo in marksizem, LZ 1932, 540; *svobodoumne akademске starešine*, med katere se šteje tudi pisec (Vidmar), LZ 1932, 1). Prav tako mu je v uvodu h knjigi »Kulturni problem slovenstva« (TZ 1932) svobodoumnost svetovni nazor, saj trdi, da »svobodoumnike« deli od »slovensko-katoliškega tabora« svetovni nazor, medtem ko jih od »protisloven-

sko-svobodomiselnega tabora« deli (potemtakem le) narodni nazor! In — da človek nazadnje zares ne ve, ali naj njegovemu zagovoru véruje ali ne — prav ta njegov »Zagovor« izzveni znova v antitezi: svobodno = nekatoliško; katoliško = nesvobodno. Dasi pravilno poudarja, da je »očitna logična napaka« svobodo duha »prienáčevati takemu ali drugačnemu nazoru« (in prav tako seveda odrekati mu jo!!), pa dejansko tako ravna v odnosu do katolicizma, čeprav ga za to zadene lastna sodba, da se »to pravi na isti ravnini obravnavati dva pojavi različnih svetov«.

Toda jaz vseeno hočem vérovati njegovemu prej navedenemu pojasnilu. A zakaj — upravičeno lahko vprašam — nisem bil vreden vere, da bom po tem pojasnilu pač še vedno vztrajal pri svoji »obtožbi« liberalizma (zaradi njene nedvorne pravilnosti), da pa bom poslej izvzel njega, ki glede »svobodomiselstva« prav tako kakor glede »svobodoumja« trdi prav za prav isto kakor jaz? Pokazati bom skušal, da je močno grešil, ko me je zaradi mojega svetovnega nazora prištel v vrsto njih, ki zagovarjajo duha nesvobode. Slejkoprej sem priznaval in branil normo, da sta svoboda vesti in uma vsaki zreli etični osebnosti brez pogojni imperativ in nujno izhodišče pri iskanju resnice in ostvarjanju svetovnega nazora. Tudi sedaj moram poudariti nasproti Vidmarju in nasproti vsakomur, da je zvestoba vésti najdražje prepričanje »Franceta Vodnika in njegovih«, tudi če bi zaradi te etične norme moral zanikati katolicizem, ki ga tudi po nauku Cerkve more človek sprejeti samo svobodno (po vesti) ali pa sploh ne. Ker sem svobodoumen, sem katoličan!

III

V resnici »je lahko tako, da pride človek k nazoru in si ga prisvoji ali izbere, lahko pa pride tudi nazor k človeku in si vzame njegovo dušo. Ali pa je treba šele dokazovati, da je umstvena svoboda eno izmed najdragocenejših in največjih človeških svojstev? In če to je, ali ni jasno, da je ne sme nedostajati v kulturi, ki naj bo globoko samobitna? In ali ni torej tako, da človečnosti, v katerih ta sijajna moč ni živa in ne dejavna, niso zrele ali ne prav usposobljene za najvažnejše naloge, ki se pojavljajo pri ustvarjanju kulture?«

Kako točno je postavil Josip Vidmar to vprašanje! Na to ni mogoče odgovoriti drugače nego pritrdilno. Ali tudi katoličanu? Nedvomno. Priznati moramo, da se je Vidmar prav s tem vprašanjem ne samo približal najbolj gorečemu prizadevanju mladega katoliškega rodu, marveč je s tem nevede potrdil osnovno subjektivno katoliško normo: svobodo osebnosti. Takoj naj poudarim, da »svobode« ne smemo razumeti v liberalno-sofističnem smislu absolutne človečnosti (»človek je merilo vseh stvari«), torej v smislu duhovne razvezanosti in razpuščenosti, marveč v faustovsko-etičnem,

sokratično-demoničnem ali krščansko-vestnem (avguštinskem) smislu pokorščine notranje-metafizičnemu imperativu. »Ni svoboden človek, ki ničesar ne priznava nad seboj, ampak ki spoštuje, kar je nad njim.« (Eckermann, Gespräche mit Goethe, I. 219; prim. »Čas« 1928/29, 343). Vest je namreč božji zakon, ne človekova samovolja.

S tem smo se približali osrednjemu vprašanju, za katero gre. Meni je bilo od vsega začetka jasno, da ni bilo postavljeno samo vprašanje tako zvane »umetniške« (kulturne) svobode, živosti ali elementarnosti ustvarjanja, marveč tudi vprašanje svobodnega iskanja (in priznanja) resnice, torej vprašanje svobode na ravnini svetovnega naziranja. Tega se je nedvomno zavedal tudi Josip Vidmar, kar se razvidi deloma iz tega, da govori o »nadarjenosti in svobodi«, še bolj pa iz dejstva, da govori o »drugi religiji«. Zato je prav temu vprašanju potrebno pogledati iz oči v oči, pojasniti nesporazumljenje ter odstraniti predsodke oziroma nevednost, kolikor je mogoče. Vidmarjeva zmota namreč ni samo in morda tudi ne toliko v nazorih, nego v dejstvu, da jih poudarja v nasprotju s katolištvom, čeprav nič, kar je pravilno (subjektivno-etično celo nič, kar je v dobri veri zmotno) ne more biti v nasprotju s katolištvom (nasprotujejo lahko samo katoliki ali tako zvana »empirična« cerkev). Kakor mnogim nasprotnikom Cerkve je tudi Vidmarju neznan njeno bistvo, ki ga zmotno gleda samo v sistemu in vnani organizaciji (kar je tembolj napačno, če ju motriš naturalistično, namesto v smislu razodetja); a očitvidno mu je neznan tudi katoliški nazor o vesti in prav tako nazor o univerzalni, nevidni Cerkvi.

Zdi se mi nadvse pomembno, da smo prišli do teh vprašanj o zadnjih, božjih, v resnici »najvišjih rečeh« na osnovi debate o literaturi in umetnosti. To dejstvo govori močneje nego vsako dokazovanje, da je tako zvani kulturni »larpurlartizem« zmota in da so vsa življenjska območja organsko zvezana z osrednjim metafizičnim vprašanjem: ali absolutni Bog (religija) ali absolutni človek (humanizem) in ali morata biti življenje in kultura sredotežna ali sredobežna.

Le tako je mogla na primer nastati zloglasna Vidmarjeva alternativa »ali kristjan ali umetnik«. Meni je sedaj postalo jasno, da je bila ta alternativa prav tako zmota (po svojem objektivnem pomenu), kakor resnica (po subjektivni misli, ki je v njej). Zagovarjajoč svojo tezo je namreč Vidmar napadal isto, proti čemur smo se borili tisti, ki smo njegovo tezo zavračali. V resnici smo trdili, če gre namreč le za osrednji smisel alternative, isto. Kako to? Bilo je nesporazumljenje, izvirajoče iz različne rabe terminologije in različnega pojmovanja krščanstva. Josip Vidmar je rabil izraz »svetovni nazor« v smislu sistema ali logične resnice; ker pa priznava le osebno ali doživeto resnico, dosledno in pravilno izključuje osebnost in »svetovni nazor« (v kolikor tudi le-ta ni »doživeta resnica«; zakaj zanikati

bodisi možnost bodisi potrebnost ali smiselnost umskih formulacij ni mogoče, sicer bi morali zanikati razum, s čimer bi v borbi zoper racionalizem zapadli nasprotni skrajnosti senzualizma oziroma iracionalizma; slejkoprej pa se moramo zavedati, da je »resnica« sistema vedno le sekundarna oziroma samo načelna ali veljavna in da je primarno vselej življenje, »osebna resnica« oziroma resnica v realno-bitnem pomenu besede). Meni je nasprotno »svetovni nazor« pomenil »dejansko osebnost« oziroma doživeto resnico, ki sem jo zato poudaril zoper »transvitalni logični princip« sistema. Zato sem tudi dosledno in pravilno zagovarjal zvezo svetovnega nazora (osebnosti) in kulturnega ustvarjanja, oziroma — na ravni svetovnega nazora, »ideje« ali metafizike — potrebo in nujnost osebne (svobodne) religioznosti. Tako je bila nedvomno mišljena tudi alternativa »ali kristjan ali umetnik« in v tem smislu je vsekakor pravilna; a prav tako je iz istega razloga pravilna alternativa »ali humanist (homo areligiosus) ali umetnik«. Vendarle pa je zaradi tega smisla formulacija nedvomno napačna. Prav bi bilo edinole »logični (bolje aprioristični) kristjan (humanist) ali umetnik«. Vzrok te napačne formulacije pa je globlji; izvira namreč iz Vidmarjevega zmotnega naziranja, da je tako zvani krščanski sistem ali »pojmovno krščanstvo« zares pravo krščanstvo. (Toda če upoštevamo, da je ta zmota Vidmarjevo prepričanje, potem njegov boj zoper »krščanstvo« ni samo razumljiv, marveč tudi dosleden in — seveda le subjektivno — pravilen.)

V resnici pa krščanstvo nikakor ni svet logične resnice, marveč kozmos individualnega sveta, človeškega in božjega, in pomeni neposredni in živi, resnični in dejanski objem človeštva in Boga. Krščanska resnica kot sistem — ki je nastal iz smiselne potrebe človekove tudi umske narave in prav tako razumljivo iz sociološko-objektivne naloge Cerkve v zgodovini človeštva — je zgolj načelna, ne stvarno bitna resnica krščanstva. Zato nam mora ostati bistvo Cerkve tuje, če v evangeliju ne vidimo resničnega Razodetja, česar pa ni mogoče brez vere v božanstvo Jezusa Kristusa. Kdor vidi v njem samo »učitelja« in »ustanovitelja« religije, ne pa tudi Odrešenika, ki je prišel od Boga Stvarnika, tisti nujno ne vidi njega transcendentalne osnove in bista in mu je krščanstvo samo ena izmed svetovnih konfesij. Toda takšno naturalistično pojmovanje krščanstva je zmotno. Krščanstvo pojmuje prav samo tisti, kdor vidi v njem razodetje istega Boga, ki je ustvaril svet in človeka. Le tako je krščanstvo lahko Cerkev, ki je po svojem bistvu univerzalna v smislu bogočloveškega občestva.

Brez priznanja univerzalne Cerkve (kraljestvo božje) lahko zapade človek enostranosti, ozkosrčnosti in zmoti konfesionalne ali akonfesionalne ekskluzivnosti. Zaradi tega je tudi pojem »druga religija«, ki jo Vidmar stavlja v nasprotje z »ustoličeno religijo«, kontradiktornega pomena. Zakaj religija je tako po objektivni resnici onostranske (božje) resničnosti kakor po subjektivni resnici

človekove religioznosti možna edinole na centralni, božji ravnini ali pa je sploh ni. Bog je en sam, absolutno Bitje; če bi ne bilo tako, bi morali reči, da ga v resnici ni. »Moj« Bog je nujno isti kakor »tvoj« Bog, čeprav sva ga spoznala osebno, vsak po svoji vesti. Po veri v univerzalno Cerkev tudi ni popolnoma pravilno, govoriti o čem »specifično katoliškem«; zakaj če so katoliška vidna znamenja Cerkve, je tembolj katoliška stvarno-bitna združitve narave in nadnarave, človeka in milosti. Moremo celo reči: Vse, kar je, je katoliško! »Vse, kar je« moramo seveda razumeti v smislu Spinoze, ki so ga po krivici proglasili za (logičnega) panteista. Vse, kar je, namreč ne pomeni vse, kar eksistira, marveč vse, kar je na ravnini onostranske resničnosti, *veritatis aeternae*, v resnici, v milosti, v Bogu. Toda ali je mogoče biti v Bogu — izven katoliške konfesije? Katoliški nazor o vesti in o univerzalni Cerkvi nam na to vprašanje odločno odgovarja: da!

Ali potemtakem Cerkev ni edinozveličavna? Jasno je, da naša vera v razodetje izključuje sleherni verski relativizem, ki trdi, da so vse religije (po svoji resnici) »prave«. Toda znani Cyprianov izrek »*Salus extra Ecclesiam non est*« (izven Cerkve ni zveličanja) — s tem prehajamo k vprašanju osebne religioznosti oziroma duhovne svobode — je treba po pameti in po nauku Cerkve pravilno razumeti tako, da ni zveličanja izven Cerkve v smislu božjega kraljestva, ki ne sovпада z vidnimi mejami konfesije. Po nauku Cerkve more duhovno biti njen član nekdo, ki je v dobri veri (*bona fide*) nasprotnik vidne Kristusove Cerkve, na primer pravoslaven, protestant ali »pogan«. (Prim. M. Pribilla S. J. »*Die Kirche von Anbeginn*«, *Stimmen der Zeit*, Juli 1929.) Zato je stališče katoliške pravovernosti (ne pa vedno tudi stališče katoličanov ali empiričnega katolicizma) širše in svobodnejše nego stališče akonfesionalne ekskluzivnosti in »svobodoumne« intolerance.

Zakaj tudi če se postavimo na stališče akonfesionalnega, toda religioznega človeka, moramo reči, da je Josip Vidmar katoličanom krivičen, ko jim odreka to, kar Cerkev priznava drugovercem (kljub poudarku dogmatičnega nasprotja): svobodo vesti in uma oziroma resnico osebne religioznosti. Tudi če namreč zanikamo neko religijo, moramo vendar v katoliškem nauku o vesti »spoznati moment spravljivosti, ki veže vse ljudi, ... naj so po dogmah in mnenjih še tako razdeljeni« (M. Pribilla) v enotno duhovno občestvo univerzalne, nevidne Cerkve. To, kar Josip Vidmar imenuje »drugo religijo«, je zaradi tega katolicizmu imanentno in celo prvenstveno, tembolj ker je evangelij po naši veri v resnici božje razodetje. Katoličan brez tega centralnega, najbolj osebnostnega hrepenenja po Večnem, Neskončnem in Svetem bi bil v resnici samo odreveneli verski formalist.

Katoliški nazor o vesti je nedvoumen in popolnoma jasen. Imperativ vesti je osnovna katoliška (in občečloveška) osebna etična

tiki svojega srca in ne sodobni praktičnosti razuma. Zato bi jaz oporekal Koblarjevemu stavku v Uvodu (str. 10), povzetem iz Feldmana, da sledi iz tega Prusovega maksima: »Sodobna kultura mora izginiti, da se rodi druga, boljša«, in bi ga popravil točneje: »Stara romantična kultura z vsemi predsodki mora izginiti, da ne ovira novih ljudi v rasti«. Sicer tudi to ni dovolj in bi moral dodati še nekaj, kar je najbolj značilno za Prusa in najbolj njegova osebna bolečina: »Pa tudi novi ljudje sami niso življenja zmožni, ker ne gredo vanj z brezobzirno službo idealu, kot zahteva doba napredka, ampak z vročim srcem, ki jih pogubi«. Prus je tipični pisatelj, ki podira svoj lastni pozitivistični nauk s toplo romantiko svojega srca, proti kateri se sicer bori. V doktrino, ki bi edina mogla rešiti človeka, ne gre cel človek in mora propasti. Zato se je Prus »bal svojega srca« (Z. Wasilewski), pa se vendar dal v leposlovju — ne v publicistiki — voditi njemu. Tako je on, glavni poljski pozitivist, obenem že tudi borivec proti njemu. Etični dualizem dobrega in slabega se je pri njem razdelil v stvar srca in razuma, in zato pri njem nobena njegova glavna oseba, nosivec tega razkola, ni tematična, to je: ali eno ali drugo, ampak vedno le eno in drugo, in je prav v tem njena tragika. Plemeniti sodobni (to je: realistični) idealist zaradi romantike v sebi popolnoma propade. To je glasil še l. 1887 v Punčki. V Faraonu l. 1896 pa se je premaknil tudi s tega pesimizma. Vendar moramo misliti na Prusovo duševno razklanost, ko čitamo Faraona.

»Faraon« ni morda roman v navadnem smislu besede, ampak je epopeja o problemu državne organizacije, in se zato marsikomu, ki išče erotičnih scen, zdi, če ne dolgočasen, vsaj dolgovezen. Problem državnega upravljanja pa obstoji v vprašanju anarhije in reda, tradicije in revolucije — bodisi od zgoraj ali od spodaj —, individualne volje in kolektivnih teženj, hladne uvidevne modrosti in čuvstvenih, nepremišljenih odločitev, v samodržstvu enega človeka ali celega stanu, oligarhije, teokratije, v prvenstvu absolutnega etatizma ali naroda in vseh vrednot, ki so zvezane z njegovo tisočletno kulturo. Vsa ta vprašanja je razvil Prus v tem romanu, in to ob osnovnem socialnem idealu svoje dobe, ob filantropskem čuvstvu do kmeta. To čuvstvo je izraz altruističnega XIX. stoletja, prav takò, kot je izraz publicističnega racionalizma tega veka tudi táko pojmovanje religije in njenih služabnikov, kot je prikazano v tem zgodovinskem romanu. Ti dve glavni sodobni misli, ki so subjektivni elementi Prusove osebnosti in njegove dobe, je odel v plašč zgodovine po zgledu Flaubertove Salammbó in jih tako objektiviziral. V njih svetlobi je gledal pestro življenje in ostro borbo za oblast v Egiptu v XI. st. pred Kr. Njegove simpatije in naše so vsekakor na strani prestolonaslednikov. On je človek-genij, katerega življenjska dolžnost bi bila, da reši propadajočo faraonsko oblast in da preuredi vso državo v smislu realističnega človekoljubja, z nekako tiho revolucijo, glaseč ideal prosvetljenega državnega absolutizma. Absolutni monarh, ekspanzivni osvajač in demokratični filantrop: v tem toku gre dinamična akcija Ramzesova, novega človeka, ki prav pred zmago — pade. Premaga ga namreč drugi, močnejši tok, katerega sicer gleda Prus vse preveč z očmi racionalističnega pozitivista XIX. st., pa je vendar

jasno, da predstavlja vso dosedanje tradicijo vladanja, urejeno po geometrijsko določeni hierarhiji stanov in dolžnosti, statiko reda na metafizičnih vrednotah religije in rase (III, str. 145). Državniška modrost proti čustvenim impulzom prednjega! Modrost vladanja pa je poznala takrat samo najinteligentnejša kasta ljudi, svečeniki, ki so se tudi vzdrževali samo še z zunanjim videzom in često neetičnimi prevarami (politika!). Zato nam je prestolonaslednikova borba simpatična, s srcem jo spremljamo in žal nam je, da tak plemenit človek propade. Na prvi pogled se nam zdi, da mu je pisatelj krivičen. Toda Prus je v tej zunanji borbi za oblast pokazal tudi na trenja vse večjih principov, na katere sem opozoril že v začetku. Prus kot pozitivist ne pozna etične borbe med dobrim in zlim kot Dostojevski, ampak samo fiziološki dualizem med čustvom in mišljenjem — srcem in razumom — in je vso dramo napel na nasprotju med človekoljubnim čustvom in njega praktično realizacijo. To premostiti pa je ravno naloga — politične umetnosti. Ramzes se da voditi samo hipnim čustvom, erotičnim in socialnim, je sangvinični lahkomisljenec, v toliko pozitivist, da ne računa na kolektivistične metafizične vrednote, ki so žive, čeprav jih zastopajo nevredni služabniki. S svojim političnim idealom hoče rešiti državo, pa jo s svojimi individualnimi strastmi podira in meče tujcem. Njegov načrt je sprejemljiv, toda njegova pot ustvarja sproti nasprotnike. Ni cel realist, je napol romantik, in zato v smislu Prusovega nazora mora pasti. Nasprotno pa je duhovniška kasta nosivec trezne preudarnosti, modrosti in moderne znanosti, ki je celo religijo racionalizirala. Vse prevare v svetiščih, ki jih mi občutimo kot neetične, Prus odobrava kot dobre, razumske politične poteze. In prav zaradi svoje treznosti zmagajo nad navdušenostjo. Vendar pa ne zmagajo kot nazadnjaška kasta, ampak kot napreden princip: nad absolutizmom nekronanega uzurpatorja zmaga modrost narodne inteligence, in nad državo — narod z vsemi verskimi in plemenskimi vrednotami. In prav zaradi te ideje je roman danes morda bolj sodoben kot kdajkoli prej. V hipu, ko je ta tok prevzel oblast, je tudi z lahkoto realiziral socialni ideal, za katerega se je tragično boril Ramzes: nad romantično revolucijo je zmagala realistična evolucija, prav kakršno je po žalostnem prevratu l. 1863 glasila vsa poljska inteligenca. Tako so se v stari hierarhični red prelile nove človekoljubne ideje. Zmagal pa je tudi Ramzes, toda moral je pasti z vso svojo človeško individualnostjo. Kljub vsem usodnim zmotam je višje srce kot razum, pravi lepo Koblar v svojem Uvodu. Tako Prus ni več obstal na stališču brezupnega pesimizma kot v Punčki, v njem je že podtalno zmagala romantika kot pri vseh poljskih pozitivistih tega pokolenja.

V umetniškem oziru pa je »Faraon« zglede velike Prusove kompozicijske sile. Njegova arhitektonika je občudovanja vredna: na videz tako preprosta kot njegov hladni, nepoetični epični stil, v stvari pa tako ogromna in matematično preračunana, da nikjer ne čutimo niti najmanjšega nasilja. Jasno si ustrezata prvi in zadnji del kot ekspozicija in peripetija državniskega problema, ki se reši šele prav v zadnjem poglavju. V obeh teh knjigah nastopa predvsem množica, dočim je druga knjiga posvečena indi-

vidualnemu erotičnemu romanu prestolonaslednikovemu, da se izkaže kot človek čustvenih izprememb. Zato visi ves državniški problem in pisatelj utruja z odkrivanjem vedno istih duhovniških mahinacij. Pač pa je prav konec te knjige obenem višek in najlepša slika celotnega romana: smrt faraona in molitev otroka ter triumf zmagovavca in njegova vrnitev v prestolnico. Dasi je roman dejansko le prenos modernih idej v zgodovino in so prav otipljivi anahronizmi, vendar se prav lahko postavi ob Flauberta, po koncepciji celo nad njega. Z njim je prav dobro predstavljen Prus kot umetnik plemenitih tragičnih src, oblikovavec dobrote, kot stoji v poljski književnosti ob sodobnikih — Sienkiewicz — umetniku lepote, Śwentochowskemu — borcu za pravičnost, in Orzeszkovi — glasiteljici moralnih vrednot.

To njegovo mesto v poljski književnosti je Koblar lit. zgodovinsko točno določil in Prusovo umetniško osebnost iz biografije in celotne kulturno zgodovinske nujnosti razložil v Uvodu (7—13). Največja vrednost Uvoda pa je originalna svetovno-nazorna razlaga romana, ker je neprimerno globlja in pravilnejša kot poznejša Glonarjeva (Sodobnost 1933), ter je slovenskemu bravcu nujno potrebna za pravilno umevanje tega obširnega, svetovno priznanega dela.

Prevod se bere zelo lepo, tekoče in včasih celo lepše kot v poljščini, kajti Prusov stil je ves gol, hladen, brez poetičnega patosa, brezbarven, matematično stvaren in poln žurnalističnih tujk, kar je svojčas v posebni psiho grafični studiji ugotovil prof. Bystroń (Przegląd, Warszawa, 1922). Koblar ga je polno prevel, lepo ponašil mnogobrojne tuje izraze, tako da je še bolj prišla do izraza epična preprostost. Sicer je o Koblarjevem prevodu (2. knj.) govoril že Glonar (Sodobnost, 1933). Jaz sem primerjal samo prvih deset poglavij prve knjige (102 str.) in sem videl, da prevaja doslovno, zvesto, pa vendar tako, da nikjer ne dela nasilja slov. jeziku. Z lahkoto prevaja številne poljske participe, in kar je še težje, z veliko izurjenostjo se giba med mašili in partikulami, ki jih je poljski jezik poln in so nerodne za vsakega prevajavca. Izpuščal iz principa ni ničesar (mogoče pol stavka na str. 111 or.), vendar pa so mu včasih izpadle posamezne besede in celo manjše skupine, kar je posledica težnje, da se strne sicer razvlečeni stil. Razumljivo pa je, da se pri tako obširnem prevodu kakšna beseda napačno prevede in posamezna misel manj plastično izrazi, kot bi bilo treba. Na teh straneh sem našel te napačno prevedene izraze, ki pa v ničemer ne motijo celotnega razumevanja: v koncu (17) — pravilno: v kotu (w kącie); veliko žilavosti (19): veliko živil, hrane (żywności); ročaj (28): nožnica (pochwa); proti koncu (20): v Egipt (do kraju); potopiti (21): pomehkužiti (rozpuścić w sobie); vedel (28): (wiedział); svetloba (31): spremstvo (świta); so se morali umakniti na konec (25): bi morali iti zadnji (miały ruszyć na końcu); kaj ti mrtvemu mar (55): ali te muči to (a czy martwi cię to); ukazal četam naprej (56): prehiteti čete (wyrzedzić); kjer bi se spomnili časov slavnega Ramzesa Vel., dasi je bil tedaj še slaboten vladar (68): kjer bi bilo treba razkošne pa vendar še slabe kralje spomniti časov Ram. Vel. (gdzie pysznym, choć jeszcze słabym królom bardzo potrzeba przypomnieć czasy...); neopaženo (72): skoraj, prav tedaj

(niebawem); dostojanstveni državnik (73): državni dostojanstvenik-častnik (dostojnik państwa); sreča (78): imetje (dobra); poželenje (81): kaj je to po-sojati, pósoda (co jest porzyczać); kakor bi te sneli z velike sfinge (81): kakor bi ti sneli s prsi veliko sfingo (gdyby ci zdjęto z pierśi wielkiego sfinksa); na citre (84): na piščal (na flecie); pogledam z griča (89): pogledam zvrha (spojrzę z góry); hvala (93, 97): slava (chwala); lotos zavisti je tebi na hvalo (93): lotos je ljubosumen na tvojo lepoto (lotos zazdrości tobie wdzięku); ... Poleg takih napačnih mest sem naletel tudi na manj plastično izražene misli n. pr.: Jaz bi rajši imel tukaj mir (56): Bolj bi se spodobilo, da bi jaz imel tak mir (ja to raczej powinienem mieć ten spokój); Ali naj te besede porabljam zaradi hčere (76): ali naj te besede veljajo hčeri (stosować się do córki); ali mi je srce kdaj kaj slabega svetovalo (83): ali ni srce dobro slutilo (po smislu, czy źle nauczyló mnie serce)...

Toda te in take napake so malenkostne in nimajo nikakega vpliva na nerazumevanje celotnega teksta ter so vidne samo pri pedantnem filološkem iskanju. Prevod s tem ničesar ne gubi, nasprotno: dokazano je, da je prevajavec delal po originalu, ne morda iz kake druge roke. V celoti je poslovenitev posrečena, česar najboljši dokaz je to, da človeka nobeno mesto ne moti, če ga bere brez originala.

Tine Debeljak

Iz sodobnega srbsko-hrvatskega književnega življenja (Misli, portreti in ocene)

5. Portreti in ocene.

Med lanskim in letošnjim letom je uredništvo prejelo več srb.-hrvatskih knjig, katerih ocene nismo mogli prinašati sproti, ocenjujemo jih sedaj pod skupnim naslovom, in sicer v tem smislu, da se pri izrazitejših pisateljih oziramo obenem na celotno njihovo delo — v kolikor nam je seveda mogoče — in tako skušamo pokazati njihove portrete, pri drugih knjigah pa se omejimo na oris, značaj in pomen. Dosedanje misli so imele samo namen v celoti informirati Slovence o sedanjem stanju srbsko-hrvatskega slovstva in tudi to le v obrisih: manjka namreč najizrazitejšega poglavja o nje ga notranji ocenitvi, umetniški vrednosti in stilih, ki ga niti Srbi sami še niso napisali; omenjena Stojkovičeva studija v Zapisih je samo ponesrečen poizkus. Ker pa takega poglavja še nikakor ne morem napisati, naj ga nadomeste sledeči portreti in ocene.

Poezija

Jovan Dučić: Sabrana dela, I-VI, Biblioteka savremenih jugoslovenskih pisaca, Narodna Prosveta, Beograd.

Z obširno zbirko filozofsko pesniških aforizmov »Blago cara Radovana« je Dučić lanskega leta zaključil svoje Zbrane spise (čez 1200 str.), v katere pa ni prevzel svojih literarnih studij oziroma esejev o drugih pesnikih. Ob tej priliki sem hotel priti na čisto z njim in sem pripravljaj obširnejšo studijo, ki bi bila tudi še sedaj po Brnčičevem eseju v LZ (1932) potrebna. Toda na tem mestu in v okviru tega članka hočem podati samo kratek portret,

ki bi ponazoril njegovo celotno pesniško podobo, kakor je zajeta v Zbranih spisih, in kakor jo gledam jaz.

Dučić, naš poslanik v Rimu, je izmed največjih srbskih pesnikov sploh in je predstavnik pesniške generacije fin de siècle, dekadence in simbolizma, utelešenje poezije takim estetskim arbitrom kot je B. Popović, ki je — mimogrede omenjeno — napisal dokaj medel predgovor v njegove Zbrane spise. Obenem pa je cilj napadov že od vsega početka V. Iliču ml., ki mu očita pavovo perje, in najmlajšim realističnim kritikom, ki jim je njegova kristalna palača esteticizma v napoto in ga je Gligorić uvrstil med »One, koji odlaze« (1932). To vsekakor pomeni, da je Dučić izrazita vrednost polpreteklosti. In da tega duha razumemo, sem njegov portret postavil na čelo teh skic iz sodobnosti.

Dučić je postavil Goetheja na laž: kajti, če naj razumemo njegovo pesem, ne smemo iti v njegov rojstni kraj, v hercegovsko Trebinje, ampak naravnost v Pariz, v družbo parnasovcev kova J. de Heredia in Regniera, od katerih je povzel izraz, barvo in misel, in še Verlainea, od katerega ima razpoloženje, ne pa notranje vsebine. In tudi ga ne smemo smatrati za revolucionarno novost v srbski literaturi, kajti prvi srbski parnasovec je bil že Vojislav Ilić, ki je bil Dučiću v njegovih prvih zbirkah v zgledovanje. (Skrlić, Ilić ml.) Ilić je ob Francozih povzel dekadentski milje, antično mrtvo naturo s favni, statuami, vazami in alejami, obenem pa impresijo, barvo, vonj in čustveno neopredeljenost, kar vse je tudi znak Dučićevega dekadentstva, iz katerega ni nikdar izšel. Mrtva lepota. In ta diha iz vseh knjig njegovih Zbranih spisov, od prvih »Senc na vodi« do zadnjih »Sinjih legend«. Med njima pa je vsa njegova poezija, ki je — deskriptivno podana — nekako takale. »Senke na vodi«: to so impresije, polne svetlobnih in opisnih barv (Zalazak sunca), tenkih čustvenih nians, potopljenih v melanholijsko umiranje, žalosti, zvonov in barv; pasteli, iz katerih se svetijo le rahli obrisi posameznih predmetov (cerkev, grob...), ki so realni predmet njegovim očem in simbol njegovih misli, ki pride do izraza v pointiranem koncu. »Jadranski soneti« so sicer pejzaži iz Dubrovnika in Dalmacije, pa so često še samo gol opis, poetična primera, razpoloženje ob melanholični historiji, sicer pa barva večerov, pesem noči in zvezd, tihot, zvonov in žalosti. »Večerne pesmi« so že bolj refleksivne, filozofske, pesmi mraka, sna, zvezd in smrti, ki pa je ne pojmuje kot grozo, ampak kot pesniško definicijo. Z »Jutranjimi pesmimi« tvorijo izrazita ekspresivna razpoloženja pesniškega življenja, ki se veže z vso vesoljno dušo v čudno dekadentski mysticism, ko se vse ostre meje duhu in čustvu brišejo in ostane samo še nejasna zavest večnega nemira. So pa te pesmi že prehod iz groba temin v novo svetlobo »Sunčanih pesmi«, ki so najjasnejše in najbolj plastične Dučićeve pesmi. To so kratke, na Jenkove Obraze spominjajoče mrtve prirode, gledane slikarsko v ostrih in polnih barvah kot objektivni predmeti v »plenairu«, brez nanje navezanega subjektivnega razpoloženja. So prave moderne realistične ekspresije: priroda sama živi izven človeka. V njih je iz himer našel v predmet, in so te pesmi meni danes najbolj dostopne. V »Duši in noči« pa mu že ni več pesniški motiv kot doslej — impresija,

pejsaž, ampak refleksija, notranja doživetja, ki se menjajo — kot prej svetloba v pastelu — in se kažejo vsak hip v drugi luči in drugem čustvu. Je to hotenje človeka, ki hoče dojeti vso raznolikost življenja, pa ne, da izživi svojo osebnost, ampak, da zajame vsak odtenek lepote, zaradi katere živi. To ni pesnenje iz dna ven, ki pozna samo eno noto, ampak je iskanje motivov, da čim večjo raznolikost pridvigne v svoj estetski svet, v svoj umetnostni izraz. Tako se mešajo vsa doživetja kot retrospektiven spomin v refleksivnih paradoksih, vsa zabrisana v meglo bolj slutenih kot doživljenih resničnosti, kaos — ne tragičnih globin — ampak mramornato hladnih refleksij, mrtvih lepote. To so trpljenja njegove duše, potopljena v realistično-romantični maeterlinkovski mysticism, v katerem se izgubljajo, da »otkud su i ko su, niko znati neće« (I, 199). Take so tudi njegove nadaljnje miselne in nacionalne pesmi: so kot galerija samih brušenih zrcal, v katerih se bleste njegova doživetja in refleksije, postavljena pred nje prav zaradi tega estetskega odbleska. Tako so »Pesmi ljubavi in smrti« meditativni sanjski prividi, refleksije, hiteče s predmeta na predmet, samo da zaživi brušena pesnikova misel v novih čudovitih stilizmih. Da, često se vidi, da je prav taka besedna figura primarna in je šele njej poiskan motiv. Tako »plete svoje pesniško gnezdo visoko nad naše glave — in niko ne zna mesto toga gnezda« (II, 22). Živi s to svojo umetnostjo visoko nad življenjem kot najpristnejši lepotni Ptič-Samoživ in uživa v svoji lastni muziki: »Leteti, leteti... i čuti samo zamah svoj v prostorima — muziku svog krila!« (II, 52.) Tako je Dučić največji jugoslovanski samo-estet, larpurlartist, ki išče novih življenjskih paradoksov samo, da njegovo pero zasije v novem sijaju, ter je zato v isti čas »znaj čuda: prorok, lakrdijaš, kralj i njegova luda, — rob s lancem o vratu i osvjetnik s mačem« (II, 16), kar pomeni — eklektik, relativist in skeptik (Pesmi o Bogu). Njegova borba z metafizičnimi vrednotami Bogom, Smrtjo in Ženo ni elementarna, ampak so samo v njegovo umetnost prevzeti motivi, so samo toliko metafizični, kolikor so neoromantično dematerializirani in pridvignjeni v dekadentski panpsihizem, v mistiko estetskega čustvovanja v samozavesti, da »svemu kud zrači moje sunce, dadne sijanje ekstaza« (II, 62). Zato so take pesmi sijajne metafore, pesniška apostrofiranja, čudovite definicije, odlično izpričevalo pesniškega talenta, niso pa globoka človeška usoda. So le hladni antični liki, poetična misel skeptika, ki vidi vsako stvar od dveh strani, pa nobena od teh ni življenje njegovega srca, veruje pa v oba kontrasta le, da iz paradoksa živi njegova — poezija, ne človek. (Glej to estetsko razdeljenost njegovih najglobokejših misli: B o g : »Dao si mi oči da Ti vidim delo — primih duh... da odričem Te smelo.« (I, 84); S m r t : »Jesi li Ti samo — ili Tebe nema?« (I, 92); Ž e n a : »Naš deo i kontrast... otrov i pričest.« (II, 100). To je dekadentski skepticizem Ketteja in Župančiča — preden sta našla iz francoskega čtiva v svoje lastno dno. — Prav take so tudi njegove domorodne pesmi, pisane v balkanski in svetovni vojski, himne najvišje poetične slikovitosti, nad katerimi se opajaš, ko jih bereš, čeprav komaj veš, za kaj gre, in dvomim, če bodo zaradi svoje aristokratske lepote našle v kolektiven izraz. — Ostanjejo nam še »C a r s k i s o n e t i« in »D u b r o v a č k e p o e m e«, ki veljajo za najtišjo lepoto nje-

gove poezije. Prvi so realistični kamenčki iz dobe cara Dušana, često samo opis, posvetilo, kronika, polna časovnega in kostumskega kolorita, in šele v koncu nekje zasiže podtalno skrito pozabljeno toplo življenjsko čuvstvo žalosti, sijajne slave in bleska maščevalnih oči. Dubrovačke poeme pa so groteskni renesančni keramični kipci, soneti v mrtvem bledem sijaju. So z lahko romantično ironijo risane epizode iz renesančnega in baročnega Dubrovnika, ki je živel iz kontrastov: trubadurstva in boccaciovskega zavajanja, iz razvratu in strahu pred smrtjo, iz cerkvenih disput in flirta istočasno. Eklekticizem dobe je dobil svojega pravega oblikovavca. V njih je Dučić iz dekadentizma našel v realizem, ki je včasih — komaj še poezija, tako živo gesto zastre draperija in — ironija, ki pesmi približuje — lepim pesniškim igračkam, keramičnim kipcem, ki imajo svoj blesk, svojo lepoto in — svoje mesto. — Če je v teh emajliranih stilizacijah bil najbližje realističnemu gledanju, je v »Plavih legendah«, svojih subtilnih pesmih v prozi, še enkrat v vsej simbolistični mistiki, nekje med snom in resnico, ponovil motive svojih pesmi v obliki eksotičnih alegorij, princes in Ev, v iskanju za Lepoto izraza, občutja in misli. Vso skalo svojih doživetij še enkrat oživi v antični hladnosti in romantični viziji, ki jih prede kot umetnik iz svojih »sanj, lepših od resnice«. V njih je višek njegovega artizma.

Taka je poezija Dučića, pesnika, ki je »ceo život živio u svetlosti zvezde koja je bila lepša i veća nego sve druge zvezde: zato što je svetila a nije ni postojala.« (IV, 61.) In tako se je zgodilo, da je »između njega i celog sveta stajala, visoko do neba, otrovna vegetacija njegovog sna.« (IV, 77.) Zato njegova poezija ni živa za življenje, ampak je »mirna ko mramor, hladna ko sena — ravnodušna, dok oko njenog tela — mesto kitinjastog i razkošnjog odela — lebdi samo pramen tajanstvene magle.« (I, 35.) Taka je tudi njegova erotika. Ni z naše zemlje, in žena ni niti blede trdosrčna trubadurska gospoja kot je Ujeviću, posoda velike duhovne sile, ampak je samo: »trenutak... sen... sjajna njegova reč u šumu, korak, bludnja, — samo lepota u koliko je tajna — istina u koliko žudnja... od njegovog prividjenja cela tkana... njen plašt je sunčani od njegovog sna ispređen... ne postoji niti je postojala... rodjena u njegovoj tišini i čami — je samo na suncu njegovog srca sjala...« (II, 74.) In o taki netelesni in brezkrvni ženi more samo estet — in ne človek — zapisati: »ostaj nedostižna, nema i daleka — jer je sen o sreći više nego sreća.« (O. c.) In ta njegov esteticizem je rodil epigone, ki so ljubili bolj »senco svoje ljubljene na šipi« kot dekle samo (Ristić, prim. moje oceno v DS 1932). Tako mu je erotika samo igra »svetlosti i mraka«, »ljubav ili zloba — svejedno što«, mu je kot vsaki drugi predmet, s katerim pride v zvezo, samo »put od jednog bola — do njegove — rime« (I, 182). Ljubi torej — ne žene, ampak samega sebe, svojo dekadentsko umetnost, svoj uživajoči nemir, »ko bi znao za čim, ko bi znao kamo?« (I 140.) Solipsizem. Razume se, da nam danes taka poezija po svoji vsebini ne more ničesar dati, da je tako pojmovanje igrakanje s človekom, da je to samo naturalizem, odet v prividno tenčico idealistične meglè, dekadentizem: kolika razlika od Prešernove erotike, pa tudi Župančičeve! Taka poezija ni

izraz velikega rasnega človeka, o katerem govori Brnčič, ampak pristnega pariškega umetnika, velikega besednega umetnika, slikarja svetlob in senc, melodij in hipnih razpoloženj, pa ne iz dna, temveč iz periferije, ne toliko iz sebe kot analogno iz evropskega lahkega čuvstvovanja. »Htedoh u svom srcu da glas sebe čujem, a ja čuh u sluhu glas ko zna od kuda?« Zaslutil je torej svoj človeški — ne umetniški — problem in se vprašal: »I u meni koliko je mene?« (I, 140.) — Pa v hitrosti doživljanja in naglici umetniškega referiranja ni segal dalje za svojo podobo. Tako je Dučić tip dekadenta, eklekticista, zastopnik modernega esteticizma romanske šole kot ga v taki obliki pri nas nismo imeli, tipično evropska umetnost, o kateri bi rekel Pregelj, da so ji »usehla vrela«.

Prav ta eklekticizem pa je prišel do najsijajnejšega izraza v njegovi zbirki potopisov, naslovljenih »Gradovi in himere«, ki so zdaj mogoče najboljši plod srbske kozerije in stilistike sploh, umetniškega eseja pa še posebej. So to pisma iz Švice, Francije, Italije, Grške, Španije in Jonskega morja, kjer se je nahajal kot poslanik, pa niso impresionistični potopisi, ampak filozofsko-historična razglabljanja o človeški zgodovini, religiji, filozofiji in umetnosti, o razliki čuvstvovanja v preteklosti in sedanjosti, duhovne oznake mest (sijajno Ženeva) in narodnih psih, skratka: zgodovina evropskega duha kot vzrokov za politična dogajanja, himere-vizije preteklosti, z veliko erudicijo zbrane, stilizirane in uporabljene kot umetnostni material ob terenu, ki ga gleda. Res pa je, da se taki potopisi ne dajo pisati na poti, ampak le — v biblioteki, in so zopet dokaz, da Dučić ne doživlja elementarno, ampak retrospektivno-refleksivno in se izživlja v pesmih — v simbolih, v prozi pa — v stvarnih himerah. Prav istotakega značaja je njegova zadnja knjiga »Blago (zaklad) cara Radovana« (čez 500 str.), s katero zaključuje svoje Zbrano delo. Je zbirka aforizmov in eklektičnih duhovitih kozerij — ne na teren — ampak na filozofske pojme Sreča, Ljubezen, Prijateljstvo, Mladost in Starost ter misli o Ženi, Pesniku, Heroju in Preroku, vse na temelju klasičnih mislecev, srednjeveških knjig in evropskega duha sedanjosti. Čudimo se blestečemu slogu, duhoviti misli, nenavadni lahkoti — prav diplomatski gladkosti, s katero žonglira z dokumenti človeškega duha iz vseh dob in jih komentira s svojega estetskega gledanja na svet, pa tudi moralnega in religioznega, ki ga priznava. Težko je iz gorá razbranih misli prigristi se do pesnikovega osebnostnega doživetja, do njegove misli, in ko jo dobiš, vidiš, da je prejšnji nasprotna, in ji ne moreš verovati. Pesnik vse te filozofske misli ni preživel v sebi do skrajnosti, do logičnega sistema, ampak jih je samo aforistično razvrstil, kar lahko vodi do notranjih nasprotstev, sicer pa v krasnem stilu, ki opaja in — utruja. Le redki bodo, ki bodo knjigo prečitali do konca, pač pa bodo živele poetične definicije in krilatice, bogastvo poedinih misli, ne strnjenih v poglavja; v tem smislu je knjiga res zaklad. Ni pa najglobokejša resnica »o človeški usodi«, kot jo je krstil pisatelj, kajti ni je doživel v težki borbi z življenjem, ampak jo je ekscerpiral iz svetovnih filozofov in registriral pod poglavja. Več se v knjigo ne morem spuščati, za oznako pa je rečeno dovolj. Dovolj je, da vidimo, da je Dučić tudi v esejih samo pesnik, ki stoji daleč od »arene

življenja», aristokratski esteta, ki mu je današnja problematičnost tuja. Zato je tudi on današnji generaciji precej tuj.

Mislim, da na osnovi tega in takega razbora moremo precej točno ugotoviti, da je Dučić velik umetnik polpreteklosti, morda največji umetnik samo-esteta na našem jugu, da je mislec z veliko erudicijo, pa eklekticist tako v prozi kot v pesmi, najboljši še kot slikar impresionističnih pastelov, tip pesnika iz francoskega duha, čeprav je iz dinarske rase, precej nasproten tipu slovenskega pojmovanja poeta, Pesnika, ki »trpi brez miru... vpije iz dna... in se v areni življenja bori... za svojo podobo«.

Tine Debeljak

ZAPISKI

Nova dela J. Plečnika v Pragi.

Delo, ki ga J. Plečnik vrši po l. 1919 v Pragi, je kakor smo že opetovano poudarjali,¹ v najožji zvezi z njegovimi povojnimi deli v Ljubljani. Eno snovanje nosi drugo, prepletajo se motivi z ene in druge strani in vzajemno izmenjavajo rešitve sličnih nalog. Regulacija Hradčan in njih okolice se prepleta z regulacijo Ljubljane, pa tudi posamezni načrti za Prago se vzajemno izpopolnjujejo s študijami za ljubljanske probleme in narobe. Najzanimivejša pa je v tem oziru zgodovina načrtov za cerkev Srca Jezusovega v Pragi in cerkev sv. Frančiška v Ljubljani.

Za cerkev Srca Jezusovega so položili temelje l. 1928. Danes je arhitektonsko dovršena in se izdeluje njena notranja oprema. Za to cerkev je izdelal arhitekt celo vrsto načrtov; delo zanjo zavzema eno glavnih mest v njegovem snovanju po vojni. Začetek dela se je zavlačeval in tako je svoj prvotni osnutek porabil pri rešitvi načrta za cerkev sv. Frančiška v Šiški ter s tem zaključil prvo fazo študij zanjo. Ideal velike pravokotne dvorane mu je bil pri snovanju ves čas pred očmi. Pri novem načrtu, po katerem so leta 1928 pričeli z delom, pa je izločil iz notranjščine vse, da bi mogel uresničiti svoj novi zamisel enostavno kubičnega prostora, po katerem bi arhitektonsko nevezano razstavil kot samostojna kubična telesa oltarje in drugo opravo.² Cerkev stoji prosto sredi velikega trga, njen trup je zleknjen po zemlji, nad njim pa dominira celo širino stavbe zavzemajoči ploski zvonik z ogromno uro. Pogled na gmoto te cerkve iz ulic, ki vodijo k trgu, je resnično velik in v tem velikem merilu spominja na vtis najmonumentalnejših cerkvenih stavb preteklosti. Zunanjščina učinkuje samo z grupacijo svojih stavbinskih gmot in s svojim gradivom, ki je porabljeno v naravni pristni barvi. V treh vodoravnih pasovih je zložena zunanjščina. Spodnji pas, podzidek je iz betona, nad njim se dviga na vrhu v loku rahlo naprej zalomljena zaprta stena, ki je vsa iz kamenine in v katero so po enakomernem vzorcu vstavljene nekoliko naprej štrleče prizme iz granita.

¹ Prim. n. pr. Fr. Stelè, J. Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani. Lj. 1930.

² Načrti so izdani v knjižici Projekt chrámu Srdce Ježíšova na Král. Vinohradech, Praga 1928.

Njihov hladni ton rahlo kontrastira z gladkim ozadjem iz toplo rjave kamenine. Na ta glavni sloj, ki prevladuje v vsi zunanjsčini, je položen tretji zopet nizki sloj; po barvi je svetel in izvršen v ometanem zidu; vanj so vdelana okna, ki razsvetljujejo notranjščino. Iz istih elementov je sestavljen mogočni zvonik, ki ga spremljata dve sloki piramidi; njegovi glavni ploskvi zavzemata dva velika kroga z urami. Z isto enostavno velikostjo in pristnostjo porabljenega gradiva je oblikovana notranjščina. Tudi tu zavzemajo glavni del toplo barvaste s pilastri poživljene gladke stene iz kamenine, nad njimi pa je ometan pas z okni. Prostornina je zajeta v enostavnem ogromnem kubusu, kjer naj učinkujejo samo njegove preračunjene mere. Oprema še ni izdelana, postavljen pa je že glavni oltar z obhajilno mizo in ambonama na oglih. Njegova izpopolnitev je zamišljena z velikim kipom v ozadju, stena ozadja pa naj bi bila primerno obložena in poslikana.

Že v dvorani cerkve v Šiški se je Plečnik boril predvsem za enostaven, kubično sklenjen in jasen prostor, čigar monumentalnost naj bi izvirala predvsem iz njegovih mer. V praški cerkvi, ki je po svoji umetniški genezi logično nadaljevanje misli, iz katere se je porodila šišenska, je storil zadnji korak k temu idealu, korak k prostoru samemu na sebi. Ves razvoj katoliškega cerkvenega stavbarstva od prvih starokrščanskih stavb do rokokoja, je skozi več ko poldrug tisoč let kljub vsem navidezno pogosto disparatnim pojavom vrstečih se slogov instinktivno in nevzdržno stremil nazadnje le k enemu in edinemu cilju, k poenotenju notranjega prostora. Estetika prostornini imanentnih mer, ki je igrala toliko vlogo že pri sestavljanju gradbenih gmot v antiki, se je postopoma uveljavljala tudi v razvoju krščanske kultne prostornine. Svoj relativni višek je dosegla v velikih cerkvenih stavbah renesanse in baroka, lebdela pa je pred očmi tudi mnogim novejšim graditeljem cerkva, posebno beuroncem. Plečnik je v svojih načrtih za Prago in Ljubljano razvil princip po strogih merah sestavljenega kultnega prostora do neke skrajnosti, ki presega tisto, kar sta dosegla renesansa in barok. Skrajnost se javlja tudi v tem, da so ta idealni prostor podobno kakor v baroku v njegovih prvih načrtih in tudi še v cerkvi sv. Frančiška v Šiški spremljale stranske, estetsko rezonančne prostornine, a se jim je v Pragi popolnoma odrekel in dosegel v tem razvoju k enotnemu, po ničemer motenemu, samem v sebi estetsko uravnovešenemu prostoru neki ideal, ki presega vse, kar je ustvarila zgodovinska kulturna arhitektura.

Značaj Plečnika kot borca za nova spoznanja v arhitekturi se je redko kje tako ostro izrazil kakor v tem njegovem delu. Borec je bil on sicer vedno, saj je bila za takratni čas celo radikalno borbena že njegova prva izvršena cerkvena stavba cerkev sv. Duha na Dunaju. Toda problematika, ki je bila takrat postavljena na osnovo porabe novega gradiva, železo betona in po njem omogočenih novih smelih konstrukcij, je v Šiški ali v Pragi sedaj temeljito drugačna; pomaknjena je v idejno bistvo arhitekture, v prostor in njegov značaj, ne več v njegovo vidno lupino. Pred problemom prostornine, ki je bistveni problem krščanske kultne prostornine v nasprotju z antično arhitekturo vidne in otipljive lupine, pada pomembnost vidnih in otipljivih sestavin arhitekture, kakor se javlja v slogih in konstrukcijah.

norma. »Vest je vodnica in sodnica v navnem svetu svobodnih človeških dejanj. Tudi če se vest kdaj moti, je človek dolžan ravnati se po njej (S. Thom. De ver. 17, 4). Ko bi vest komu jasno in nedvomno dejala — ta skrajnji zgled navaja sv. Tomaž Akvinski —, da je greh verovati v Kristusa, bi tak človek grešil, če bi veroval.« (Summa 1 II, 19, 5; A. Ušeničnik, Čas 1927/28, 205.) Po tej normi »je zavarovana človeku osebna svoboda mišljenja in dana možnost tudi drznega iskanja«. (J. Šolar, DS 1933, 289.) Kajpada je s tem dana možnost tudi najtežjih konfliktov; a spore med objektivnimi normami in osebnostjo rešuje etična osebnost na osnovi svoje vesti. »Proti vesti ne smem nikdar ravnati, je dejal zopet sv. Tomaž Akvinski, pa če bi me Cerkev tudi izobčila; rajši umreti v izobčenju, kakor ravnati proti vesti.« (4 Sent. 38, in fine; proti Petru Lombardu; o. c. 208.) Kako krivičen je bil zatorej očitek, češ, da katolicizem pomeni »vero v dolžnost (otrplega) verovanja in v greh svobodnega iskanja« (LZ 1928, 557)! Iskanje resnice za katoličana — in za nobenega človeka — ni greh, marveč pravica in dolžnost.

Katoliški nazor o vesti moramo zaradi tega smatrati za osnovo prave svobode duha ali vestne svobodoumnosti.

Sicer pa Josip Vidmar — povejmo resnici na ljubo — ne govori več o nepomirljivem nasprotju med katolištvom in »svobodoumnostjo« (duhovno svobodo). Priznava možnost resnično svobodnih katoliških osebnosti. Pravi le, da so taki primeri »redki«. Pri našem vprašanju vendarle ne gre za število. Če je en sam katoličan v resnici svoboden (n. pr. sv. Avguštin), je dokazano, da katolištvo svobodi ni nasprotno in da moramo pri vseh primerih nesvobode duha krivdo (ozirimo vzrok) iskati v ljudeh (vprašanje etično neprebujene ali manj prebujene »množice« pa nikakor ni samo katoliško vprašanje), prav tako pa tudi v — vzgoji, ki more biti seveda napačna. Jaz zase sploh zelo dvomim, da so tako redki katoličani, ki so neodvisno iskali in našli svojo resnico. Kdo bi le preštel vrsto onih, ki so svetli kakor Frančišek Asiški našli harmonično skladnost med osebnostjo in Cerkvijo? Prav tako pa je tudi nepregledna vrsta onih vernikov, ki lahko z Dostojevskijem reko: »Mislim, da ne verujem v Krista tako kot otrok, ampak da je skozi ognjeno peč dvomov šla moja hosana.« Pa tudi tragičnemu človeku-bogoiskatelju katolištvo ni vzelo zadnje tolažbe. Ali se ni Goethe-Faust (ki je odkritosrčno izpovedoval svoj kaos) najbolj približal katoliški resnici, namreč dogmi o božjem neskončnem usmiljenju, ko je »angelu višje atmosfere« dal govoriti besede: »Wer immer strebend sich bemüht, / den können wir erlösen.«

Tu se mi zdi sedaj potrebno, da na kratko pojasnim pojem svobode, ki je lahko zelo ohlapen. Tako na primer pravimo, da jetnik ni svoboden, dalje govorimo o gospodarski, politični, narodni svobodi itd. Jasno je, da pri našem vprašanju taki pojmi svobode niso rabni. Opirajoč se na Vidmarjevi »dve stvari«: nadarjenost in svobodo ter

Zato je Plečnik s pravim instinktom osredotočil v zunanjsčini vso pozornost na sestav gmot in njihovo zlaganje označil predvsem z barvo gradiv, v notranjsčini pa na pretehtano razmerje višine, širine in globine prostora, ki mu je lupina nujno zlo in naj se zato ne vriva na prvo mesto pozornosti. Za bodočega raziskovalca Plečnikove tvornosti bo razvoj arhitekture misli bogoslužne cerkve pri njem eno najzanimivejših vprašanj. Za reševanje te naloge se je zavzel resnično z vso dušo in s tistim stvariteljskim prainstinktom graditelja, ki je zanesljiv znak velikih oblikovavcev. V Pragi je s treznim poudarkom z naravnost hladno odpovedjo vsemu slučajnemu a v oblikovanju notranjsčine za efekt tako hvaležnemu združil toliko monumentalno velikost v zunanosti, da je s cerkvijo Srca Jezusovega ustvaril arhitektonski znak okraju, v katerem stoji.

Manj problematik kakor v cerkvenem je Plečnik v svojem profanem ustvarjanju v Pragi. Tu je po večini vezan po okolici, v kateri ustvarja, nikdar pa se ne odreče problematiki pri reševanju posameznih nalog, posebno če so konstruktivne in prav rad izrabi konstruktivno ogrodje v lepote svrhe, čeprav ga vsaj toliko, da njegove funkcionalne oblike ne uniči, prav rad oblikovno simbolizira in alegorizira ali preobleče. Tudi ta poteza je značilna za Plečnika kot arhitekta, ki, kakor sam pravi, le ne more izhajati brez melodije.

S Hradčan prinašamo kot dodatek k slikam vhoda na stopnišče, ki vodi s tretjega dvorišča na vrt na okopih,³ sedaj njegov izhod na ta vrt. V nekem nasprotju z igrivim bogastvom vhoda zgoraj je ta izhod zasnovan ustrezno resni okolici baročnega podstavka palače v dorsko strogih oblikah, ki jasno izražajo tektonski problem dane naloge.⁴ Vse je iz kamena, železna traverza, ki varuje vrh odprtine, je pokrita z bakrom.

Popolnoma novo pa je v zadnjih letih urejeno tako zvano četrto dvorišče na Hradčanih. To novo dvorišče se nahaja na levo od glavnega vhoda v grad med traktom s špansko dvorano in škofijsko palačo, po dolgem pa sega od dostopa h glavnemu vhodu mimo slovesnega vhoda k španski dvorani do Jelenjega jarka. Na mestu novega dvorišča se je nahajal prej nasip, ki so ga odstranili in zemljišče izravnali. Celota te ureditve obstoji iz treh zaporednih delov v vrsti od dostopa h glavnemu vhodu v grad, in sicer tlakovanega dostopa k stopnicam na srednji in glavni del, četrtega dvorišča v ožjem smislu ob vhodu k španski dvorani in zadnjega dela, kjer je dohod k Prašnemu mostu. Prednji del je monumentalno tlakovan z granitnimi pasovi, med katerimi se nahaja droben tlak sestavljen iz kremenčevih kroglic. Lice stopnic na srednji del je pokrito z granitom. Višji srednji del je monumentalno ograjen in posut s peskom, na gornjem koncu se nahaja majhen alpinetum, blizu dohoda k španski dvorani pa se nahaja konservirana iz nasipa izkopana romanska hiša, ki je maskirana s pergolo. Dohod k Prašnemu mostu je ograjen s kamenito dekorativno ograjo na zidanem ometanem podzidku. Čeprav je vsa ta ureditev nekam

³ Glej DS 1930, sl. 35, 36, 37, 70 in 71.

⁴ O Plečnikovih delih na Hradčanih prim. Novosti Pražkého Hradu a Lan, Praga 1928 in J. Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani, Lj. 1930.

sodobno stvarna in tipično Plečnikovska, jo enostavna velikost, ki jo odlikuje kakor vsa druga ureditvena dela na Hradčanih, prav dobro ureja v obstoječo arhitektonsko okolico. Kljub zavedni skoraj puritanski strogosti je duh, ki veje iz tega dela, naravnost baročen.

V zvezi z ureditvijo okolice gradu na Hradčanih je tudi projekt za ureditev dovoza na Letno. S tem problemom, ki je končno v ozki zvezi z regulacijo Hradčanom sosedne Letne, se bavi praška mestna arhitektura že delj časa in je tudi Plečnika ves čas po vojni živo zanimal. Tu priobčeni projekt se omejuje na rešitev dovoza z vltavskega obrežja na Letensko brdo. Da kar mogoče praktično reši ta pereči problem, je izbral arhitekt podaljšek t. zv. Jelenjega jarka, ki se izteka k obrežju med koncem Hradčanskega hriba in Letno. Po Plečnikovem načrtu bi se cesta pričela dvigati ob Deylovem zavodu v bližini Starih grajskih stopnic, bi ob skupini starih hiš na koncu Hradčanskega brega prestopila podaljšek Jelenjega jarka, se dvignila po bregu pod Belvederom v loku na levo in bi po monumentalnem mostu, ki bi imel spodaj obliko portala, ki zapira dolino, preskočila konec Jelenjega jarka, se vila v loku nazaj po Hradčanskem bregu ter pri že omenjeni skupini starih hiš preskočila z mostom dolino in se vzpela na drugi breg; tako bi v obliki petlje brez prehudega vzpona dosegla za dostop na Letno zaželeno višino. Poleg tega, da do skrajnosti olajša vzpon na Letno in omili drugače neizbežno nerodne ovinke, ki dosegel arhitekt s to pentljasto med dve pobočji položeno cesto mestno arhitektonsko mikaven motiv, ki bi že sam obogatil obstoječo slikovito naravno grupacijo; važno je dalje tudi, da bi bila s to rešitvijo preprečena zazidava treh bregov, na mesto in na Hradčane pa bi se odprla vrsta mikavnih pogledov.

Kakor v Ljubljani načrti za ureditev mesta rastejo iz trdnega zamisla o končni celoti, vidimo prav tako pri delih na Hradčanih, da ima arhitekt pred očmi vedno tisto večjo celoto, ki bo edina šele dvignila polagoma nastajajoče posameznosti v vsestransko uglašeno celoto. Fr. Stelè

Kongres madžarskih katoliških pisateljev v Esztergomu.

Minulo poldrugo desetletje je pomenilo resničen preporod katoliške ideje v madžarskem družabnem, književnem in umetniškem življenju. Ta obnova se deloma lahko smatra za naravno reakcijo proti komunizmu, ki je zapustil žalosten spomin.

Na literarnem področju se je ta poglobitev pričela nekoliko prej in je spojena z imenom Otokarja Prohászke, velikega škofa v Székesfehérváru. Prohászka ni le kot škof, bogoslovec in pridigar izreden pojav, marveč tudi kot leposlovec. In to ne zaradi svojih redkih leposlovnih del, marveč zaradi brezprimerno zanosne pesniške osnovne črte v svoji osebnosti. Srečno križanje teh lastnosti, kakor tudi njegov moderni katoliški nazor, je glavni vzrok onemu čudovitemu vplivu, ki ga je imelo njegovo delo na sodobnike in potomce. To delovanje je predstavljalo novo katoliško duševnost, ki je grabila v tisočere probleme modernega življenja. Katoliška literatura je začela opuščati nabožne teme, t. zv. zakristijsko literaturo. Čutila je, da

more z levičarsko literaturo uspešno tekmovati le tedaj, ako se loti vseh življenjskih vprašanj in ako zna biti v službi katoliške ideje tudi moderna.

Novost v katoliškem pojmovanju pesništva se je pojavila najprej v delih györskega kanonika Lajosa Harsányija in znamenitega profesorja literature v Szegedu Sándorja Síka. Poleg njih se je trudila množica drugih pesnikov in pisateljev. Zasluga vseh teh je, da je naglo vzrasla privlačna in prodorna sila katoliškega leposlovja, vkljub slabotnejši oskrbovani literaturi v kat. listih, in prerasla skromne ograje kat. glasil ter se v nekaterih ozirih celo uprla konservativnejšim literarnim listom.

Zmagovito napredovanje katoliškega duha je menda najprej opazila levičarska literatura, ker je zaslutila žilave tekmece med do tedaj precej neorganiziranimi kat. pisatelji. V začetku so spuščali samo ostre puščice prezira in zaničevanja na kat. iskatelje novih poti, nato so se začele bridke polemike o novi kat. literaturi. Med levičarskimi kritiki sta bila najodličnejša Mihály Babits, znameniti urednik revije »Nyugat«, in mladi, izredno zmožni pesnik in kritik Gyula Illés. Značilno je, da je v obrambo pesnika-duhovnika Lászlója Mécsa, ki so ga hudi spori ponižali, z navdušenjem vstal protestant Sándor Reményik.

Spričo takih razmer so sklicali štirje kat. pisatelji: László Mécs, István Kincs, Lajos Harsányi in Sándor Sik kat. misleče pisatelje in založnike 1. in 2. julija t. l. na kongres v Esztergom. Ta kongres je bil prvi važni in pogumni nastop, ki je sicer odkril mnogo napak, toda prvič z veliko silo pokazal življenjsko voljo in odporno moč kat. literature ter vrsto smotrnih poti, sredstev in načinov. Dobra zamisel je bila, da niso povabili le pisateljev, marveč tudi založnike. Okoli sto oseb se je udeležilo kongresa, med njimi največja osebnost sodobnega madžarskega pesništva, plodoviti, vsestransko sodobni in očarljivi pesnik Martončík-Mécs László, premonstrat in župnik v Kral. Chlumcu na Slovaškem. Sestanke je uspešno zaključila dne 2. julija literarna matineja, kjer je Mécs bral iz svojih pesmi s suggestivno silo, ki je danes na Madžarskem le njemu lastna.

Med predavanji kongresa je bilo najpomembnejše in najvplivnejše razmotrivanje kritika in cisterijanca Frigyesa Brisitsa o položaju, nalogah in ideologiji kat. literature. »Smo — je dobesečno govoril Brisits — in z velikim zaupanjem gremo uresničenju kat. literarne ideje nasproti. Tega se moramo zelo veseliti. Veseliti se moramo tudi za ceno trpljenja, ki nam ga prinaša to priznanje. Zakaj trpljenje je zavest, da niti na cerkvenih niti na posvetnih tleh še danes ni splošno občutje in prepričanje o potrebi kat. literature in manjka večkrat celó milostne pozornosti za njena dela... Neko boječe nezaupanje, nerazumevajoče preziranje se javlja spričo del kat. pisateljev... V junaški samoti in nebrižnosti zoré mnogokrat mučeniške duše, ki jim ne spletajo venca za pero, marveč za nagrobnik... V primeri z minulostjo je postalo naše kat. leposlovje bogatejše in finejše, je pa splošno enostransko. Samo lira vlada v njem. Kulturne novele in romana med živečimi še primerjati ne moremo z liriko, manjka jima monumentalno gledanje osnov in pravi prijem snovi. V drami pa se še zganili nismo...

Radi te velike neenotnosti in enostranosti naše literature nam grozi največja nesreča... Občinstvo pričakuje mnogostranskega, življenjskega umetniškega užitka, ker so mu esteti dejali, da se kat. literatura s ponižnim in prisiljenim pogumom bliža vsaki temi in ima moč, da z milostjo in umetnostjo odgovori na vse probleme, ki se javljajo v literaturi. To občinstvo je tedaj treba zadovoljiti in ne smemo uničiti sposobnosti kat. literarne misli s tem, da bi prosili za njo priznanja od dobrih in pobožnih namenov. Pazimo, zelo pazimo, da species pietatis ne pokvari species virtutis. Osnova kat. literature je paradoks, da ne obstoja posebna umetniška vrsta »katoliška literatura«, marveč so pisatelji, ki so katoliki in obenem umetniki, zmožne, ustvarjajoče sile. Kat. pisatelj naj bo tako pogumen, da veruje v svoj poklic, toda naj bo toliko ponižen, to je tudi pravičen, da z bojaznijo nosi zavest tega poklica... Nikar tedaj ne omalovažujmo in s prazno občutljivostjo ne ovirajmo dela kritike. Življenjske sposobnosti literature namreč ne bo uničil kritik, marveč neka neosebna sila: čas... Več imam prositi tudi založnike s stališča svežine, prožnosti in živahnije sprejemljivosti. In še nekaj! Mi smo se doslej mnogo bavili s teoretično stranjo kat. leposlovja. Opustimo že končno akademska stališča! Sedaj nam ostane le eno: hoteti in delati! Za uspeh dejanja pa ne pozabimo dvojega: Prvo: Orate fratres! Biti kat. pisatelj, ni le vprašanje leposlovja, marveč tudi milosti. Kdor je kat. pisatelj, ta pripada službi misterija besede; za to pa ni dovolj le navdušenje, marveč je potreben tudi navdih milosti. Drugo pa je to, da bodimo edini, zakaj mi danes, žal, nismo složni. Na vse strani smo novi, sveži, in to je dobro; toda smo tudi na vse strani in to znači cepitev. Naša statistika je imenitna, toda naša dinamika je slabotna. Zato dosegamo uspehe, ne pa zmag. Imamo čitatelje, nimamo tabora. Imamo občudovavce, ki si odnašajo naše najlepše trenutke v osvežujoče spomine, toda ne gradijo si iz njih svetá, iz katerega stalno živé. Fratres, vigilate!»

Z Britisevim uspelim govorom so pričujoči brez izjeme soglašali in sprejeli njegove načelne ugotovitve za idejni program moderne katoliške literature.

Zborovalci so še sklenili stalnost takega kongresa, zavzeli stališče do nekaterih enostranskih in zaostalih kat. listov ter se odločili, da bodo izdajali četrtletno leposlovno-kritično revijo *Vigilia*, ki naj stoji na moderni vsestranski višini.

Z zaupanjem smo se poslovili in prepričan sem, da se bo pod vtisom kongresa še bohotneje nadaljeval razvoj kat. literature. Meni je bilo v posebno veselje, da sem se z vrsto urednikov in založnikov razgovarjal zaradi izdaje madžarskih prevodov iz Cankarjevih del. Upam, da bo v do glednem času lahko izšel prvi izbor. Splošno pa z veseljem ugotavljam, da so se mnogi pisatelji in izdajatelji resno zanimali za kulturne in literarne razmere južnih Slovanov. Revija »Magyar irás« v Košicah me je naprosila, da prevzamem referat o južnoslovanski literaturi in kulturi. Slovenski literarni listi so mi šli v ta namen z velikim razumevanjem na roko in upam, da bodo enako storili tudi hrvaški ter srbski.

Dr. Avgust Pavel

Pesništvo in svetništvo

V oktobru l. 1925 je napisal znani francoski modernistični pesnik in dramatik Jean Cocteau svojemu prijatelju filozofu neotomistu Jacquesu Maritainu dolgo pismo (objavljeno l. 1926 kot posebna, 64 strani obsegajoča brošura, v založbi Stock, Paris), v katerem skuša obrazložiti svoj odnos do Boga. Kot prolog pisma stoji sledeča beležka: »Rim, l. 1917, okrog velike noči. — Po petnajstih dneh dela na »Parade«, ki nama ni dalo ničesar drugega pogledati, se sprehajava, Picasso in jaz. — Picasso: Oglejva si tole cerkev. (Cerkev je polna vernikov, kandelabrov, muzike in molitve. Obisk nemogoč.) — Jaz: Obiščiva drugo. (Ista reč. Dolgo hodiva molče.) — Picasso: Živiva kakor psi.«

Cocteau pripoveduje o sebi in o načinih, s katerimi ga je Bog pritegoval nase; pri tem razkriva dušo pesnika, potepuha, morfinista in vendar — najprej pesnika, ki je božji vaječek. Predaleč bi nas vedlo, če bi hoteli iskati poti v podrobnosti te čudovite izpovedi modernega pesnika in bogoiskatelja. Tudi iz Maritainovega odgovora, ki je datiran v januarju 1926 (in je izšel prav tako kakor Cocteaujevo pismo v posebni brošuri pri istem založniku), hočemo navesti samo Maritainovo definicijo poezije in svetništva.

»Umetnost se slabo brani pred nečistim angelom, ki jo tepe in hoče izkoristiti za svoje samoljubje vse: srce, ki poklanja samo sebe v dar, njegovo slabost, in Boga samega. Predobro veva to, dragi moj Jean, povsod vidiva to komedijo, ki ji pripravlja religiozno prebujenje v književnem svetu novo dobo in novo hrano, zakaj debeluhi in suhci iz vsega delajo dobiček.

»Toda prav tako dobro veva, da bodo cestinarji in nečistnice prej prišli v nebeško kraljestvo kot mnogi pravičniki, ki so zadovoljni sami s seboj. Tako nam izpričuje Gospod. Med njimi je našel več srčne nedolžnosti kot pri kazuistih v templju.

»Kar prirojeno ljubezen kratkomalo zaustavi, to je napuh duha. Naj je umetnikova domišljavost še tako vidna, navadno ostane otročja in ne doseže takšne višine pregrehe. Umetnik se ne zanese na svoje zveličanje, on ve, da plačuje težko desetino od mete, kopra in kumina, in da ni nič boljši od drugih ljudi: usmiljenje ima tu široko polje.

»V umetniku je literat: srce na dve plati, glumač, ki hoče Boga prevariti.

»Je pa v njem tudi rokodelec, časih poet: Stvarnikov vajenec.

»Boga ne moreš prevariti, On zaničuje literaturo. Ljubo mu je Satiejevo modro oko.

»Mar smo dovolj govorili o Satijevih mistifikacijah? V glasbenem vesolju so bile prav takšne narave kakor sv. Filipa Nerija v vesolju milosti. Evo, tu je živa točka: umetnost simbolizira z milostjo. Med svetom poezije in svetosti vlada razmerje analogije, in ta izraz uporabljam z vsem poudarkom, ki mu ga dajejo metafiziki, z vsem, kar pomeni zanje kot sorodnost in kot razdalja. Vse zmote izhajajo iz tega, ker ne znamo gledati to analogijo; eni napihujejo podobnost, zamenjujejo poezijo z mistiko, drugi jo slabijo, označujejo poezijo kot rokodelstvo, kot mehanično umetelnost.

»Le-ta je pa od zgoraj, ne ravno kakor milost, ki je bistveno nadnaravna in smo po nji deležni tistega, kar je Bogu samemu lastnega, pač pa kot najvišja naravna¹ podobnost delavnosti božje. »Naša umetnost,« pravi Dante, »je božji vnuk.« Ne samo, da izhaja iz čistega pratipa umetnosti, ki je ustvarila svet; kdor hoče imeti pojem o njeni žlahtnosti, si mora tudi predočiti skrivnost Besede: zakaj inteligenca kot taka je rodovitna, in ako ne more roditi drugačnega jaza kot v Bogu, hoče zaploditi vsaj delo, narejeno po naši podobi in v katerem se preživi naše srce.

»Je inspiracija nadnaravnega reda, v katero pridemo po darovih sv. Duha, in katera predpostavlja milost; le-ta dviga svete duše v nadčloveški način delovanja in to je mistično življenje. Toda tudi v naravnem redu je posebna inspiracija, prav tako nad sklepi razuma, izvira pa, kakor beleži Aristoteles, iz Boga, ki je prisoten v nas. Takšna je pesnikova inspiracija. Radi tega je pesnik božanski človek. Kakor svetnik? Ne. Kakor junak:

»Besede, ritmi, so zanj zgolj tvarina. Z njimi ustvari predmet, ki je v radost duha, ali pa se sveti od kakega odseva velike zvezdne noči bitja. Na tak način zapazi in reši v stvareh znamenje duhovnosti — pa naj je še tako neznatno — ki jo vsebujejo; njegovo slepo oko se v prsili stvarstva sreča s pogledom Boga. Svete knjige, pravijo teologi, imajo razne dobesečne pomene; tudi v stvareh, ki jih je Bog ustvaril, so razni dobesečni pomeni. Kakor dopolnjuje v sebi svetnik delo Pasijona, tako dopolnjuje pesnik delo Ustvarjenja, sodeluje pri božjih uravnovešanjih, preklada skrivnosti, sonatiraliziran je tajnim oblastem, ki igrajo v vesoljstvu.

»V čisti duhovni esenci transcendirata tako poezija sleherno tehniko, transcendirata celo umetnost samo; lahko si pesnik, ne da bi bil ustvaril kakršnokoli delo, kakor ima krščen otrok posvečujočo milost, ne da bi se še moralno udejstvoval. Metafizična proporcija: poezija je proti umetnosti kakor milost proti moralnemu življenju.

»Potemtakem je podoba božje milosti. Ker odkriva v naravi raztresene aluzije in ker je narava aluzija na božje kraljestvo, nam daje poezija sama na sebi, ne da bi se tega zavedali, slutnjo, temno željo po nadnaravnem življenju. Spominjam se Baudelaireove krilatice: »S poezijo in skozi poezijo hkratu, z muziko in skozi muziko, zasluži duša razkošja, ki so onstran groba.« K temu je pristavljala: »Kadar potisne pesnitev človeku solze na rob oči, te solze niso dokaz nekega čezmernega užitka, marveč so vse prej priča razdražene melanholije, neke tirjatve živcev, neke v izgnanstvu nepopolnosti živeče narave, ki bi hotela doseči raj nemudoma, že na tej zemlji.«

»Bolj jasno kot meni so znane Vam te stvari. Kdo je bolje od Vas dojel vse, kar odseva evangeljske modrosti v slepi duši poezije? Tudi ona zahteva ozko pot, predpostavlja neko blagoslovljeno slabost — lepota šepa, pravite,

¹ Pravim »naravna« v nasprotju z bistveno nadnaravnostjo Kristusove milosti. To ne ovira, da bi se ne moglo — v drugem smislu, kakor se prava filozofija imenuje meta-fizična — reči o poeziji, da je nadnaravna, v kolikor stoji nad — ne ravno vsem ustvarjenim in stvarilnim naravnim redom — pač pa nad zajemljivo naravo in vsemi zakoni materialnega vesolja, in v kolikor so njene vrednote iz transcendentalnega reda.

in Jakob je šepal po borbi z angelom, in zamaknjenec šepa na eni nogi, pravi sv. Tomaž, zakaj ko je spoznal sladkost Boga, je šibak na tisti strani, s katero se naslanja na svet. V nekem smislu poezija ni tega sveta, po svoje je znamenje protislovja; njeno kraljestvo je tudi v naši sredi, v naši notranjosti; ona je tudi nična, povsem neznatna stvarica, jutranja svetloba, ki bo narasla do popolnosti dneva; v svoji lastni črti zahteva duha resničnega siromaštva. Vse pusti za svojo absolutnost. Siloma doseže svojo svobodo duha. Ve, da se ji poet uklanja, da mora biti junaško poslušen, vendar pa se ji prepušča s svojo inteligenco in voljo, radi tega je ni mogoče primerjati z avtomatizmom blaznežev ali z besnostjo obsedencev, marveč z budno in svobodno pasivnostjo duš, ki jih vodi Duh božji.

»A vse to za blagor, ki pa ni Blagor. Iz vseh mojstrskih del skupaj ne moreš dobiti enega samega giba milosti. Radi bi dali, Jean, za kratek počitek ljubezni z Bogom združenega srca, čeprav bi bil neviden celo naravnim očem angelov — vse poeme in vse sisteme.

»To je radi tega, ker je umetnost na stopnji, ki ni istovetna s človeškim blagrom. Odtod njena moč: osvobodena je človeškega, ni podložna ravnanju v zvezi z vnaprej določenim smotrom, kakor preudarnost; njen smoter je samo predmet, ki si ga je izbrala, despotično obvladuje svojo stvarino. Odtod pa tudi njena šibkost. Ako obstoji za umetnika cel organizem duhovnih čednosti, so to čednosti *secundum quid*, v nekem razmerju, sicer realne, ki posnemajo pravo duhovnost in pa svetniške čednosti, a jih ne dosežejo. Resnično, tragičen položaj. Umetnik pozna vso trdoto duhovnega življenja, ne uživa pa v njem skritega miru, katerega nobena ustvarjena stvar dati ne more. Izboljšati mora svojo voljo in vse svoje sile poželenja, toda v smotru, ki ni njegov smoter.

»Brez ozira na nagibe, ki vežejo človeka na njegovo delo, umetniku njegova čistost sama na sebi, naj ga je še toliko veljala, nič ne koristi za rešitev njegove duše. Kljub temu pa je to resnična čistost, plačana s težo bolečin ustvarjenega duha; in podoba je druge čistosti, katero — upodablja jo — pripravlja. Zadostuje neznatna premeknitev sklonjenih nebesnih ravnin, samo dih milosti, in speči se bo okrenil ter prebudil pri Bogu. Bog ve za človekova dela, za obratno stran njegovih naporov, in povsodi nastavlja svoje pasti, svoje delujoče milosti, Bog vidi najskritejši kotiček srčne čistosti. To je božja usmiljenost.

»Razumite me prav. Kakor metafiziko, ponižujem tudi poezijo samo pred Bogom. Ne ponižuješ poezije, ako jo ponižuješ pred Bogom. Pokazal sem njeno veličino, nihče nam ne približa toliko nevidni svet kakor modrijan in pa pesnik, razen svetnika, ki je z Bogom en in isti duh, in zatorej Njemu bližji od kogarkoli drugega. Pokazal sem tudi dobrote, ki jih imajo ljudje od nje². Sami na sebi nekoristni za večno življenje, sta umetnost in poezija človeškemu rodu potrebnejši od vsakdanjega kruha. Pripravljata ga k življenju duha.«

Silvester Škerl

² Nihče, pravi sv. Tomaž, ne more živeti brez razvedrila. Kdor je oropan duhovnih razvedril, preide k mesenim.

PREJELI SMO V OCENO

Slovenski Beograjski tednik. Neodvisen list za kulturo, gospodarstvo in socijalno reportažo je pričel izhajati v Beogradu 15. oktobra 1933. **Tednik** s priložo Ilustrirana priloga Sl. B. T. Ena stran je tiskana v cirilici v srbohrvaščini kot informacija Srbom o aktualnih slovenskih zadevah.

Akademski glas. Informativno strokovni list je pričel izhajati v Ljubljani 25. septembra. Izdaja konzorcij A. Gl.

Milan Skrbinšek: Božji volek in drugi. Igre za mladinske odre. Ljubljana. Učiteljska tiskarna, 1933.

Adolf Donders, Lichtstrahlen. Religiöse Gedanken im Werktagsleben. I. Es werde Licht, II. Das Licht der Welt, III. Wandelt im Licht. Herder & Co., Freiburg i. Br. 1933. Namen knjige je uveljavljenje krščanske življenjske modrosti v vsakdanjem življenju, obnove življenja po Kristusu, veselega, svetu ne odtujenega verstva.

Grof Carlo Sforza, Braća a neprijatelji. Problemi poslijeratne Evrope. Knjižara Z. i V. Vasića, Zagreb, 1933. Prevel Ivo Grisogono.

Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Izdajata O. Hujer in M. Murko. L. XII, snopič 1—2. Praha, 1933. (Iz vsebine: Ocene: J. M. Kořínek o K. Oštirja knjigi Drei vor-slavisch-etruskische Vogelnamen; Fr. Wollman o André Vaillant razpravi Les chants épiques des Slaves du Sud; V. Molè o J. Strzygowskega knjigi Die altslavische Kunst in Lj. Karamana, Iz kolijevke hrvatske prošlosti in dr. in J. Logar o 1. knj. Slovenskega biografskega leksikona).

Stanislav Šimić, Krleža kao kritik. »Slobodni spisi«, Zagreb, 1933.

Fr. Mišič, V porečju bistre Savinje, I. (Vtisi turista). Maribor, 1933.

Naši onstran meje. Uredil in izdal Peter Pavlovič. Ljubljana, 1933. (Propagandna knjižica o primorskih in koroških Slovencih in Hrvatih v Istri, v Burgenlande in na zapadnem Madjarskem).

Radovan Košutić, Grane prekrhane. Pesmi. S. B. Cvijanović. Beograd, 1934.

Misijonski koledarček za mladino za l. 1934. L. XIII. Družba sv. Petra Klaverja v Lj., 1933.

Klaverjev misijonski koledar za l. 1934. L. XVIII. Družba sv. Petra Klaverja, Ljubljana, 1933.

Jakob Aleksić, Stanovska država po načelih okrožnice »Quadragesimo anno«. Maribor, 1933.

Mathias Murko, Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie v Revue des études slaves XIII zv., Paris, 1933.

Ivan S. Turgenjev, Plemiško gnezdo. Roman. Prevedel Jože Arko. Leposlovna knjižnica 14. Jugoslov. knjigarna, 1933.

Prigode krojačka veseljačka. Poslovenil Mirko Kunčič. Jugoslovanska knjigarna, 1933.

Drama. Mesečna revija. Založba »Drama«, Ljubljana, Tržaška cesta 10. I, je začela izhajati.

Zofja Kossak-Szczucka, Legniško bojišče. Roman. Prevedel Francè Vodnik. Ljudska knjižnica 52. Jugoslov. knjigarna, Ljubljana, 1933.

Ivan S. Turgenjev, Lovčevi zapiski, I. Preložili † B. Vdovič, Marija Kmetova in Janez Rožencvet. Ljudska knjižnica 53. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana, 1933.

Mohorjeva družba v Celju: Redne knjige za l. 1933: 1. **Koledar** družbe sv. Mohorja za l. 1934. 2. M. Malešič, **Izobčenci.** Povest Slovenskih večernic 86. zv. 3. Fr. Debevec, **Jetika.** 4. Dr. V. Bohinec, **Silvo Kranjec** in K. Dobida, **Naše morje.** 5. **Življenje svetnikov** od 17. maja dalje. 6. P. Dörfler-J. Pucelj, **Mutasti greh.** Mohorjeva knjižnica 58. — Knjige proti doplačilu: 1. Dr. Andrej Gosar, **Za nov družabni red.** I. 2. Dr. J. E. Krek, **Izbrani spisi.** Uredil Ivan Dolenec. IV. zv. (1897—1900). 3. Vl. Deželić ml.-L. Golobič, **Kragulj.** Mohorjeva knjižnica 60. 4. Mara Hus, **Njene službe.** Mohorjeva knjižnica 59.

DOM IN SVET V LETU 1934

Ko napovedujemo sedeminštirideseti letnik Doma in sveta (Nove knjige II. leto), lahko ugotovimo, da se je naš list kljub težkim duhovnim in gospodarskim razmeram utrdil in da je javnost ponovno prepričal o svoji upravičenosti in potrebnosti. Marsikaj v njem se je sicer prevrednotilo, toda osnovna misel, iz katere smo dosedaj rastli, ponovno zmaguje in Dom in svet stoji kot trdno zavetje slovenske književne kulture: vedno in vselej hoče služiti kulturnim silam, hoče jih sproščati v rast in ne zaslužnjevati okorelim ideologijam. Z mladino je Dom in svet korakal skozi naš čas in oznanjal vrednote, ki veljajo in ki prihajajo; z mladino je pogumno pogledal svoji dobi v obraz in ob vsestranskem usmerjanju življenja tudi on usmerjal in oblikoval iskanje sodobnega človeka. Z išočim časom je hotel in moral biti sam iskatelj.

Toda danes je prišel trenotek, ko moramo na tej poti izpovedati svoje spoznanje, zakaj zdi se, da je samo iskanje vsepovsod zašlo v drobčo se dialektiko in da od samih abstraktnih ideologij današnji človek kmalu ne bo verjel nobeni več. Zato je tembolj potrebno, da v tej neurejenosti in zbeganosti poudarimo življenje, ki naj bo v vsej svoji širini in problematiki edino izhodišče, zakaj zavedamo se, da je ne samo najplemenitejši, marveč prav tako najbistvenejši in najresničnejši namen kulture služba Duhu zaradi rešitve človeka. Naš čas boleha zaradi usodnih nesoglasij, ki se dajo odpraviti le z iskreno izpovedjo, žrtvovanjem in združenim ustvarjanjem. Prav zato ne poudarjamo več toliko potrebe kulturnega razmišljanja in analize, temveč rast v organičnost, živo tvornost in stvariteljnost. Naj se v času gole stvarnosti in duševne razdvojenosti odpre zopet svet umetnosti in naj zadehti cvetica poezije, ki je reševala svet v dobi romantike!

Dom in svet zatorej hoče družiti vse tvorne sile, ki imajo izhodišče v človečnosti, narodnosti in religiji; gojil bo v še večji meri kakor doslej izvirno umetnost; z eseji o sodobnih kulturnih, umetnostnih in književnih vprašanjih bo skušal odpirati poglede naprej, s kritiko in poročili, z zgledi in pričami iz sodobnega ustvarjanja pa širiti razglede preko meja naše domače zemlje, posebno pa bo skrbel za bogastvo našega jezikovnega izraza.

S posebnimi obljubami ne prihajamo pred naročnike. Prihodnji letnik je v veliki meri že pripravljen, zakaj zvesti so ostali vsi dosedanji sotrudniki in z veseljem ugotavljamo, da se krog sodelavcev množi. Prva številka prihodnjega letnika bo v dvojnem obsegu izšla konec januarja 1934. List bo sicer izhajal kot mesečnik 15. vsakega meseca, razen julija in avgusta.

na moj — mislim da identičen — dualizem: kultura in svetovni nazor (kvaliteta in ideja), bi postavil naslednjo podobo: je 1. svoboda v smislu nadarjenosti, elementarnosti, živosti ali vitalitete, ritma, lahko bi rekli tudi genijalnosti, torej svoboda ustvarjanja (Spontaneität). Jasno je, da le-ta ne pripada sferi svetovnega nazora, dana je lahko religioznemu kakor nereligioznemu človeku. To je tudi vzrok, da je kultura (ustvarjanje) »avtonomna«. Pa tudi pojem svobode na metafizični ravni človekove »resnice« potrebuje pojasnila. Tukaj pa razlikujem trojni pomen: 1. svobodo v smislu duhovne razvezanosti (»absolutna« svoboda, Willkür, liberalizem); 2. svobodo vesti in uma ali iskanja resnice (etična svoboda, Freiheit); in 3. odrešitveno svobodo (Erlösung). Tako je sedaj menda pojasnjeno, da svetovno-nazorna »ločitev duhov« more biti pravilna ne v smislu nasprotja med konfesionalnostjo in akonfesionalnostjo, marveč le v smislu nasprotja med sredotežnostjo (teocentričnostjo) in sredobežnostjo, med religioznostjo in humanizmom. Pojasnjeno pa tudi, zakaj na primer jaz na ravni religioznih duhov razlikujem bogoiskatelje in bogonajditelje. Etična svoboda (Freiheit) in odrešitvena svoboda (Erlösung)! Bojim se, da priznava Vidmar samo prvo; ali pa se ne razodeva v tem še vedno dediščina in duh areligioznega individualizma? A kakor namreč v svetu kulture velja, da »tudi največji genij ne bi prišel daleč, če bi hotel zajemati samo iz sebe« (Eckermann, Gespräche mit Goethe, III, 259), tako v svetu »svobodoumnosti« velja, da se osebno etično prizadevanje v iskanju resnice in svetosti — ako naj ne postane absolutni (tragični) eticizem — more in mora dopolnjevati — po milosti. (Prim. sv. Avguštin in — Faust!) To je izpoved največjih duhov človeštva, katoliških in nekatoliških.

Josip Vidmar mi je nekoč zaradi mojega »širokega« gledanja očital »kompromis« (Slovenska religiozna lirika, LZ 1928, 557), drugič »ideološko konstrukcijo« (Prešernov svetovni nazor, DS 1929, 7 pl.; K sporu za svobodno in katoliško literaturo, Jutro 1930, št. 301). Zdaj bo menda jasno, da moje svobodno stališče ni nikak »katoliški liberalizem«, ki ga odklanjam, marveč le nujen izraz tiste resnice, v skladu s katero katoličani ne verujemo samo v vidno, marveč prav tako tudi v nevidno Cerkev (kraljestvo božje). Duh namreč veje, koder hoče; ali bi se mu ne upiral, kdor bi mu stavil meje?

Gotovo bodo tudi poslej še med nami nasprotja zaradi različne podobe, pod katero bo ta ali oni našel resnico; a tudi še iz drugih vzrokov. Vendarle nam je na tej ravni dana možnost strpnosti v smislu katoliškega univerzalizma, ki izključuje vsako človeško ekskluzivnost, nesvobodo duha ali duhovno nasilje in priznava resnico, lepoto in veličino povsod, kjerkoli jo najde. Ali pa niso nasprotno tudi nekatoličani dolžni biti enako strpni in ne odrekati svobode duha tistim, ki so zares svobodni in zvesti pozivom vesti iskali in našli resnico in svobodo v Kristusovi Cerkvi?

JAKOB SOBOČAN

Ta dom, čepeč na rebri goric, gledajoč v ravnino, majhen kakor krtina — bi rekli — je dom Jakoba Sobočana. Jakob Sobočan pa sedi na pragu tega doma, se greje v prijetnem junijskem solncu in gleda akacije, ki cvetejo ob klancu. Je možak dobršnih pet in štiridesetih let, pomežikujočih oči, redkih brk in v obleki, oškropljeni z galico — menda se je pravkar vrnil z dela. Takega ga je našla Marta, njegova sedemnajstletna hči, ko se je vrnila iz mesta — komaj uro daleč odtod, ko je tako rekoč pobegnila iz službe. Mogoče je to storila, ker jo je zvalo cvetje teh klancev, ali je bilo res, kar je hotela navesti za razlog: da jo je gospa, kjer je bila, vlačila za kite, jo pretepala, da je gospod — v otroka! — silil neprestano v njo. Prišla je z ruto na glavi, bosa, kakor je odhajala, in z neveliko culo v roki.

»No, Marta,« je dejal oče — njegov glas je bil dobrodušen, kakor vedno — »kaj pa je tebe prineslo?«

»Domov sem prišla,« je odvrnila Marta.

»Kako domov? Saj te niso nagnali?«

»Ne,« je lagala Marta — po poti si je bila izmislila imenitno stvar — »gospod in gospa sta odšla nekam na Madžarsko, pa sta rekla, da sem lahko toliko časa doma, dokler se ne vrneta.« To je bilo že res, da sta šla in ji je prav prišlo. Dva tedna ju ne bo nazaj, ta čas se lahko mnogo spremeni. Medtem pa je prišla mati iz hiše — Martina mačeha. Stroga ženska, natančna, sitna do svojih otrok, kakor do Marte.

»Kaj boš pa doma?« je vprašala žena. »Saj veš, da nimamo kaj jesti. Zdaj, ko je najhuje. In kje boš spala? — Tam pa ima vsega dovolj.«

To je bilo res hudo in je tudi Jakoba prevzelo. Če bi osem otrok bilo okoli njega, ga ne bi vznemirjalo; ko pa je žena tako jasno pokazala zgolj suho resničnost, ga je vendar vznemirilo. Kljub temu pa je Marto opravičeval: vedno je čutil, da ji je nekoč storil majhno krivico, da ji še vedno dela krivico, dasi si ni bil na jasnem, kako. Morda s tem, da je Marta s svojim zaslužkom dobro podpirala dom; da so z neko lakoto čakali na njen denar, ali pa da ji je po nepotrebnem — kakor so rekli nekateri — preskrbel takšno mater. Pa Jakob ni hotel gole resnice; dovolj je bilo, da je tako. Prišli so še trije otroci — Marti na pol bratje in sestre: štirinajstletna Katica, dvanajstletni Franci, pretepač in razbojnik, in najmlajša Barica, šestletna, ki se je pozno rodila in ki je ni bilo treba na svet.

Vendar je Jakob branil Marto pred materjo; a tako je branil vsakega, kadar je mati katerega, vzela v roke, zlasti, če so bili vsi otroci poleg.

»Kaj bo jedla!« je vzkliknil. »Kar mi jemo. Poglej lilije na polju, kakor so pridigali zadnjo nedeljo gospod.«

»Bedak,« je rekla žena in se obrnila. Franci se je naravnost zakrohotal: bila sta z očetom velika prijatelja in oče je bil velik dobrodušnež, vedno je kaj imenitnega povedal. »Spi pa lahko na senu,« je oče do konca povedal svojo misel. »Katica pa z njo.«

»Mene je strah,« je menila Katica. »Pravijo, da Lebarjev dedek hodijo domov.«

»Kaj te bo strah!« je vzkliknil Franci in se hotel postaviti pred očetom. »Jaz bom pa spal. Dvakrat sem že, pa ni nihče strašil, še prdec se ni oglasil.« In hotel je še nekaj obrazložiti, kako je bilo, ko je sam spal zunaj — dasi ga je bilo takrat pošteno strah. Jakob pa je kimal. Marta je na ta zaključek, ki ji je dovoljeval ostati doma, sedla na prag. Tedaj se je Jakob spet enkrat razgovoril. Bil je potreben razgovora, kakor suha zemlja vode. Saj doma itak ni imel s kom govoriti. Povprašal je po gospodi. »Še vedno se prepirata? Oh, to sta prava človeka: vedno je bilo tako. No, ona je vedno vladala. Vražja je ta ženska. Dobro jo poznam.« Tedaj se je spomnil na svojo pipo; privlekel jo je, nekaj potresel in se počohal: bila je prazna. To je bilo táko znamenje: navadil se je, vselej, ko se je Marta vrnila domov, tako za nekaj ur kakšne nedelje, vselej mu je prinesla zavojček tobaka. Nikoli ni povprašal, odkod jemlje denar, da mu kupuje tobak; kajti tisto, kar je prislužila mesečno, je tako vse dala domov, to se pravi: morala je dati. In ko Marta ni pozabila na to, temveč je dobil rejen zavojček tobaka, zdaj je šele postal zgovoren. Kaj pa, tobak je spretno vtaknil v žep, da ne bi žena, ki je prišla spet iz sobe, videla: to bi bila nevihta! Pripovedoval je široko o tem, kako živijo doma in podobno, prelomil skrivaj v žepu zavojček in ščepec tobaka vtaknil najprej pod nos, potlej pa v levi kot ust, tja nekam za kotne zobe. In prijetno se mu je kihnilo nato in še in še.

»Oh,« se je opravičil pred ženo, ki ga je sumljivo gledala. »Neko drobtinjè sem nabral iz žepa in ga povohal. Saj mi je menda kdo poper notri natresel.«

Komaj majhna sprememba je nastala pri Sobočanovih zaradi Martinega prihoda. Vsaj zdaj ni močno vplivalo na njihovo življenje. Toliko, da je jedla in spala pri njih. Sicer so pa dobili njen mesečni zaslužek. Le oče in mati sta se zaradi nje — vsaj tako je bilo kazno — več prerekala. Pa to je bila taka dolgoletna navada. Ni bil Jakob možak, ki bi vladal dom z močno roko, temveč se je vedno vdal. »Pa ti imej prav.« In to šele je ženo razkačilo, da ji nekako z milostjo nakloni prav. Slejkoprej pa je še hodil na delo, se vračal ob večerih dobre volje in močno natreskan, pojoč z nežnim, bolj ženskim glasom Marijine pesmi. Pod suknjičem je stiskal kos kruha, ali gibic, ki jih je dobil, kjer je delal.

Zopet so se vrnili časi, ko je Jakob pripovedoval deci o svojem življenju. Sedeč na pragu dobre volje, zakaj zdaj je imel tobaka, je pravil s široko kretnjo desne roke. »Dvanajst let sem služil cesarja in domovino. Ferenc Joška, oh, to ti je bil imeniten cesar. S konja sem mu nekoč pomogel. In stopil je k meni, me lepo povprašal, kje sem doma. Pri Muri, Vaše Veličanstvo — zakaj tako je treba reči cesarju — tot sem. In rekel mi je Ferenc Joška, ko mi je položil roko na ramo: Derék fiam vagy — dober dečko si. Ko sem se pa eno in dvajsetega leta vračal z vojske, so mi povedali v Budapešti: Eh, nič več ni Ferenca Joške, ne domovine. Vse je fuč! To je, deca, dvanajst let sem služil cesarja in domovino, zdaj pa ni ničesar. Kje pa je moja mladost, moje življenje? To je! Rekli so: za cesarja in domovino. A kje je zdaj vse tisto?« To je pravil, kakor je nanese: včasih zaradi zgodbe same; tedaj široko in natančno, z velikimi dejanji okrašeno; drugič zopet samo zaradi pouka; tedaj je vse izluščil in povedal samo golo dejstvo. In vzkliknil je: »Šele tri leta živim za svojo družino!« — In zdaj je lahko pravil: bila je zbrana okoli njega vsa njegova družina, razen žene. Bil je velik junak v očeh svojih otrok. Franci — ta je bil velik fakin — si je pa vedno kaj izmislil. Včasih je rekel, kako imenitno je biti vojak — otrok, se vidi! — včasih, da on na tak način ne bi šel služiti cesarja — otroška modrost, se vidi! — in tistokrat je vprašal: »Zakaj ste pa potlej služili?« — »Zakaj sem služil?« Jakob je vzel pipo iz ust in nekaj pokimaval. Kaj bi tak otrok razumel. »To je tisto, zakaj sem služil. A jaz te vprašam: zakaj ti živiš? Vidiš, to je. Kaj si ti sam svoj gospod?« In to je bilo res.

Mati pa ni bila taka ženska! Že nekaj let je hodila z mrkim obrazom, kakor oktobrsko vreme, bi rekli. Morda Jakob ni nikoli tako globoko premislil vsega položaja, nikoli pogledal življenju tako natančno nasproti, kakor ona. Bila je imenitna ženska, ko sta se jemala. — Oh, kaj bi tako resno premišljala. Poglej ptice pod nebom! — Bedak! — Bedak, to je lahko reči. A kaj hočeš drugega? To je, kakor je, tako bo ostalo. Nisi ti, ki bi vladala nad življenjem. — Ali pa je doživela še kaj drugega? Jakob se o tem ni izpraševal. Saj je dvanajst let služil cesarja in domovino, pa obojega ni več. Kaj bi se tu tako ubijal z izpraševanjem. Imel je prijatelja — njegov sošolec je bil in sosed, zdaj je — Bogu bodi čast — božji služabnik. Ti si učen, mu je rekel Jakob. Povej, kakšna je resnica in pravica? — »Pravice ni,« je rekel ta mož — tedaj še ni bil duhovnik —, resnica pa je njena sosed. Vedno hodita z roko v roki. In on je bil učen mož. — Zdaj je sicer nekoliko spremenil svoje misli: je resnica in pravica, samo vprašanje je, kdo jo ima. To je, zastran tega se torej ni vredno ubijati. Kaj boš šel vso zemljo prekopavat, ker je nekje skrit v njej zaklad?

Nekega dne pa se je žena napravila v mesto. Marta je slutila, čemu v mesto, vendar se ni bala, ker je vedela, da onih še ni doma.

In res se je vrnila brez uspeha. Toda Marta poslej ni bila več tako brezskrbna. Mati bo nekega dne spet šla. In kaj potlej? Nazaj več ne, nikoli! To je bilo jasno, a kaj drugega ukreniti tudi ni vedela. V mislih je grozila, da skoči v Muro; o, koliko skrbi in neprilik bi tako dejanje prizadelo materi, zakaj vsakdo bi rekel, ona je kriva. Opajala se je s to mislijo. Odšla je k svoji tetici, skoraj teden dni je ostala tam. Ko pa se je vrnila in videla materi v obraz, tedaj je vedela: vse je prišlo na dan.

»Tako,« je rekla mati, ko jo je zagledala. »Si le prišla! Vstopi v hišo, da se o nečem pomenimo.« In povlekla jo je za rokav v hišo. Za mizo je sedel oče v srajci, kakor vedno, in gologlav. »Tu je,« je dejala mati proti očetu. In oče je dvignil oči proti Marti in zardel. »No, zdaj pa le povej, kako je s tvojo službo!« Marta je pogledala v mater: njene oči so bile hladne kakor navadno — kaj v tej ženski ni bilo nikakega življenja, nič globokega?! »No, le povej... saj se ti ne bo nič zgodilo.« Marta je pobesila pogled: na stolu je videla svojo culo, prav isto, s katero se je zadnjič vrnila. Vse je bilo pripravljenost. Vedela je dovolj.

»Ušla sem,« je priznala tiho.

»Tako, kako brezskrbno to pove. Pa povej še to, zakaj si ušla?« Na to Marta ni odgovorila. Saj si sama ni bila v svesti, zakaj je šla. Bilo je mnogo vzrokov, in ker je mati le silila vanjo, se je nazadnje obregnila, da ji to nič mar. Mati jo je prijela za kite in jo potegnila k sebi. Tedaj pa se je tudi Marta razgibala: morda je vstal v njej ves odpor, ki ga je čutila zadnja leta, odpor do onih, ki jih je morala rediti s svojim delom: sunila je mater vstran. Zdaj šele je vstal oče, prijel Marto za roko: »Kaj počneš, za Boga svetega!« in glas se mu je tresel. Marta je obupno sedla na stol, mati pa je šla iz hiše, kričeč na ves glas. Oče je zopet sedel in se čohal. »Kaj jočeš!« je rekel Marti in bilo mu je neprijetno.

»Saj ne jočem,« je odvrnila. Zato se je dvignil, da bi šel ven. Obstal je ob njej, si obrisal čelo, ki se mu je orosilo.

»Nazaj pojdeš,« je naposled izjavil. »Kaj pa hočeš? Kaj hočemo?! Kaj bi pa doma, ha? Neumnost si napravila, Marta, veliko neumnost. Kaj bi tu doma? Tam pa si boš služila in spravljala (oh, kakšen nesmisel je govoril: saj je vse morala dati domov). Vidiš, kako pa naj živimo? To je, in živeti — moramo. Tebi pa ni bilo hudo. — Mati je bila tam in sta se dogovorili z gospo. Malo večjo plačo boš imela, kljub temu, da si to napravila. — Spomni se na svojo pokojno mater — (oh, to je vedno rekel, kadar je hotel pri njej doseči uspeh!). Pa dobro se vedi, to je, za reveža je to najvažnejše. Bodi poslušna, pokorna, ne ugovarjaj in vedno delaj, delaj, in ne smeš se nikoli jezno držati. Oh, jaz vem, kaj se pravi, služiti gospodi.«

Marta pa je že šla nizdol po klancu. Cula jo je vlekla na stran, kakor bi veter nagnil mlado drevo. Otroci so stali na postenju in gledali za njo — saj jim ni rekla niti besede. Mati pa, še vedno

razdražena, jih je priklicala in bili so po vrsti tepeni. To pa je bilo Jakobu le preveč, stopil je priklet, zagrabil ženo za roko in zakričal: »Le spokolji jih! To je prav tebi podobno!« In da se ne bi še nadalje prepiral, je zavil okoli hiše po klancu navkreber, odkoder se je vrnil šele drugega dne zvečer. Ko ga je žena povprašala za denar, je odvrnil: »Nič nisem prislužil, in kar sem prislužil, sem zapravil. Več ne bom služil, bolje je, da vsi pocrkamo. — Saj — to ni več nikako življenje.«

Žena ni rekla na to ničesar.

Življenje se je spet uredilo. Ni bilo ničesar, kar bi ga motilo. Jakob bi se bil skoraj kesal, da je zapravil dvodnevni zaslužek — o, na tistem ga je vest močno pekla. Takole zafučkati nekaj dni življenja za vso družino! Seve, žena je užalila njegovo hčer, to je bilo res in to ga je malo opravičevalo, toda zaradi tega še ne bi bil smel tega storiti!

Sicer pa je bil zdaj bolj kot prej navezan na mali krog svoje družine, če ženo izvzamemo. Kadar so sedeli bodisi za mizo pri obedu, ali zunaj v senci — bili so tudi časi, ko ni imel nikakega dela — je vselej govoril na široko, po svoji navadi. V tem pripovedovanju je čutil neko tehtnost: vse, kar je povedal, je pravil z zanimanjem, s poučnim koncem, z globoko modrostjo človeka, ki je dvanajst let služil vojsko, ne da bi vedel, zakaj. Franci pa je bil zvest poslušavec. Oče ni bil v njegovih očeh nikak velik junak, skoraj bolj samo velik prijatelj, kakor ga nima ves klanec, z njim se je moško pomenil.

Zdaj pa so izvedeli, da Marte ni v mestu. Jakob se je nekaj časa režal za vsako stvar, naposled pa iztisnil iz sebe: »Nisem mislil, da boš taka.«

»Kakšna?« je rekla žena.

»Da boš tako ravnala z mojim otrokom. Saj je znabiti skočila v Muro. — Ko sem te jemal, si mi obljubila vse drugače. No, bedak — nisem že tedaj sprevidel.«

»Škoda, da nisi. — A kaj si ti meni vse obljubljal? Kdo je takrat bolj lagal, ha?« Jakob na to ni imel kaj odgovoriti. Lagal — seve, tu bi se lahko upiral, a vrag vedi, saj je mislil, da bo vse drugače. Kaj je on kriv, da je tako? On je bolje mislil. — In še je prišla novica, da so potegnili iz Mure utopljenca. Že se jima je v mislih prikazovala Marta, ki leži na obrežju. Zdaj sta se skrbno ogibala besedi — kajti, zdelo se jima je, da sta oba enako kriva. Teden dni je bil nad njima ta nemir, otroci so se potuhnili, naposled pa je tudi to minilo. Saj utopljenec ni bil ženska. Hvala bodi Bogu!

No, do jeseni pa je bila Marta skoraj pozabljena. Nič ni pisala in to je Jakoba sprva delalo malodušnega in ga jezilo. Zdaj je lahko žena rekla: »Pa jo imaš svetnico, še ne piše ti ne. — Saj sem vedela: odklati se v svet, nič prida ne bo iz nje. To je — rekel si: „Ni

podobna tebi, hvala Bogu, da ne; njej je podobna, moji pokojni. No, zdaj vidiš, kakšna je — če je bila pokojna taka.« Ni branil nobene -- saj ni mogel, temveč je dejal zadirčno: »Saj se mi je vedno zdelo, da se ti bo nekoč zmešalo. Prišla si čisto iz tira.« Vtaknil je pipo v usta in šel.

Ko je postajalo mrzlo, je žena dejala proti Jakobu:

»Obutve nimam več, vse je raztrgano. Bosa bom.«

»Saj,« je odvrnil. »Pa se obuj.« Pogledala ga je, nato pa vrnila: »Bedak si.« Nasmehnil se je in prikimal. Na tihem se je radoval. To je zdaj za tisto, da je tako ravnala z Marto in z njim. Marta jih je vse potegnila, kar mu je prav prišlo.

Zima je v hribih, klanci zameteni, nikjer nikake poti, veter piska okoli hiše. Sobočanovi so se zaprli v sobo, kakor vsi, ki bivajo v teh klancih. Treba bo počakati, da se burja unese. Če zmanjka soli, noče nihče v mesto, ob večerih ne svetijo. Ždijo vsak na svojem mestu in se menijo. Jakob se je spet razgovoril. Nič ne de, če je zgodba ista, saj je vedno zanimiva, vedno poučna. Malo spremeniš, malo si izmisliš, pa je. Franci zna že vse na pamet. Kadar oče pozabi kakšno stvar, tedaj jo on pridene. Saj, pravi oče. Kje si pa ti to izvedel? — Vi ste pravili. — Brihten dečko si, to je videti. Nič več ne omenja Marte, velik junak je zdaj Franci — o, on bo tisti, ki bo prinesel v svojem naročju pol sveta domov, ta, ta bo. »Pojdem!« vzklikne fant. »Tu itak ni nič.«

»Tudi jaz pojdem,« meni Katica. »Marta mi preskrbi službo.«

»Marta!« dé oče nejevoljno. »Znabiti — če je sama sebi kaj našla. — Oh, to je vedno tako, in tudi ti boš taka: kadar otroci odidejo po svetu in se jim dobro godi, pozabijo na dom.«

»Jaz ne pozabim,« reče Franci. »Kadar se vrnem, pozidamo novo hišo, tako kot je ona Sepešijeva iz mesta. In konje bomo imeli!«

»To mislim,« potrdi oče resno.

Mati se teh pogovorov ni udeleževala. Sedela je ob oknu in ves dan krpala. To je bilo njeno, te drobnarije. Vse to je bilo za njo brezplodno, ona ni več verjela v nič. Nekoč morda, ko sta se vzela z Jakobom — saj se sicer ne bi bila poročila.

Klali niso tokrat, čeprav so vse leto govorili o tem. Marta ni poslala denarja. To ji je Jakob hudo zameril. Saj bi ji vrnil denar, si je govoril vedno, vse bi ji vrnil, le kar bi prikrmili, bi bilo naše.

Po dobrem letu je Marta pozabljena, nič več ne spada v družino. Sama se je izločila. Zdaj, Jakob, boš spet sam vlekel. Kaj bi se izpraševal, ali je prav tako ali ne: tako je. Dvanajst let si služil vojsko, pa se nisi izpraševal, ali je prav ali ne, zdaj ko služiš življenje, pa bi se? In kaj bi izgubljal dobro voljo? Ravninci prihajajo v gorice, kleti so odprte, vsak ti da za pipo tobaka, če je že tako, in po vinu so misli tako sočne, tako raztezljive, kakor testo iz najlepše moke, in volja je velika.

»Nič zato,« razlaga vselej, ko se vrne in sta ob njem Franci in Barica. »Mi, kar nas je ostalo, bomo zavzeli svet, kakor smo zavzemali strelske jarke. Potlej zasadimo zastavo na nasip in zakličemo: Zmagali smo. Tam nas bo čakalo vse: novo hišo postavimo — in konje bomo imeli!«

»Jaz bi najrajši pogače,« dé Barica, da jo še Franci jezno pogleda.

»Saj,« dé oče zmerneje, malce skoraj nejevoljno. »Tudi pogača bo tam, prava gibanica. — Tudi pogača je dobra.«

Čas bratve je, gorice polne vriskanja in petja, polne jesenskega solnca. In zdaj se je vrnila Marta — v tretjo jesen. Mestno oblečena je prišla, s klobukom v roki in v drugi s kovčgom. V sobi ni bilo nikogar, za hišo pa je našla Francija.

»Ni nikogar doma,« je odvrnil postrežljivo. »Vsi so v bratvi.« »Komu beréjo?« je vprašala. »Somijevim,« je rekel. »Saj lahko skočim po nje.« »Ni treba,« je odklonila. »Odpri mi.« Fant jo je negotovo pogledal, vendar odprl in stopil pred njo v hišo. Odložila je kovčeg na klop, nato obstala sredi sobe in si ogledala. Še vedno je bilo enako revščine povsod, dasi je mati skrbela za red; vsega le ni mogla prikriti.

»Vi še niste brali?«

»Ne, mi bomo potlej, ko vsi poberéjo, zdaj drugim pomagamo. — Pa imamo mošt, če boste pili.« In že je prinesel steklenico z moštom in jo postavil pred njo, ko je prej s predpasnikom obrisal grlo.

»Kaj me več ne poznaš?« se je smehljala gledajoč ga. »Jaz sem Marta.« Gledal jo je radovedno, nato smrknil:

»Tu pa so vsi pravili, da te več ne bo.« — »Kako ne?«

»No, marsikaj so pravili. In smejali so se našemu očetu. Tudi mati so rekli, da si prava ptica: kako lepo si odšla in nič ne pišeš.«

— »Kaj pa oče?«

»Oče? Oni so ti ga dečko! Skoraj vsak večer pridejo pijani domov. Zadnjokrat so se naslonili ob klancu na tisti stari plot in peli, pa se jim je plot podrl in zleteli so v klanec. Niso več mogli vstati. Z materjo sva jih prišla: oni za rame, jaz za noge, pa sva jih prenesla v sobo.« Marta je pomislila. Oče je bil vedno nekaj posebnega, nekaj, kar je kazalo njegovo nekdanje lepše življenje. Zdaj, kakor bi se norčeval iz vsega. Kaj ni tudi v njegovem pripovedovanju — ko je bila še manjša, je prav tako pripovedoval — bilo nečesa podobnega? norčevanja iz vsega? Mnogo je slišala druge ljudi — mnogo pametnega so povedali. Oče tega ni nikoli storil. Pri njem je bilo vse tako enostavno, tako skoraj otročje. Rahel podsmeh vsemu je zvenel iz njegovega govora. In ali ni prav on nekoč nekaj doživel, nekaj, kar je sicer zamolčano, vendar odmeva iz njega?

Proti večeru je prišla Katica, vodeč za roko Barico, obe sta bili solzni. Katica zato, ker je morala domov, prav zdaj, ko bo naj-

lepše, tedaj ko se je harmonikar že raztegoval. Tam so bili mladi fantje, Katica se je že ozrla po katerem in bili so ji všeč. Barica pa je bila spotoma tepena, ker prav zaradi nje je Katica morala domov. Ko pa sta našli doma Marto, je bilo njuno veselje preveliko: Katica je bila vsa zmešana, nič ni znala opraviti, tako da je morala naposled Marta kuhati. In Katica se je razklepetala. Franci je piskal za hišo, kjer je pasel, tulil, da ga grize, fakin, ker bi bil rad poleg. Nazadnje pa je le pred časom pritiral kravo v hlev in ji vrgel sena.

Ta večer so bili sami — oče in mati sta prišla pozno v noč. Nekaj lepega je bilo v tem večeru. Marta se je vsega dolgo spominjala s prijetnim občutjem. Zdelo se je, da je prav to bilo tisto, kar jo je povleklo domov, ta čas, ko je v goricah najlepše. Sedeli so na pragih v prikletu, Marta je prinesla kovčeg in iz njega privlekla obilo blaga, lepe stvari. To je Katičino. Seve, Katica je največja, že je izostala iz šole, mora imeti kaj boljšega, lepšega.

»Oh, to bo za nedeljo!« je vzkliknila Katica in oči so ji bile vlažne. »Že od proščenja sem nisem bila pri maši.« Potlej je prišel Franci na vrsto. Posmrknil je radovedno. Že je razmislil, kaj bi bilo zanj najboljše. Videl je v mestu v trgovini same imenitne stvari. Hlače, lepo krojene, zlikane na robove spred in zad, ne, kakor mu je mati včasih napravila iz debelega blaga in robove na stran. Suknjič z dvema žepoma zgoraj, potlej klobuk s peresom zadaj. Obutev pa mu je oče obljubil. On bi seve rajši, da bi mu obljubila Marta, kajti potlej bi dobil, tako najbrž nič ne bo; oče se bo široko zarežal, kadar ga bo spomnil. Za Francijem je prišla na vrsto še Barica, otrok, ki je že postajala ničemurna. Pa celo zašito — takoj je poskusila. Jezus, kako ji lepo pristoj! O, to je dar, takega še ni dobila v življenju. Kakšne cape je nosila dozdej! Zajokala je od same radosti. Katica pa je medtem pomerila Martin klobuk. Zardela je, ko se je pogledala v ogledalu, kakor bi napravila greh.

Ko pa so hoteli spat, je bila Katica v skrbah. Kot bi šele zdaj prvokrat opazila vso revščino: kje naj taka gospodična, kot je Marta, spi? Tedaj je Franci predlagal — on, ki ga je doletelo, da bi sam spal v hlevu — da bi šli vsi spat na seno! Oh, kako si ti, Franci neumen, je rekla Katica. On pa je le zagovarjal: Tam se lahko o vsem pomenimo. In Marta je privolila. Odnegli so s seboj blazino in prte. Dolgo ni nihče zaspal. Koliko vprašanj je imela samo Katica, klepetavost neugnana. Samo ona bi bila rada govorila z Marto, Franci pa je moral poslušati te neumnosti, ko je hotel kaj posebnega izvedeti.

»Oh, spomladi tudi jaz pojdem,« je izjavila Katica. »Dalje ne ostanem tu. Naj delam, nazadnje pa si nič ne prislužim! Še strgana bi hodila okoli.« Tudi Franci je imel enake misli.

»V Ameriko pojdem,« je dejal. »Nazaj se pripeljem v avtomobilu, prav do sem gor.«

»Če bi bil tak avtomobil,« je dejala Katica. »Kajne, Marta, da ga ni?!«

»O, je,« se je nasmehnila Marta. Zato je bila Katica jezna, da si baš Franci mora kaj takega izmisliti. Marta pa se je smehljala tem sanjam. Zdelo se ji je, da je tu nekoč zgubila vse te velike sanje, da so jih zdaj ti otroci našli in si jih razdelili. In če so iznesli še tako otročje stvari, ni jih zanikala. Kaj zato, če je resnica drugačna. Svet, kakor je, in sanje se ne bodo nikoli strnili in vendar je neka skladnost med njimi. Zdaj ni mislila na svet, v katerem je doslej živela, niti malo se ga ni doteknila. In vendar: kakor v posmeh jo je obšlo, da bo spet treba odtod. Ne samo, da bo treba, da bo celo želela. V tem sanjarjenju je zaspala dokaj kesneje kakor oni trije.

Ko je Marta vstala, je bila mati že pokoncu. Niti malo ni bilo vidno na njenem obrazu, da se je sinoči zakesnila na bratvi, da je bilo tam lepo. Oblečena v staro obleko, strgano spredaj, da so ji prsi na pol izstopile, s tistim vsakdanjim obrazom, ki ga je bila Marta vajena, je bila podobna nečemu, kar je Marti že prej živelo v mislih, pa ni mogla dobro izraziti, niti si predstaviti. In ko je pomislila, da je ta žena sinoči celo plesala, pila vino v moški družbi — saj je poznala navade v goricah — ni mogla tega spraviti v sklad z njenim obrazom, z njeno bitnostjo. Mar zakriva kaj za svojim obrazom? Laže —? Ne, tega Marta ni verjela. Kaj je bila prevarana za življenje? To bi bila Marta verjela. In prav zaradi tega jo je na neki način sovražila. Ali ni hotela tudi njo vpreči v voz, v katerem vleče z očetom? Samo tako je razumela tisti hladni sprejem, kakor ga drugačnega ni pričakovala.

»No, kaj si spet ušla?« je rekla.

»Ne,« se je nasmehnila Marta. »Dopust imam, za deset dni.« Ponudila je materi roko, ki jo je ta hladno sprejela. Ko pa so bili v sobi, je prišla njen klobuk z neko rahlostjo, kakor stvar, pred katero ima spoštovanje, ga gledala nekaj časa in dejala:

»Gospa si postala — klobuk nosiš.« Marta je molčala. »No, Bog ti daj srečo.«

Oče je sedel za mizo kakor strto kolo. Nasmihal se je po svoji stari navadi. Veliko manjši se je zdel Marti, drobnejši, samo oči so bile slejkoprej enako žive. »No, si prišla?« je vprašal in ji molil roko.

»Da, prišla sem.«

»Da si le prišla,« je hitel. »Bali smo se že zate,« je dejal in se ozrl v negotovosti po ženi. »Nič ne piše, nikakega glasu ni o njej, kot bi se vdrla v zemljo. Ne bo je več, so rekli vsi. Jaz sem pa le trdil, da prideš. Kako ne bi prišla, vsaj pogledat nas, kako živimo. — No, pri nas,« je spremenil govor, »hvala Bogu, gre vse dobro. Tako pomalem. Vsako leto nekoliko naprej. Zdaj mislim kupiti telico in dve svinji. Eno bi klali, eno pa prodali. — Kako pa tebi? Vidim, da si velika gospa. Vedno sem rekel, da bo tebi dobro. Tako je prav: pameten je treba biti, dokler je človek mlad. Zdaj se da, potlej nič

več.« Privlekel je pipo — bila je prazna. Zardel je skoraj, ker je Marta opazila. Smehljala se mu je: še vedno je tak.

»Na polico sem vam ga dala,« je rekla glasno in pokazala, da nima nikakega strahu pred materjo, ki je bila v sobi.

»Tako?« je momljal zadovoljno, ozrši se po ženi. »Nisi pozabila name. Saj sem vedel, bila si vedno dober otrok.« Duhal je tobak in kimal zadovoljno. Oh, ta Marta! — Bili so lepi dnevi. Sobočanovi vsi na delu, razen Marte in Katice in Barice. — Vmes pa sta prišla dva deževna dneva, tedaj se je še Jakob zadržal doma. Hotel je, da bi se pogovoril z Marto. Nekaj važnega ga je morilo zdaj, kar se je vrnila. In to lahko samo na samem govori z njo. Žena je že zjutraj odšla v mesto, otroke pa je nagnal v vas, nekam v hrib. Da bo Marta malo počivala, je rekel. Zato so odšli.

Sedela sta tako sama, prisluškujoč dežju, ki je polzel zunaj po strehi in po drevju. Marta je nekaj brala, on pa je kadeč pri peči razmišljal, kako bi začel.

»Nisi mi še ničesar povedala, kako živiš v mestu,« je naposled zinil. Marta je dvignila pogled do njega, ki ga je zmedel. Pomislila je, pa rekla:

»Tako, dobro, zadovoljna sem.« Pobesila je pogled, česar pa ni videl.

»Dobro!« je menil. »Saj si kar predstavljam, kako dobro. — Misliš, da nič ne vem, kako je v mestih?! In misliš, da nič ne skrbim zate? Pa kaj naj bi bil storil — saj niti vedel nisem za tvoj naslov. O — pred mestom se je treba paziti. Poznal sem nekega Antona Petroviča — moj prijatelj je bil. V mladih letih je odšel v mesto, v tvojih nekako, nikdar se ni več vrnil. Zgubil se je, sam Bog vedi, kaj so napravili z njim. Pa je bil možak! Vidiš, pa sem poznal neko Kristino Magdičevo, lepa ženska je bila pri dvajsetih letih; najlepše ni živela, to je res. Potlej — kaj je bilo z njo? Umrta je za gnusno boleznijo. In je bila tu lepa in poštena ženska. A poznal sem še nekega Matjaša Matjašéca, majhen človeček, na videz neprave pameti. Dvajset let je hodil po mestih, New Yorku in podobnih mestih, vse je obletal, a se je vrnil bogat; mesta ga niso požrla. Rekel je: Še desetkrat toliko bi bil lahko zafučkal, če bi bil hotel, pa sem bil pаметen in sem rajši unesel, kar se je dalo. To je: ne se dati usužnjiti, temveč vedno gledati, kako bi bolje izpeljal. — Ti se smehljaš, misliš si: kako moj oče govori. Toda, povej mi, kaj naj bi sicer storil? Vidiš, dvanajst let služiti za nič, boriš se in prelivaš kri, potlej pa izveš, da tistega ni, da je bilo nesmiselno. A prav tako bi mi lahko zdaj kdo dejal: Jakob, ti živiš za prazen nič; prav lahko mi to reče. Dejal bi mu: Imam otroke in ženo. A oni bi lahko dalje ugovarjal: A zakaj imaš ženo in otroke, da se zdaj po nepotrebnem mučiš? In zopet bi jaz lahko ugovarjal. Oni bi pa šel dalje in tako dalje, ne da bi prišla do pravega konca: to je smisel vsake stvari. Vidiš, tvoj smisel ni, da živiš toliko in toliko let — recimo dvanajst, ne da bi nazadnje

vedela, zakaj so bila, zakaj si toliko trpela! Jaz sem tako moral živeti, a danes me nihče ne vpraša: Jakob, kako ti je? Težko je tebi: tistih dvanajst let moraš nadomestiti. In tudi ti vidiš svojega očeta, kako gara in se napije, potlej se pa smejiš. Zdaj te pa vprašam, kaj je na mojem mestu mogoče boljšega storiti? Razmišljal sem o mnogih rečeh: o življenju, smrti, o človeku, o Bogu, vse sem razmišljal. Vprašal sem se, zakaj moram trpeti in vleči vse to naprej. A kaj ti pomaga: dobro si ne moreš nikdar odgovoriti. Za vse tisto, da si ne morem odgovoriti dobro, pa mi je Bog dal kup dobre volje: ta mi nadomesti vse, kar drugim velike misli, ki si vedo na vse odgovoriti. — Pred štirimi leti je prišel sem ravninec Horvat, saj si ga poznala, bogat človek, lepe gorice je imel. Povabil me je s seboj; pila sva vso noč. Razkladal mi je svoje stvari: žena se mu je izpridila, zapravljala je in mu bodo prodali hišo, in sploh mnogo je bilo stvari, ki so ga trle, reveža. Dejal mi je: Razmisli, Sobočan, ti si šaljivec, kaj bi storil na mojem mestu; ali je še vredno živeti? — Kako ne bi bilo vredno živeti, sem mu dejal. Dvanajst let sem zabil pri vojski, kaj naj bi se jaz zaradi njih, ki so mi lagali, obesil? Take misli niso zdrave, misliti o vsem takem. — Kako niso zdrave? — Človek ne sme nobene stvari do konca razmisliti. — Kako to misliš, do konca razmisliti? — Ko enkrat veš o vsem jasno, kakšen smisel pa ima tedaj še živeti, ha? — No, on se je kljub temu drugega dne obesil v svoji koči. — A zakaj ti vse to pravim? Zato, da si ne bi delala kakšnih neumnih misli o življenju. Človek mora biti vedno nad življenjem: nič ga ne sme spraviti iz tira. Nič si ne smeš vzeti preveč k srcu, vse dobro premisli, ali je vredno za kaj to in to žrtvovati. Vidiš, Matjašec: on je dvajset let nabiral po svetu, imel je pred sabo cilj, Magdičeva pa ga ni imela, tako je živela. — No, tvoja pot bo drugačna. Vedno sem se bal zate, a zdaj se ne bojim. Kar si nas tako zapustila, se več ne bojim. Saj veš, pri nas je revščina, vse smo ti odnesli, kar si zaslužila. Pa si se spametovala: nisi nam hotela pomagati. Nič se ne vznemirjaj. Ti pojdi po svoji poti naprej. — No, mi moramo živeti, kakor pač gre. Tudi moledovati moramo. Hotel sem kupiti to in ono, vse bi preuredil — velike načrte nosim od nekdaj s sabo — a kaj pomaga. — A ne boj se, ničesar ti ne ostanem dolžan, kar sem vzel od tebe. Svojim otrokom ne ostanem ničesar dolžan, niti tobaka ne.« Zdaj se je začel zapletati v svoji misli.

Marta ga je gledala nekaj časa.

»Kaj bi radi?« je vprašala. Zdaj se je še bolj zmedel. Naposled pa se je začel smehljati.

»Ne boj se ti zame, jaz tudi tako privlečem do konca.«

Dan pred bratvo je bil jesenski sejem v mestu. Že spomladi je govoril Jakob, da kupi telico za zimo. Potlej je pozabljal na to, in šele zdaj se je spomnil, ko se je Marta vrnila. Omenil je že nekaj-

krati pred Marto in ženo, a dekle ni reklo na to ničesar. Vendar se je tistega dne pripravljaj, da pojde.

»Kaj boš na sejmu,« ga je zavrnila žena.

»Kaj bom na sejmu! Pogledat grem, kako je živina.« — Prav treba mu je iti gledat, je dejala žena spet, ko ima toliko denarja. Denarja, se je nasmehnil. Kakor da brez denarja ne bi mogel iti! Obrnjen proti Marti je vprašal: »Ti ne greš nič v mesto?«

»Ne, nimam tam kaj iskati.« »Seve, kaj bi v mestu, tako sem mislil, če bi si kaj ogledala, že dolgo nisi bila pri takih zadevah, da bi kaj videla.« Marta je gledala za njim, kako je odhajal nizdol po klancu; čez dobro uro pa si je premislila, tudi sama se je napravila. — Nad sejmskim prostorom je široka cesta, prav dobra za razgled po sejmišču. In tam se je Marta ustavila. Uzrla je očeta v gneči, prerivajoči se na vse strani: gledal je prerekajoče se ljudi in včasih sam važno posegal vmes. Ogledoval si je živino po vrsti, ocenjeval, povpraševal, nazadnje pa odhajal dalje, odkimavajoč z glavo. Na koncu sejmišča pa se je ozrl na cesto in njegov pogled se je srečal z Martinim. Okrenil se je, pa mu je ona že pomahala. Hotel se je skriti, a naposled je le prišel k njej.

»Ti si tudi tu?« se je čudil. »Pa nisi nič rekla zjutraj. No, pa z mano tako ne bi mogla. — Ko si bila majhna, si vedno silila z mano, in žemljo sem ti moral vselej kupiti. — Koliko lepih živali so ljudje prignali! Zdaj so opravili delo, pa bi radi prodali. Tako teličko sem našel, kot bi jo kdo naslikal. Sama lepota!«

»Tako, koliko pa stane.«

»Sveti Bog, koliko stane, saj si niti ne upam vprašati. Kaj to meni pomaga, koliko stane.«

»Pojdiva pogledat.«

»Eh, kaj bi hodila med živino, z repom te lahko katera umaže, pa smrdi tam, po živini, to ni za tvojo obleko, teden dni se ta vonj drži obleke.« Kljub temu pa jo je vedel tja, ker je tako hotela. Tedaj ga je nekdo ustavil in mu stisnil roko. Bogat ravninec je bil, blizu njegove kočje je imel gorice. Povprašal je, ali ni to njegova hči.

»Seve,« je dejal Jakob ponosno. »To je naša Marta. V mestu služi, pa je prišla na dopust za dva tedna. Pripeljala se je z avtomobilom prejšnji teden, v soboto pa avtomobil pride spet po njo. Saj veš, nazaj mora, pri veliki gospodi je, in taka ne more biti brez deklet.«

»Tak tako,« se je oni čudil, ozirajoč se po dekletu, po njenem klobuku. »Torej ti je dobro?«

»Dobro!« je vzkliknil Jakob namesto Marte. »Boljšega si reven človek ne more želeti. Zdaj se misli zaročiti, pa me je prišla prej vprašat — dober otrok je bila vedno — in povabit na zaroko. Saj veš, tam se zaroke tako praznujejo, kakor pri nas poroke. Spomladi pa se poročita, ali pa k letu v jeseni, kakor bo. To je tam taka navada. — Nikdar več je ne bo v te kraje, to se pravi, da bi tu trpela, kot

trpimo mi. Vsem nam je prinesla lepa darila, za dve leti nas je oblekla. Oh, kaj se pa to njej pozna.»

»To je lepo,« je oni prikimal Marti. »Očetu je težko, tu ne raste denar. A kaj mislita kupiti?«

»Nekaj gledava, pa ni nič takega, da bi se mi povidelo. Kakšno teličko bi rad. Pozimi človek izkrmi in proda za spomlad. Malo nam ona pomore, je rekla. Saj veš, pri nas je revščina.« In že sta si segala v roke.

Potlej se je Jakob pogajal: o, koliko skrbi si je delal, s kakšno važnostjo je hodil okoli, tolkel v dlani, se prepiral skoraj, vtikal pipo v usta in jo spet jemal iz ust.

»No, ali ti ugaja?« Marta je prikimala, vzela denarnico in plačala.

Domov grede sta se ustavila v gostilni. »Ne boj se,« je rekel. »Danes jaz plačam. Ne misli, da sem tak, da nimam ničesar. Včasih si kaj utrgam, tako za posebne prilike.« Privezal je telico h kostanju, obstal ob njej, jo ogledal in hvalil: »Lepa žival je, kakor prava slika. — Le povej, kaj boš jedla in pila, nič se ti ni treba bati.«

Marta je naročala. Jakob se je kislo držal ob naročanju, vendar — za danes naj bo, dasi bi s tem denarjem vsa družina skoraj teden dni živela. Toda, saj je Marta njegov otrok, enkrat na leto tudi za njo lahko plača. Med jedjo pa sta se njuna pogleda srečala. Jakob se je zmedel. In kot bi se hotel opravičiti, je rekel tiho:

»Naj bo; ti si misliš, kako umazan človek sem. Vidim ti v srce, kako si si rekla: zazdaj naj še bo, saj odidem in se ne vrnem več. — Vidiš, jaz sem pa hotel tako: ta telica bo tvoja. Izkrmim jo in jo prodam, denar pa dam tebi za doto — seve, nekaj še pridenem. Mnogo ti ne morem dati — nimam. Vsakemu malo. Jaz nisem dobil ničesar, vi boste pa svojim otrokom lahko že dvakrat toliko zapustili. Vem jaz, kakšno je tvoje življenje. Vse sem premislil, vaju sem, da vidim, česar drugi nikoli ne opazijo, samo ne govorim o tistem. Tvoj obraz ni vesel, kot bi moral biti; smehljaš se, ali ta smeh je, kakor bi jokala. Imaš prav, da se smejiš, jaz se tudi; ljudje nikoli ne smejo izvedeti, kaj nosiš s seboj. Tudi meni pravijo: Vesel človek je ta Sobočan. Kako brezskrbno živi. Ali jaz sem izmeril življenje. Ni ničesar, kar bi me vrglo iz tira. Vi vsi odidete — saj si jih slišala, kako se menijo o svetu, jaz ostanem tu kakor štrk s polomljeno perutjo, ljudem v zabavo, malo pa v usmiljenje. Kaj bom imel od vas? Ničesar. Pa mi ni do tega, dovolj je, če boste vi imeli vsega za življenje. Jaz bom nadalje vezal trte ravnincem, obrezoval, škropil in v jesen bral. Znabiti se me vas kateri kdaj spomni in mi kaj pošlje, tako, za pipo tobaka. — Nič se ne boj, Marta, življenje vse zakrije. Smejati se je treba in stati trdno, potlej pa zbogom znanci, umakneš se in živiš zase, daleč med nepoznanimi. To je.«

Tri dni nato se je Marta odpeljala.

Tiste jeseni torej so imeli pri hiši dokaj novega: mlado telico v hlevu, dve svinji v svinjaku; pri vsem jim je „pomagala“ Marta. Jakob je bil zadovoljen s samim seboj, zdelo se mu je, da ni več daleč čas, ko bo tu stalo lepo bogastvo: nova hiša, novi hlevi, veliko zemlje, veliko goric. Vse to je viselo sicer visoko v oblakih, ali to mu ni jemalo dobre volje. Ta volja je kakor nalezljiva bolezen: vseh se polašča. Zdi se, da celo žena ni več tako mrka. Zdaj posedita kdaj pa kdaj skupaj in se menita; kakor v prejšnjih časih, ko sta se vzela. Celo neko ljubimkanje je zadnje čase opaziti pri njima. Zgodi se, da Jakob pritegne ženo k sebi in ona ne reče, kakor bi rekla še pred mesecem: »Kaj se ti meša!« In zopet je med njima mnogo otročjih besed, kakor jih nista bila več vajena. On ji še kaj pošepeče na uho, in ona se komaj zadrži resno.

»Včasih se tako držiš kot slabo vreme,« reče on. »Človek se te niti ne upa srečati.«

»Ti si tudi čuden včasih,« odvrne ona.

»Čuden! Saj moram biti! Kakšna pa si! In le spomni se na nekdanje dni: kako sva se o vsem pomenila, in večere, ko sva posedela skupaj —«

»Tisto je bila neumnost.«

»Neumnost — nazadnje je lahko vse neumnost.« Tu sta vedno prenehala; ne, žena še nikakor ni bila za razgovore nekdanje vrste. Toda to življenje, napolnjeno z majhnim otročjim ljubimkanjem, z naivnimi besedami se je vleklo vso jesen. Posledica tega pa je bila, da je žena Jakobu povedala, da bo otrok.

»Tako? — Nerodna stvar, zdaj na stare dni.«

»Neumnost si napravil.« Jakob si je segel v lase. Nič ne pomisli, je pridejala, samo otroke bi imel. A zakaj gospoda nima otrok? Ker je pametna. In to je bilo za Jakoba hudo res. On sicer ni bil proti otrokom, Bog z njimi, naj živijo, se bodo že kako prerinili skoz življenje, a žena je to bolj naravno gledala, bolj iz vsakdanjih skrbi. Trpiš in trpiš in nazadnje ne veš, zakaj si trpel. To je bilo spet res. Toda, ali je to zadosten ugovor? Ker pa kaj pametnejšega ni iztuhtal, jih je opravičil: Mi tudi nismo imeli ničesar, pa le živimo.

Marta je zdaj pisala kdaj pa kdaj. In ko matere ni bilo doma, je Jakob poklical Katiko, da bi pisala Marti, prišla sta še Franci in Barica in vsak je hotel nekaj svojih misli pridjati. In za božič so dobili otroci majhno darilo! Marta je spet zrasla v očetovih očeh: bila je za zgled vsem otrokom.

Spomladi pa je neki ravninec, ki je imel tu gorice, odvedel Katiko. Jakob se je nekaj praskal za ušesi — oh, ne zaradi tega, da ne bi dal Katice, saj to je bilo dejstvo, da pojde, temveč se mu je zdelo, da se bo odkrušil z njo kos doma. Katika pa se tudi ni dolgo izgovarjala; toliko časa bo tudi to dobro, da Marta poišče kaj velikega za njo v mestu.

Oh, kako se je hiša izpraznila z njo! Kakor bi šele zdaj uvidel, kaj je bila Katica. A kaj bi vse pomagalo: Katica je morala iti, to je bilo za njo bolje. In kako naj bi ji Jakob branil pot, po kateri pride do sreče?!

Proti poletju pa — usoda je revnim ljudem vedno kruta — je šel Franci, falot. Prišla je stara Zelkovicica, na pol slepa ženska, bogata, v tretjem klancu odtod je imela hišo in sama je bila, in rekla, naj ji dajo fanta. Če bo lepo služil, je rekla, mu zapustim nekaj zemlje. O — in če je Jakob kje zavohal zemljo, je bil ves v ognju. Zemlja je šele tisto, kar odtehta vse drugo. Denar na priliko je samo toliko vreden, kolikor lahko zanj kupiš zemlje. Če bo fant pameten, si je mislil in že delal velike načrte, se dobro zakvači; lahko mu vse zapusti. Tedaj se preselimo tja in začnemo znova. Zato je poučil fanta, kako naj se vede; vpričo Zelkovicice ga je učil in glas mu je bil resen, malce skoraj jokajoč. Zelkovicica je kimala zadovoljna, kakor bi poslušala lepo pridigo. In zlasti, ko ga je poučil, kako naj ravna z njo. »Vidiš,« je rekel, »ona je sama, niti sestre niti brata nima, kaj šele otroke — samo sorodniki so; na zemljo ji prežijo; seve, zdaj ji lepo vse obljublja, ko bi jim pa izročila, bi postopali z njo kakor z beračico.« To pa je celo podžgalo Zelkovicico, toliko, da ni kričala nad sorodnike, črne duše. Figo jim zapusti, samo da bi imela človeka, ki bi mu zaupala. Jakob pa je dvignil roko in blagoslovil ob odhodu fanta, kar je Zelkovicico zelo ganilo, dočim se je žena samo obrnila vstran, z mislijo: velik lisjak je. — Tako sta ostala sama z Barico.

Dva dni nato pa je ob rahlem dežju sedel pri oknu gledajoč nizdol po pobočju na ravnino in bil mu je strašen dolgčas. Ni bilo Katice, da bi mu pela, ni bilo Francija, da bi brbral in modroval prisiljeno. Neka osamelost je objela njegov dom, sicer tako poln življenja, osamelost, podobna temu deževnemu dnevu, ko se ure premikajo tako počasi. In tedaj ga obide zavest:

Preveč sem oklestil ta svoj revni dom.

Kmalu nato je žena rodila, tópot dvojčka.

»Kaj?« je Jakob začudeno pogledal babico, ki mu je povedala, sedečemu zunaj na pragu in prisluškujočemu v hišo. »Dvojčka? Vraga, zakaj pa dvojčka?«

»Bog pomagaj, tako je prišlo.«

Privlekel je pipo iz žepa in jo prižigal. »Dvojčka,« je ponovil. »Kako bomo pa živeli,« je rekel proti babici.

»Štiri si jih že, dva boš še lahko.« Boš še lahko, si je ježno mislil. To je lahko reči. Toda, ali si ta prismojena babica misli, kako je vse to prekletost resno in težko? V sobo ni hotel, da bi videl ta svoj novi, obilni zarod. Zavil je okoli hiše po klancu navzgor.

Vrnil se je šele drugega dne, ves prašen. Ženo je našel vso v vročici.

»Tako,« je rekla babica, ki je stregla ženi. »Lep mož si mi ti, pravi krščanski mož. Tako pustiti ženo. Ali vidiš, da ti lahko umre? Kaj boš pa potlej?«

Hodil je na pol blazen okoli hiše, ne vedoč, kaj naj počne. Zdravnik, ki ga je nazadnje le privedel, je samo kimal z glavo. Bledla je, ali pa spala. In ko se je kaj zbudila, je samo široko gledala Jakoba. Jakob je razbral v njenih očeh nekaj, kar je bilo podobno onemu izpred davnih let, preden sta se poročila. Da, to je bila ista ženska: nekaj lepega je bilo zdaj v njenem pogledu, čeprav se mu je zdel tako otožen.

Zdelo se mu je, da mu ima nekaj važnega povedati, toda bila je preslaba, da bi bila lahko kaj do konca dogovorila. O otrocih je hotela reči, to je dojel. On pa je samo obupno tarnal in jo izpraševal, kaj bo zdaj on.

Žena je umrla, ni ji bilo pomoči. Zdaj šele se je njen obraz zjasnil, nič več mrkega ni bilo na njej. Toda Jakob se zdaj ni menil za nobeno stvar. Povsod je bil v napotje ženskam, ki so si dale obilo opravkov, najbolj pa je sebi napotoval. Prijemal se je za glavo in jo stresal. Otrok, ki sta jokala, ni mogel poslušati. Ženske so skrbele zanju, prišle so celo take, ki so same imele dojenčke in te so nadojale zdaj oba.

Toda, pogreb je minil in ženske so se razšle. In kaj naj on počne z otrokoma, je izpraševal. Na to mu nihče ni dal odgovora.

Posedal je za mizo, topo buljil predse, kakor bi premišljal kaj posebnega. Barice, ki se je tiho plazila po hiši, ni videl. Samo ko sta otroka kričala, se je predramil in hitel k postelji.

»Sem že tu,« jima je govoril in jima basal v usta debelo mosljo, vsakemu svojo, po cevi napeljano v veliko slatinsko steklenico, skoraj polno mleka. »Kaj bi to vekali, kaj bi to vekali, takšni deklici, saj imata mleka. O, mleka, hvala Bogu, imamo. Le matere nimamo več. To je. Kaj bosta, črvička, brez matere? Le zakaj je ona umrla, ko je bolj spretna za take reči?! Zakaj nisem jaz umrl namesto nje?« Za mesec dni se je odpravil po Katico. Domov moraš, je rekel. Saj mi umreta, jaz nisem za take reči. Ne, Katica ni hotela. Da bi službo pustila? Po njegovem odhodu pa je odšla še dalje služiti, da sploh ni vedel za njo. Oh, če bi bila zdaj Marta tu, ona bi se razumela na deco, kako lahko bi bilo naposled!

Ko je bilo kakšno delo, se je rad ognil doma in puščal otroka Barici na skrbi. Ko se je zvečer vrnil, je sicer povprašal po njima, ju pogledal, se kaj razgovoril, nato pa odšel ven spat, da bi se tako ognil vsem neprijetnostim. Tedaj so se ga lotile velike misli. V stiski, ko ni bilo odnikoder pomoči, je skoval velike načrte. Kaj bo tu? Vse bo šlo tako, kot je šlo doslej. Kmalu odide Barica, ko pa ti dve dorasteta, tedaj odideta še ti. Zato je treba nekaj spremeniti. Spremeniš pa vse lahko le, če imaš mnogo denarja. Denar pa lahko prislužiš samo v svetu. In Jakob je sanjaril o svetu. Vstal je široki

svet, nekoliko pobarvan s tistim, ki ga je videl za vojske, daleč nekje v megli, poln denarja. Če bi tako — bi rekli — odšel, bil tam nekaj let, lepo služil — videl je, kako služi, kako nabira denar, kako se mu vse čudi, kje dobi toliko denarja — in nekega dne bi se vrnil, bogat kakor doslej še nihče. Otroci bi seve živeli v veliki revščini — že zdavnaj bi bili pozabili nanj, ko so ga prej prekleli. Zdaj bi pa prišel on: z obema rokama bi trosil na vse strani. Pripeljal bi se v avtomobilu prav gor do koč, vstopil; naravno, nihče ga ne bi poznal. Tedaj bi rekel: Prinašam vam denar, ki ga vam pošilja vaš oče. Vi ste pozabili nanj, on pa ni pozabil na vas (kajpa: nihče ga ne bi poznal!). Otroci bi gledali in še verjeti ne bi mogli. Solze bi jim tekale: pozabljen bi bil ves srd nanj, ki jih je tako zapustil. On pa bi jim dal lep nauk — ta nauk je vsak večer dobro premislil, natančneje kakor vse drugo; in lep nauk je bil.

Oh, kako je misel nekaj posebnega: da se raztegniti kakor testo; in zopet jo lahko zgneteš in na novo raztegneš.

Te misli so ga vsega prevzele. Zdaj se je resno bavil s tem načrtom. Predvsem, si je ponavljal, je treba denarja. Denar pa mu lahko da samo Marta. Torej je treba k njej. In ko je že vso zimo prebil — večinoma sanjajoč te blodne misli — se je zgodnje pomladi, ko je sneg najbolj kopnel, odpravil na pot. Nič jasnega prav za prav ni imel pred sabo, predvsem zaradi tega, da mu ne bi bilo treba lagati Barici, kam gre. Natančneje vse lahko tam premisli. Zdaj bi se še lahko pokesal, ko je tako mehkega srca, si je rekel. Za kaj velikega pa je treba prekletu veliko volje in požrtvovalnosti.

V velikem mestu je služila Marta, to je presodil po ulicah, po katerih se je ves dan klatil. Naposled je z listkom v roki le našel ulico. Zakotna ulica je bila, to je lahko ugotovil po velikem blatu, ki je ležalo po sredi ceste, po neurejenih plotovih ob cesti, večinoma iz visokih desak, da nisi mogel videti prek, po nizkih, starih hišah, prostranih kakor marof. In barake so bile vmes, stari zaboji — bi rekli — in obšla ga je skrb, če njegova hči v taki baraki stanuje. To bi uničilo vse njegove misli. Ko pa je obstal pred dolgo barako z več vrati, z razbitimi in s papirjem zadelanimi okni, se je popraskal po glavi. Ulica in številka sta se ujemali. Dvakrat je pogledal naslov na listku, dvakrat oznako na zeleni tablici: pomote ni moglo biti. Ljudje so sedeli na solncu kakor mravljinci, ki so prvič spomladi prilezli iz globokih lukenj. S streh se je cedil zadnji sneg in v zraku je dišalo po pravi pomladi, po breskvinem cvetju in po mehkem blatu. Obstal je pri prvi ženi, ki je nekaj prepletala in bila oblečena skoraj nedostojno, vzdignil klobuk, zdaj je imel boljšega, in rekel:

»Madam,« tega imena se je spomnil iz vojnih časov, in zdelo se mu je nekaj več in bo s tem lažje dosegel dober uspeh, »ali bi mi znali povedati, ali tu morda stanuje neka Marta Sobočan.« Žena se je okrenila leno kakor žaba, ki se še ni ogrela iz ozeblosti, in odvrnila:

»Ne znamo. — Tamo dalje ima puno mladih devojaka, tamo pitajte.« Z rahlim upanjem, da je vendar v naslovu pomota, se je odpravil dalje. Pri zadnjih vratih je sedelo neko motovilo, zmešano, to se je koj videlo iz bedastih zlogov, ki jih je izpuščalo. Jakob se je odkril in s klobukom v roki stopil v barako.

»Madam,« je rekel spet ženi, sedeči za starim šivalnim strojem, »ali bi mi mogli povedati, ali kje tu stanuje Marta Sobočan?« Ko pa je ženska dvignila obraz, si je Jakob pomel s prstom levo oko, pomežiknil, posmrknil kakor otrok in rekel: »Kaj nisi ti Kovačica?« Tudi ženska ga je gledala, nato pa se nejevoljna okrenila.

»Kaj želite,« je rekla, pa koj popravila: »Kaj želiš?«

»Za svojo hčer povprašujem, Marto.«

»Ona stanuje tu pri meni,« je odvrnila žena.

»Tako?« je zagrkal Jakob. »Tu stanuje?« Nato je sedel, nenadno je postal truden.

»A kje je zdaj?« — »V službi,« je rekla ženska. In ogledujoč si vso skromnost, je začel nekaj dvomiti, nato pa je spet pomislil: Marta je bila vedno pameten otrok, stanuje zategadelj tu, da bi si več prihranila. In ko ni mogel posebnega izvedeti o njej, je poizvedoval o ženski sami. »Kaj ti več ne prenašaš blaga?« Ženska je včasih prenašala po goricah in po ravnini staro blago, tudi je bila doma tam nekje na ravnini. Babnica srednjih let, s celo vrsto zlatih zob v ustih, je bila nekam čudno molčeča.

»Včasih še grem,« je odvrnila. Dejal je, da je pri tistem najbrž mnogo zaslužila.

»A kako gre moji hčeri,« je zopet nadaljeval stvar, zaradi katere je prišel.

»Kako ji gre,« se je skoraj obregnila obenj. »Mislim, da ne najslabše. Ampak izpridila se je. Že dva meseca mi ni plačala stanovanja. Teden dni še počakam, potlej pa zbogom. Ne bo me ona, ne.« Jakoba je to bolj razveselilo, kakor razočaralo ali spravilo v slabo voljo. Marta je bila vedno pametna, za to luknjo naj bi še plačevala! Za dobro uro pa je ženska nekam šla, Jakobu pa povedala, da Marte znabiti danes ne bo domov. Jakob se je razjezil, da mu to šele zdaj pove! A kje naj jo išče? Povedala mu je neki naslov. Že je vstal, da bi šel, naposled pa si je premislil: babnica je zvitá, rada bi se ga otresla in rekel je, da počaka. Postavila mu je stol pred duri in zaklenila. Vtaknil je pipo v usta in med nejasnim sanjarjenjem zadremal, kimajoč na vse strani.

Znabiti je dolgo spal, zakaj večerilo se je že, ko se je prebudil in pred njim je stala Marta. Bila je bolj presenečena kakor on.

»No, si vendarle prišla?« je vprašal prijazno, dasi mu je bilo neprijetno.

»Kaj pa vi tu?« je vprašala.

»Tako,« je pomomljal, »prišel sem k tebi zaradi nečesa važnega.« Povabila ga je v sobo. »Tu stanuješ?«

»Tu,« je zavlekla. »Tako, samo začasno. Že sem se mislila odseliti, pa se je zavleklo.«

»Le preseli se,« ji je svetoval. »Tu ni nič prijazno — to ni zate.« Prikimala je. Velela mu je sesti. Bilo mu je nerodno, ko je sedel — ne vedoč, kako naj opraviči svoj prihod in v tem nerodnem položaju je prijel za pipo.

Nasmehnila se je: »Nimate tobaka?« Dejal je, da je spotoma vse pokadil. Odprla je torbico, ki jo je prinesla v rokah in mu ponudila cigarete. Segel je po njih, si ogledal eno in rekel: »Oh, to so fine cigarete, te so drage!« Prižgala mu je, držal jo je v roki s tremi prsti.

»Saj danes ne greste domov?«

»Prav za prav ne vem. Rad bi in bi moral, saj veš — otroci.« Spomnil se je mimogrede na otroke, samo mimogrede, zakaj takoj nato se je zganil. Gledal je po sobi vso to neurejenost, dočim je Marta stala pred oknom, kjer je bil razgled po vrtovih in je prav zahajalo prvo solnce, vse rdeče. »Kako živiš?« je vprašal hčer.

»Tako, hvala Bogu, živim. Dobro živim.«

Kimal je. »Babnica mi je rekla, da živiš dobro. No, to je lepo od tebe. — Tudi mi živimo, tako za silo, kakor vedno. Zdaj znova delijo zemljo, mislim, da nekaj dobimo. Vse sem vas prijavil. Katica si je že dokaj prislužila, pa močiti se hoče. Ti sveti Bog, tak otrok pa se bo možil! Le kaj ji je padlo v glavo! No, zaradi mene lahko dela, kar hoče, ne bom jaz namesto nje trpel in se kesal. Taka pa tako nikoli ni bila, kot si bila včasih ti. Saj veš, da ne prosim rad, njo pa še manj, pa kako se ti je obregnila: Kaj bom pa potlej jaz imela, ha? To je. Ti le imej, sem ji dejal. Jaz bom pa tudi živel; kakor doslej, tako poslej. Franci, ta pa tako nima nič; ne služi za denar. Zdaj že vsi pravijo, da ga bo babnica domov ženila. E — on je bil vedno tak: bogastvo, nič drugega ni sanjal. V tem je bilo zanj življenje. Pameten je, oprijel se je stare babe. Saj ne bo večno živel. Kljub temu mi kaj stisne, ko pridem, pa on zdaj ni več moj: vidi se mu, zemlja ga je požrla. On ni bil rojen za našo revščino kakor mi drugi. — Zdaj pa mi spet Barica uhaja. Kaj pa naj počnem, kaj naj jo privežem k domu kakor živinče? To je!« Zdaj je že mahal z rokami in toliko, da mu niso solze stopile v oči. »In jaz, kaj naj storim tu? Kaj naj se obesim, to mi povej?«

Marta se je okrenila proti njemu in v somraku sta si strmela nekaj časa v oči. Nato je pobesil svoj pogled in bilo ga je sram.

»Koliko bi pa radi?«

Zdaj je vstal in jo stoje gledal, bil je miren, glas pa se mu je tresel:

»Saj — te nisem prišel prosit, nisem prišel terjat, to je. Mislil sem si pa: če ji je mogoče, naj mi posodi. Dolžan sem ji že, res je, in potlej ji vse skupaj vrnem, z obrestmi vred. Saj ne potrebujem zase, zgolj zase.« In bil je v zadregi. Ni vedel, kako naj bi do konca

izpeljal. In spoznal je, da je bil ta njegov prihod v mesto velika bedarija. Blebetal je o nekih tisočakih. Marta ga je gledala, nato pa rekla:

»Kje pa naj toliko vzamem?«

»V službi si,« je momljal.

»V službi!« je rekla. »Dekla sem —« Mislil je nekaj časa. Nato pa dejal:

»Torej naj mi prodajo hišo?!« Gledala ga je. »Kaj ste tako daleč prišli?«

»Kam pa naj bi prišel?« se je opravičeval.

»Lažete,« mu je rekla. Če bi bila to o hiši resnica, ne bi nič rekel, tako pa je bil užaljen.

»Saj — te nisem prišel silit, da bi mi dala. Tudi to bom prenesel.« Rekel je: »Naj bo. Ko sem odslužil dvanajst let cesarja in domovino, pa so me tako varali, sem si dejal: Nič ne de. Potegnili so te, Bog jih sodi za to. Zdaj bom živel za svojo družino. Tu ne bo zastonj, to se pravi: Vsaj vedel boš, zakaj si živel. A zdaj, kje je tista družina? Ali niso bila tudi ta leta zastonj? Živiš in živiš, misliš: kako važno je vse to, nazadnje pa ne veš, čemu je bilo!« Z rokavom si je obrisal čelo, ki se mu je v tem napornem razgovoru orosilo.

Čez čas je rekla z vsakdanjim, skoraj hladnim glasom:

»Do jutri počakajte, videla bom, če kaj dobim skupaj.« Nato je šla delat večerjo. Ko sta sedela za mizo, je Jakob že zdavnaj pozabil na svoj težki opravek, ki ga je prej imel. Pripovedoval je na široko vse malenkosti, ki si jih je izmišljeval sproti. Šalil se je nad svojim življenjem kot berač nad svojimi ušmi. In Marta je poslušala kakor nekdanje čase. O, ta Marta je bila še vedno kot prej: velik otrok. Rad jo je imel vedno. Moj Bog, samo kako velika je zdaj in kako lepo je oblečena; lase ima pristrižene. Ko pa se je po večerji napravljala, jo je gledal strmeč: njeno svilen obleko, ki si jo je oblačila; majhne žametaste čevlje si je nataknila na nožice — te nožice niso zrasle za težke kmečke škornje. In prav nič ga ni motilo, ko si je nekoliko nabarvala lica in obrvi. To vse je potrebno za mesto. Ko je stala napravljena v siju luči, ga je obšlo nekaj velikega; ponos mu je zrasel v prsih. To je bila njegova hči? Ta lepa ženska, ki bi se ji odkril, če bi prišla na vas! In ožarjen od lepih misli, je vprašal:

»Kam greš zdaj?«

»Po denar,« je odvrnila.

Proti jutru je moralo biti, ko je prihajala Marta. Pela je in se opotekala po sobi.

»Vstani, stari,« je rekla očetu, ki je dvignil glavo in gledal pri luči njeno početje. Opotekla se je za spoznanje in mahala z rokami. »Vstani, da pojdeva malo po mestu. Žejen si in nisi še doživel nič lepega.« Jakob je obsedel na svojem ležišču.

»Kaj je, Marta?« je naposled zinil. »Kaj se je zgodilo?«

Obstala je ob njem. »Pojdi, stari, greva. Videl boš, kakšen je svet. Takega ga še nisi gledal. Potlej ti dam nekaj denarja, nekaj sem dobila. Ni mnogo, vrága, tako težko je kaj prislužiti.«

In tedaj ga je obšlo spoznanje. Zakril si je z rokami obraz, nato pa vstal in se oblekel. Prijel jo je in jo posadil za mizo. Božal ji je obraz kakor nekdanje čase, ko je bila otrok.

»Marta,« je dejal nežno. »Pojdi spat. Prespiš se, jutri pa se pomeniva. Do konca se pomeniva.«

Ni ji pustil dogovoriti, temveč jo je odnesel spat. Nekaj časa se je brbrajoč premetavala po postelji, nato pa zaspala spokojno.

Jakob je sedel za mizo s prazno pipo v ustih. Kimal je, roj misli ga je obletaval. Glava pa mu je čedalje bolj lezla v naročje. In obraz se mu je pačil, kakor bi ga popadala božjast. Naposled pa je udaril s čelom po mizi in iz oči so mu polzele solze.

Zgodaj zjutraj, še preden je Marta vstala, je že sedel na vlaku. Vračal se je. Med udarce koles so prihajale misli in tekle dalje kakor polje zunaj vlaka. Pred očmi pa mu je lebdelo samo dvoje: kočica v goricah, kakor majhen sen, in Marta. In med tem dvojim je bilo toliko razlike in bolj grenko spoznanje je izviralo iz tega, kakor ob onih dvanajstih izgubljenih letih.

Po goricah prši dež, že ves dan; hvalo je treba dati Gospodu Bogu za tako roso. Polje je bilo žejno kakor goba na vrbi. Sredi poletja smo, drevje, ki se je že sušilo, pije in zeleni vidno. Stari Sobočan gleda skozi okence svoje kočice ta dež in si prikimava. Kako se je ravnina pod hribom oživela, rasel bo kruh, prihajali bodo ravninci v gorice in prinašali pogač in kruha in vsega. Z roko si popravlja bele lase s čela: obelili so se mu v štirih letih, kar sam živi v goricah s svojima najmlajšima. Postal je kakor misel, kakor prilika o starosti. Samo oči so ostale od vsega nekdanjega in pipa. Takle dež pa mu spet vlije nekaj dobre volje in mu prežene čmernost z obraza. Stotero lepih misli mu vzbudi.

Zdaj pa sta se vzbudili dekleti, ki sta spali v kotu. Treba jima je dati jesti. Prinese iz kuhinje mlečen močnik. To je imenitna in zdrava jed, tolaži dekleti, ki jima ni do močnika, večnega močnika. On pa se celo šali: zdaj je močnik na mleku, zvečer pa bo mleko na močniku, zavoljo spremembe. In ko se najesta, se otroci radi igrajo. Kaj pa, Jakob mora biti zraven, v treh se je lepše igrati. Zdaj se je Gizi nečesa domislila. Zadnjikrat, ko ju je povedel v mesto, sta videli tam jezdeca: kako lepo je sedel na konju in gii! To je šlo. To mora biti imenitno, jezdit in z nogami brnkati konju po trebuhu. Zato predlaga važno:

»Konje bi se šli.«

»Konje?« se počoha Jakob, vedoč, da mora biti vedno on tisti, ki je na slabšem.

»No, dobro, vidve bosta mlada konja, jaz bom pa kočijaž, star kočijaž, ki drema na vozu.«

»Ne tako,« dé Taza — moškega značaja bo, to je videti — »tako, da jezdec jaha na konju.« Tako? pomisli Jakob. Nerodna stvar. V tem primeru bi on moral biti konj. Jakob mora na kolena, kajti konji hodijo po štirih nogah. Otroka pa ploskata z ročicami, kako imeniten konj je! Dva lahko sedita na njem, Gizi in Taza. Sprednja drži vajeti v rokah, vrvico, ki jo ima konj v ustih, zadnja pa priganja. Treba je v diru prejahati vso ravnino, celo sobo počez in naravnost in zopet in zopet. — In prav tedaj je prišla po klancu navzgor Marta, z dežnikom nad seboj. Obstala je ob oknu, da bi videla, kaj počnejo v hiši. In ob ustih se ji je zarisal trpek nasmeh, prav takšen, kakor je nekoč obšel očeta ob spoznanju Martine usode. Ko vstopi, je oče ves vznemirjen, skoraj ga je malo sram.

»Oh,« se opraviči. »Igrali smo se, jezdece smo se šli. Vedno si kaj izmislita, frklji, jaz pa moram biti konj. Ti sveti Bog, koliko neumnosti imata vsak dan. Resen človek bi se mi smejal, ko bi me videl takega. — A kaj pa ti? Prišla si nas malo pogledat? No, sedi vendar; razpravi se, saj danes še menda ne kaniš oditi?«

»Ne, imam dolg dopust.«

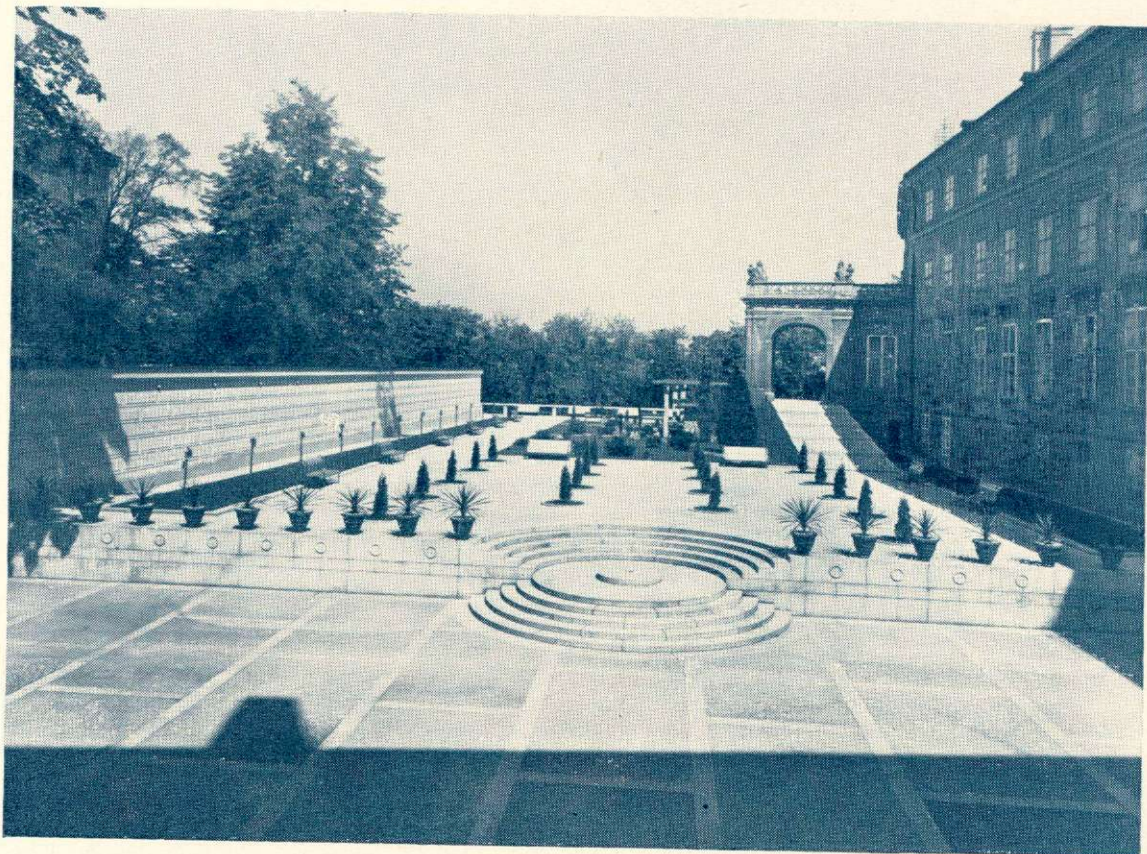
»To je lepo, zelo lepo. Oh, kakšen lep dež imamo, mislim, da bo kruh letos! — Ali si kaj lačna? Seveda si, kako neumno sprašujem. Mleko imamo pri hiši, dosti mleka. Vidiš, lase imam že vse bele od samega mleka,« se je smehljaj. Pohitel je v kuhinjo in prinesel dva lonca mleka, enega s sedenim, drugega še sladkega, tudi na kisilak se je zmislil, na majhne grude, ki jih je sam napravil in jih popaprikal. In zmočaj je našel. Vse je prinesel pred njo: kar bo rajši hotela. A svojih reči ni nič prinesla? Na postaji ima, je rekla.

Potlej še danes pojdem ponje, dé, če le dež preneha. Oh, brez dvoma se jih je kako lepo spomnila! Ta Marta, to je otrok!

»Franci?« je dejal na vprašanje. »Zdaj se ta ženi, fakin. Dvajset let mu je, pa se že ženi. Stara tako hoče, poiskala mu je ženo, kakor jo ona hoče. Vprašat me je prišla, kaj mislim. Tak bedak! Kaj se jaz ženim? To me pridejo izpraševat. Zastran mene, če boš po glavi hodil. — Katica pa ima že drugega otroka! Ni v bogatem, pa kako bo. To je vedno tako: nekako gre. Saj tudi mi nismo bili nekoč bogati (kot bi zdaj bili!), hlače in srajco sem imel, ko sem šel po svetu. — Tudi Barica je šla poskušat. Mislim, da tudi njo išče sreča. Pametni so v tem, namreč glede denarja. Tobak mi pa le ona tu in tam prinese. — Tega je tebi manjkalo, kar imajo oni: nočejo dati nič iz rok.«

Ta dan je večerja boljša, to še otroka sprevidita; saj pa: Marta je kuhala. Oče je pripeljal dva velika zaboja. Jezus, koliko stvari je Marta izvlekla iz njiju. Ni vedela, kam bi s tolikim. Kje bomo to imeli, kje?

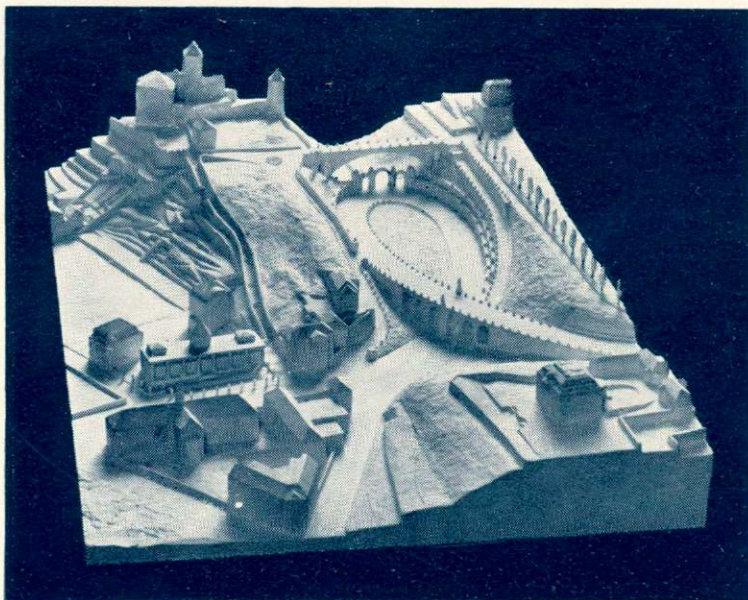
Jakob je ves razgiban, hodi okoli kakor puran. In da ne bi beli lasje pričali o starosti, bi preskakoval plotove.

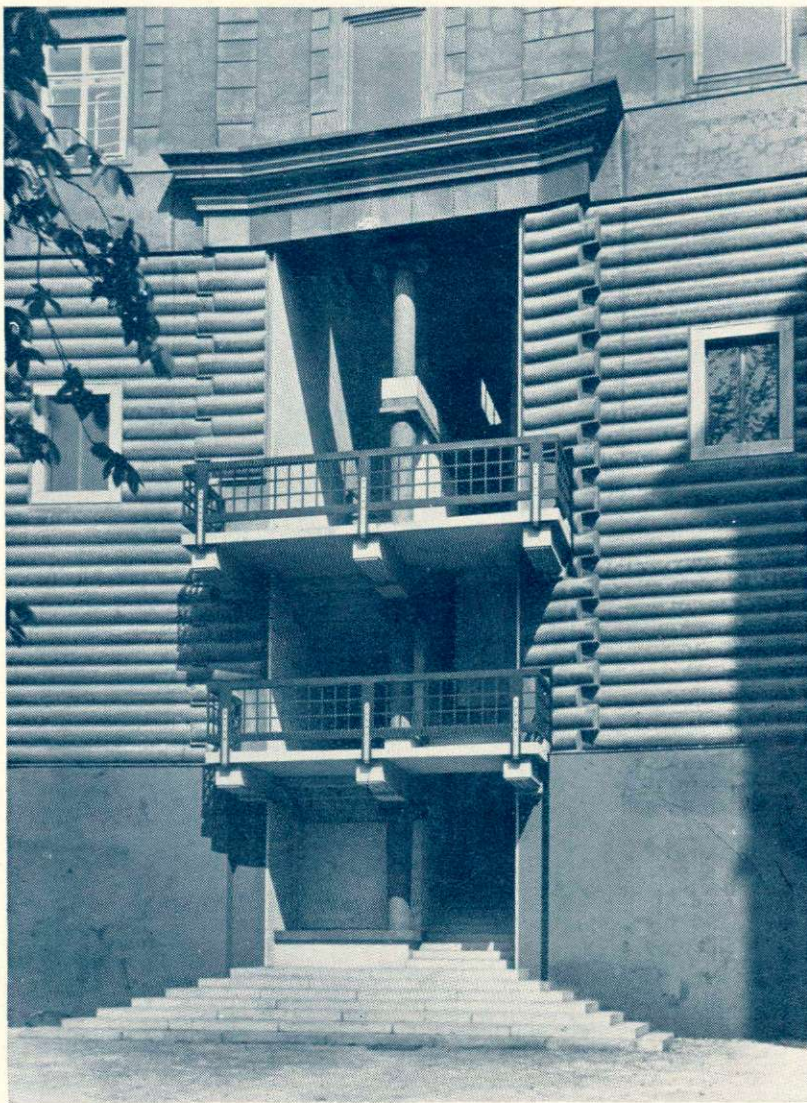
SL. 21. J. PLEČNIK, ČETRTO DVORIŠČE NA HRADČANIH V PRAGI

SL. 22. J. PLEČNIK, DOHOD S PRAŠNEGA MOSTA K ČETRTEMU DVORIŠČU NA HRADČANIH V PRAGI

SL. 25. J. PLEČNIK, PREDLOG ZA UREDITEV
CESTE NA LETNO V PRAGI

SL. 24. J. PLEČNIK, VHOD NA STOPNIŠČE IZ VRTA
NA OKOPIH K TRETJEMU DVORIŠČU NA HRAD-
ČANIH V PRAGI

Ko pa mesec preteče, tedaj vendar vpraša:

»Ali imaš še dolg dopust? — Ne misli, da tako sprašujem — saj veš, da ti tam ne bi kaj rekli.«

»Dolg dopust,« reče. »Službo spremenim. Nočem biti več tam.«

»Tak tako? To je zelo pametno. Tisto mesto ni zate. Nič ne rečem, to je tvoja stvar, kakor se ti povidi. Ti živi, kakor misliš, da je zate bolj prav in spodobno pred Gospodom Bogom. Bil sem mnogo po svetu, a kaj je prav, ne vem. In to mi je povedal moj prijatelj, ki je zdaj duhovnik: Sobočan, ti ne išči po svetu pravice in resnice, ne boš je našel. Živi, kakor misliš, da je bolj prav pred ljudmi in pred Bogom.«

Proti jeseni pa se je Jakob nekaj spremislil:

»Vidiš, Marta, tako sem mislil. Kaj bi se še dalje klatila po svetu. Dovolj si trpela, in nihče bolj ne ve, kaj je trpljenje, kakor jaz. Star sem, le lase mi poglej! Saj še delam, ali ni več moči v meni. Tako, kaj bi se še igral z otrokoma. Ni mnogo pri nas, ali da se živeti. Za leto dni bo vse pozabljeno, še sama ne boš vedela, kako je bilo. Tvoj obraz še vedno ni vesel. Tu se bo pa zjasnil.«

Marta se vdaja v to. Vrgla je klobuk v omaro, ruto nosi na glavi, rdečo ruto, lepo dekle je. Fantje gledajo za njo. In vdovci prihajajo, bogati vdovci. Jakob je ponosen.

Drugo spomlad pa si Marta nekaj izmisli: kaj če bi preuredili hišo na večjo. Tako? na večjo? Jakob si čoha po laseh. Ne ne, zame bo ta dovolj, da umrem v njej. — Ona bi pa rada. Ne ne, to je grešna misel, hišo povečati. Saj nismo bogatci! Bog nam lahko zameri, da se tako povzdigujemo čez mero. — Toda ona le hoče in hoče. In v jesen je hiša prenarejena. Oh, kakšna hiša je to. In ko pridejo oni trije na bratvo, je Jakob kakor puran — tudi gorici so nekaj dokupili. Samo Marta mu je na jeziku. Kaj pa so oni, figovci (starček je pijan). Marta, to je dekle! To je njegova hči! Kje pa so zdaj vaši avtomobili, konji, kje ste mi pozidali hišo? Zato se otroci nevoljno umaknejo.

To spomlad je Jakob prerejal svoj vrt, seve s pipo v ustih, ves je kakor sama prazničnost. Obiskuje tu in tam stare prijatelje gorčance, kadar pridejo v gorice, in se razpihuje.

Marta pa se ženi, pravijo. V jesen, mislim, bo. Saj pa je skrajni čas, preveč že meša fante in moške. Oh, saj je vedno kazala, da bo nekaj posebnega, in tudi je.

BOGOMIL FATUR

SONETI

PLESALČEV GIB

Ob kretnji vijočih se rok
mi duša z vso grozo sluti:
niti v najvišji minuti
ne bomo v sebi kot krog.

Kot ničev, slepeč slavolok
se utegnemo zdaj zdaj sesuti,
pustiti na zemlji prekruti
kri svojih zlomljenih nog.

Nikoli ne bomo kot kip
dokončen, postavljen za večnost,
naša blodna gorečnost
bo vedno slavila le hip.
Ah, vse v nas je temna čuječnost,
je truden plesalčev gib.

SONET SMRTI

Smrt, ne ure ne dneva
ne vem za tvoj obisk,
bič božjega gneva
me bo zadel kot blisk,

— padel bom brez odmeva —
zadnji obup in vrisk
mi pokončal in speva
zadnji stih bo tvoj stisk.

Vendar mi bodi strpljiva,
naj dogradim svoj lik,
da mi rast ne bo vsa kriva
in ne umrem kot raztrgan krik,
naj mi duša v tebi počiva
kot v zakladnici čist srebrnik.

SONET HREPENENJA

Zemlja, zemljica, mati,
brez usmiljenja me je Gospod
ločil od tebe, na pot
poslal za neštetimi brati,

zdaj ležim kot odpadel plod
pred vsemi premnogimi vrati,
ne morem ne čuti ne spati
sredi teh srčnih samot.

Rodnica, v svojo globino
vzemi me zopet nazaj,
mi v sveto telo materino
duri odpri na stežaj,
če nisem ne kruh bil ne vino,
naj zanju prst bom vsaj.

SONETA O ŽENI

I

Žena, ki te ljubim z bolečino,
vem, da strup je tvojih usten sad,
vendar me neutešljivi glad
vedno znova meče v njih bližino,

božam redko lepo rožo vrat,
vonjam las omamno težko vino,
se izgubljam v gladkih rok globino,
kakor v neresničen sanjski grad.

Žena, ti si moja mašna halja,
vate se kot v dobro smrt zavijam,
kadar noč te pred menoj razgalja,
te prežarko zarjo vase upijam,
žena-zemlja, kot povezan snop
padam vate, v svoj najslajši grob.

II

S teboj se rujem kakor ptič z viharjem,
kot čoln z razbeljeno na reki strujo,
in padam s strašno, neizbežno nujo,
se sle, ki me vrtinči, ne obvárujem.

S teboj se mučim kot z neznano tujo
prvinsko pramočjo, se ji podarjam,
se spajam z njo, topim, se preustvarjam,
in nosim vrh slasti bolest še hujo.

Nad mano si kot pest neba v nevihti,
bijo me v dušo in čez lice črne
kite dežjâ, da ves dušim se v ihti.
Nad mano si kot kij, vložen med trne,
in se mi bližaš v smrtonosni vihti.
Pal bom kot zver, ki se brez krika zvrne.

SONET LOČITVE

Tvoj temni jok na mojo dušo pada
kot dež v jeseni, dolgo, nerazrešno.
Ne morem najti več ljubezni rešno
besedo, ki bi naju iznenada

sprostila kot nekdanj, ko sva še mlada
in močna trepetala pod pregrešno
omamo sle. Zdaj vse je brezutešno,
srce še zadnjega nasmeha strada.

Sol tvojih solz na mojih rokah vzkleti
ne more več in ne več raztaliti
ledu, ki naju vse močnejše oklepa.
Zaman se iščeva, ker zdaj sva slepa,
zdaj nama dano je le mimo iti
in še samote bridko vino piti.

ANTON VODNIK

PESMI

VRAČANJE

Čemu se vedno v sanjah vračam
v domačo vas, ko večer gori
v daljavi, ko se odpira
kakor zlata dver —
ko na sredo polja dim diši,
ko v mraku voda štropota,
ko se v drevju veter umiri
in cvetje češenj
na mojo pot sneži...

Čemu se vedno v sanjah vračam
na domača polja, kamor jeseni
od vseh strani vetrovi prihajajo —
spomladi na mokre travnike
s prečudnimi rožami,
ki me v srcu bolijo
kakor smehljaji žalostnih angelov —
k modrim studencem,
ki se v njih
nepozabljivo oblaki zrcalijo...

Čemu se vedno v sanjah vračam
na domače dvorišče, med skednje in hleve,
kjer v temi vdano sope živina —
potem se kakor na skrivaj
postavim v vaš molčeči krog,
očetje mrtvi. Izpregli ste konje in vole
in sredi neke jesenske noči
postali vse težji in težji
in legli kot sad v božje shrambe in kleti.

DOMOV

Pojdi še enkrat do konca večera
skozi vso pomlad, skozi vse vetrove
do prve zvezde nad domačo vasjo —
tam boš zaslišal kakor nekoč zvonove.

Ah, pojdi še dalje — skozi tisoč zlatih vrat,
naprej in naprej skozi vse vrtove,
pojdi še dalje kot v grobnico v mrak,
v davnih mrtvih kraljevske domove.

Pojdi naprej in naprej skozi sinje oboke
na srebrna polja sredi blestenja daljin —
tam te ustavil bo mesec kot angelov meč,
ves boš žarel, ko te presvetil bo davni spomin.

In boš klečal in jokal in pel in tvoj klic
od gorá bo odmeval kot iz srebrnih rogóv:
O davni, o mrtvi, vsem mesec nam sveti,
dajte mi rôko, da pojdem z vami domov.

PESEM O SVITANJU

Vso noč pričakujem
prvega svita nad vodami,
da gre vanje, da jih vzdrami,
da se iz globin zalesketajo
v nas, ki smo še vedno
temni in sami.

Da se približajo
s prečistimi, srebrnimi valovi
našim vrtovom — in mračni krovi,
ki v njih naše sanje bedé in medlé,
bodo od njih zasijali
do zadnje mejé.

Tam bodo dvignile glave
njih sestré — ihte, strmele
v prihajajoči šum vetrov:
kdo jih kliče, kdo jih vabi
skozi ognje jutra
v novo pomlad svetov?

JOŽA LOJZE ŽABKAR

SMRT

Samo nekaj šibkih, drobnih korakov
je med mojim in Tvojim iskanjem,
samo nekaj osamljenih hipov
je med mojim in Tvojim čakanjem,
prijateljica moja,
sovražnica moja,
Roža skrivnostna — Smrt.

Kakor metulj cvetni prah na perotih
Te nosim, Roža čarobna, s seboj,
od mrzlega tipanja v poznih večerih
do jutranjih klicev razdraženih živcev:
Mehki pogovori radi skrivnost bi izdali,
da bi duhovi številko usodno mi poiskali;
pa je ni v svetu nebeških, podzemskih duhov,
pa je ni v rokah najvišjega Angela božjega Sklepa.

Sam jo v naročju Vsevečni v nedogled hrani
in prosijo zanjo zastonj ga vsi mani:
Še minute, sekund sekunde ne vemo,
v železnem ukazu smo v molku ledenem vkovani.
Večnega Večna Skrivnost, Vse bistvo Njegovo jo hrani
v svojega srca globini kot Del troedinega Dela...

Smrt, kakor južni pol bežim pred Teboj severnim,
in vendar oba sva na isto os priklenjena sužnja,
in nosim Te s sábo in sovražim in ljubim obenem
in je življenje podaljšana bitka za Tebe dobljena.
Za mene nič upov, rešitev za mene nobena...

JOŽA LOVRENČIČ

POGOVOR

z Andrejem Čeboklijem 17. oktobra 1933

Deset let si daleč in blizu in ni treba besede,
ki bi Ti revna tožila in pravila,
da se je ura prijetno razgibanih dni ustavila,
kar si odšel iz naše srede.

Smeh — ga ni, kakor ni zlatnika,
da bi postavil se in ga prešeren po mizi potočil;
dovtip — če bi iz kože skočil,
ga narediš, a sicer ga ni za hudika!

Se čudiš in meniš, da smo postali filistri
ali še bolje — šlager rabiš — buržuji,
ki smo si po predpisih prijazni in tuji,
kakor zahtevajo pač položajni registri.

Rod zadovoljnih filistrov — prijazna preteklost,
kdor bi jo hotel, še v sanjah je več ne prikliče,
buržujstvo, dragec, redko koga še zdaj miče.
Signatura časa je: steklost.

Ko srečaš mosjeja Pasteurja, lepo ga ustavi
in vprašaj ga, če je morda iznašel nov serum,
ki bi bil — medicamentum rerum,
katerih pod našim solncem nihče ne zdravi.

Prvi, ki stratosfero premaga in jo obvlada,
se zglesi pred nebeškimi vrati pri sv. Petru
in se brž vrne s serumom po istem etru
ob vsakem vetru, da nas grozečega reši propada.

Ko po Prešernovo — čas bi bil — bomo bratje
in bomo peli ob novini njegovo Zdravico,
smeh in dovtip dobita pri nas domovinsko pravico
in vsi — tudi mi — bomo svatje!...

Deset let si daleč in blizu in ni treba besede,
 misel kramljala s Teboj je in sem jo napisal,
 da bi prihodnji trenotek mi je ne zabrisal
 in še, da ne zabim povsem — abecede!

ŽITOMIR JANEŽIČ

V GLOBINAH NASPROTJA

(K filozofiji mladinskega gibanja)

Vsa zgodovina in kultura nista nič drugega, kakor rezultat bojev za tostransko in onstransko srečo. Boj je zato povsod osnova splošnega napredka. Heraklit je že dojel, da je boj »oče vsega« v najširšem, kozmičnem pomenu. Načelo boja vlada v obeh svetovih: duhovnem in tvarnem; v obeh je zmeraj posledica napredek, ki se izraža v poginu starega in nastajanju novega. V imenu življenja boj seje smrt. Ideja boja je: nasprotje med tistim, kar je, in med tistim, kar nastaja. Tisto, kar je, pričenja z ozirom na tisto, kar nastaja — stareti, giniti. Tako se vrši napredek. — Zmeraj ima boj svojo vidno in nevidno stran, svojo fizičnost in svojo metafizičnost; fizičnost pa je le vidni izraz metafizičnosti. V nerazumni naravi se metafizičnost boja skriva v medsebojnem boju njenih notranjih načel, kar je v polnem obsegu bistrovidno spoznal Darwin. V redu razumne narave pa se metafizika boja odkriva v nasprotju načel — v boju idej. In kot poskus opazovanja nevidne strani velikega in večnega nasprotja načel ob pojavu, ki ga danes imenujejo mladinsko gibanje, naj velja to razmišljanje.

Tako zvano mladinsko gibanje ni naročen, ne umetno pripravljen in ne zgolj časovni pojav. Mladinsko gibanje je večno ponavljajoči se pojav — zgodovinski tema. Korenine tega pojava so metafizične; boj raste iz globine individualnosti, hrani se z močjo stvariteljnosti in uspeva edino v solncu mladosti. Individualnost in stvariteljnost sta vzročni kali, a mladost je sila, ki omogoča to gibanje — približno tako, kakor omogoča solnce, da more vzkliti življenje, skrito v svojih neposrednih vzrokih — življenjskih kaleh. Iz same narave vzrokov in povoljnih vplivov mladostnih sil je moralo priti do življenjskega gibanja, ki je danes dobilo pojasnitveni pridevek »mladinsko«.

Vir vsakega gibanja je svobodni individuum. Njegova narava vtisne pečat njegovemu gibanju. Zaradi tega je vsako individualno gibanje značilno, t. j. se sklada z naravo individua. Spoznati naravo individua je isto, kar spoznati značilnost njegovega »gibanja«. —

Čeprav individuum — ako govorimo prostorno — pomeni horizontalno največjo omejenost, je vertikalno največja globokost, neomejenost in apofatičnost. Individuum est ineffabile, tako pravi star filozofski izrek. V tisto, kar je tako ozko, a obenem tako neizrekljivo globoko, se more spustiti le eden in ta je — individuum sam. »Dva ne gresta nikoli v globočino — je duhovito dejal Nietzsche — razen če sta to ‚jaz‘ in ‚moje‘. Tretji je zmeraj pluta, ki drži vse na površju.« Spoznanju je individuum dostopen le v trenutnih intuicijah samega sebe. Za individuum je to moment, v katerem pričinja ustvarjati. Tu v stvariteljnem spoznanju je začetek vsakega duhovnega »gibanja«.

Najbolj iz narave izvirajoče gibanje individua je njegovo gibanje k lastnemu središču, v lastne globočine. V njem je skrivnost individualne stvaritelnosti. Duhovno ustvarjanje je dviganje vsebine iz globočin svoje individualnosti. Individualnost je vir stvaritelnosti. Ker nista niti dve duhovni individualnosti enaki, je dviganje njihove vsebine v »zunanji svet« zares pravo ustvarjanje. Dosedanja stopnja celotnega bitja v zunanjem svetu stopi s takim stvariteljnim aktom za korak bliže svoji polnosti. Šele z ustvarjanjem je dana možnost, spoznati individualnost aposteriorno oz. diskurzivno od zunaj; individuum se v svojem stvariteljnem aktu sam razodene. Nihče ne bi poznal Cezarja brez Galske vojne, Shakespearea brez Hamleta in Prešerna brez njegove lirike. Možni so pri tem trenotki, ko se da celó individuum v polnosti občutiti, z njim trenotek zaživeti in misliti. So trenotki pri Hamletu, v katerih je mogoče z bliskovito intuicijo zagledati vsega Shakespearea, so v galski vojni slike, iz katerih zadiha živi Cezar, in v Prešernovi liriki so mesta, kjer človek za trenotek lahko objame ves Prešernov pesniški genij. To so trenotki, v katerih je manifestacija globočin individualnosti najbolj uspela. In prav v njih je vrednost ustvarjenega. V strastnem stremljenju po izražanju individualnega bogastva, in po odkrivanju individualnih doživetij, ki so v mladini — kakor originalna, tako več ali manj skupna — je pri mladinskem gibanju tisto, kar se imenuje »gibanje«.

Drugo je vprašanje, zakaj je to gibanje moralo postati vprav »mladinsko«. Skrajno plitvost duha izpričujejo ideologi, ki se s površja vidnih pojavov ne morejo spustiti v njihove metafizične osnove; zaradi tega vedno spravljajo gibanje, ki se ne da utajiti, v zvezo z domišljavostjo, nezrelostjo in lahkomiselnostjo »današnje« mladine. O kakšnih metafizičnih osnovah mladinskega gibanja v nastroju, ki ga ustvarjajo te ideologije, ne premišljajo. Jasno je, da ni gibanja, ki ne bi imelo svoje teleologije — torej metafizike. Odgovor na vprašanje, zakaj je splošni pojav človekovega stremljenja po manifestaciji individualnosti, po stvaritelnosti, ki je nekak pojav individualnega gibanja, dobil priimek »mladinsko«, je obsežen v odgovoru na vprašanje, zakaj je sploh dejavnost notranji princip mladosti, in zakaj je mirovanje notranji princip starosti. Mladost

je nekaj, kar splošno stremi za ustvarjanjem novega. To dejstvo je eden izmed temeljnih kozmičnih principov. Dinamičnost mladosti je z ozirom na teleologijo bitja nujen pojav, kakor je statičnost nujno njegova časovno-biološka posledica. Tisto duhovno gibanje, ki nosi zelo slabo razumljeno ime »mladinsko«, je splošni in večni naravni pojav, ki je v metafizično nujni zvezi z mladostjo duha. »Mladinsko« gibanje ni nič drugega, kakor pojasnitev gibanja in pleonazem, ker drugega duhovnega gibanja sploh ni. »Starinsko gibanje« bi bilo nesmiselno sestavljanje dveh zanikajočih se pojmov. Notranje osnovno načelo starosti je mirovanje v subjektivno že izoblikovani duhovni zgradbi, ki stoji na stebrih, sezidanih v boju s svojo dobo in s svojim okoljem. Razumljivo je, da nastopi odpor, kadar nenadoma prodre nova miselnost, ki bi hotela to stavbo pretresati in preoblikovati. V takih prilikah se človeka redno pričinja lotevati strah, da bi vse njegovo življenje ne bilo prazno in brezplodno. V tem je vir boolestnega konservativizma. Globoke osnove ima dejstvo, da se z vse večjo starostjo človek bolj in bolj oklepa oblik svoje svetovno nazorne zgradbe. Tragično pa je, da človek postane nezmožen spoznati, da je njegova zgradba že zgodovinska in da se v svojih oblikah ne more več ujemati z dobo, ki jo mladost imenuje svojo.

Razumljiva je večna tekma med mladim in starim. Da se je to naravno nasprotje v naši dobi spremenilo v nenaravno sovraštvo, je krivo mehanično pojmovanje življenja. Drevo se prav za prav nikoli ne stara: vse je zeleno, če so mladike zelene, ker iz njega rastejo, so del drevesa. V organski celoti je eno brez drugega nemogoče. Zaradi pomanjkanja organskega pojmovanja življenja se le malokdo more dvigniti nad sovražna razlikovanja med mladim in starim. Edino iz zastarelih nazorov, ki pojmujejo življenje mehanično, je moglo priti v naši dobi do tako posebno izrazitega upora proti mladinskemu gibanju. — Drevo, okleščeno svojih mladik, je obsojeno na smrt.

»Mladinsko gibanje« je splošno-človeški, zgodovinski tema. Ne navezano na čas in prostor nastopa neodvisno od vsake določene narodnosti, vere ali državne oblike, zakaj vsaka vera in vsak narod je že imel ali pa še bo imel svoje mladinsko gibanje. Kjer tega ni, je znak, da ni življenja, ampak starost in umiranje.

Za duhovno kulturo narodov po večini še krščanske Evrope je vprašanje o mladinskem gibanju v posebni zvezi s krščanstvom življenjskega pomena. — Zgodovina kaže, da se v nacionalnih, verskih in podobnih organizmih v zvezi z velikimi krizami redno pojavljajo značilna »gibanja«. Po letih vseuničujoče svetovne vojne so se povsod začele pojavljati in množiti najrazličnejše krize, ki so pa v svoji globini le ena sama velika duhovna kriza. V zvezi s to ogromno krizo so se po vsej Evropi pričela pojavljati močna mladinska gibanja. Že

v prvih trenutkih stvariteljne sprostitve mladinske dinamike se temu neuklonjivo upira statičnost starinstva. Zakaj zgodovinski tema se v svoji globini nespremenjeno ponavlja, spreminja se samo njegovo fizično površje. Vse, kar ni mlado, gleda mladinska gibanja kot nekaj, kar je treba zaustaviti, odrezati, uničiti. (S tem še ni rečeno, da ni bilo, ali da ni starih mladcev in mladih starcev!) — Enako je samo od enakega spoznano in pripoznano!

Ni slučajnost, da se je v Evropi začelo gledati mladinsko gibanje kot nekaj krščanskega. To življenjsko gibanje se je zares najprej pojavilo v vrstah krščanske evropske mladine. Čudno pa je, da so v krščanstvu samem pričeli gledati na to gibanje neprijazno. V njem gledajo nov pojav idejnega protestantizma, t. j. upor proti načelu hierarhije, ter ga smatrajo za neki novi modernizem, ki stremlji v kaos.

Mladinsko gibanje samo na sebi ni ne krščansko ne judovsko ne germansko ne slovansko — a možno in nujno je povsod, ker ontološke osnove tega gibanja: individualnost, stvariteljnost in mladost niso nekaj religijskega ali nacionalnega, ampak nekaj splošno-človeškega. Človeška individualna narava ostane stvariteljna brez ozira na vere ali narode vseh časov in krajev. Vsaka religija kaže v večji ali manjši meri na človeško stvariteljnost kot na neko antropodicejo — opravičenje človeka z ozirom na Boga — proti svoji teodiceji. Kulti pri prarodnih n. pr. egiptovskih in babilonskih so kot izraz religije vedno tudi početki kulture — ustvarjanja. Religioznega izvora je: arhitektura kulturnih stavb, astrologija kot začetek astronomije in najbrž tudi matematike in mitologije, ki je že naivna filozofija. Vprašanje je samó, v koliko more ta ali ona religija človekovo stvariteljnost vzbuditi, jo izoblikovati in opravičiti. — Z ozirom na duhovno kulturo Evrope se mora torej vprašanje o mladinskem gibanju glasiti: Ali je gibanje, ki stremlji za izrazom človeške stvariteljnosti — kar je osrednost mladinskega gibanja — v soglasju s krščanstvom ali pa pomeni to res idejni protestantizem, upor in voljo h kaosu, kar bi prinašalo brezdvomno propadanje duhovne Evrope?

Osnovna krščanska resnica o človeku je njegova bogopodobnost. »In ustvaril je Bog človeka sebi podobnega, po svoji podobi ga je ustvaril« (Gen 1, 27). Osnovna zahteva krščanstva pa je: »Bodite popolni, kakor je popoln vaš Oče nebeški« (Mt 5, 48), t. j. Bogu podobni. In ko bo tretjič razodeta krščanska resnica o človeku kot izvršeno dejstvo, bo zopet isto: človek deležen božje narave, zaznamovan na čelu z božjim pečatom — bogopodoben (Razod. 14, 1). — V svoji podobi, ki jo je Bog dal človeštvu, je najznačilnejša črta stvariteljnost. Bog je stvarnik. V njem je zadnji razlog človeške stvariteljnosti. A krščanstvo ni samo v tem, zakaj od človeka terja, da to zmožnost razvije do najvišje mogoče stopnje. K temu je ves svet poklical Kristus, ko je za cilj človekov postavil — ne nadčloveka, ampak Boga. Ugotovljena je bila človekova stvariteljnost v Starem

Testamentu; udejstvovanje te stvariteljnosti je osnovna in najvišja zahteva Novega Testamenta; kot dokončano dejstvo bo pa razodeto v tretji, apokaliptični dobi. Ne nadčlovek ampak bogočlovek je najgloblja utemeljitev človeške stvariteljnosti. — Skrajno tesna je tista religiozna ideologija, ki vidi vso človekovo bogopodobnost šele v pogojniku v nekaki okrnjeni, po svoje pojmovani »svetosti«, t. j. samo v moralni popolnosti, in smatra za to vsak stvariteljni zagon k novemu za nekaj uporniškega in krivoverskega. Kaj pa je končno svetost ali moralna popolnost? Brez dvoma — po krščanskem, t. j. evangeljskem nazoru — bogopodobnost in stremljenje po njej. In kakšna bi bila podoba Boga, v kateri ne bi bila izražena osnovna resnica o božji stvariteljnosti? Ideologija, ki se — čudna ironija — tako rada postavlja s svojim »totalitetnim gledanjem«, trpi tu vprav zaradi pomanjkanja celotnosti. V Bogu vidi vse, samo ne tistega, kar je največje in za človeka najplodovitejše.

Resnica o človekovi stvariteljnosti je absolutno krščanska resnica. Vsako gibanje, ki stremi po manifestaciji in udejstvenju te človekove zmožnosti, je vprav krščansko v smislu »nove zaveze«. Mišljenje, ki človekovo bogopodobnost priznava, a ne pozna stvariteljnega gibanja, je stara zaveza, je preživljeno, starostno.

V sovražnem nasprotju med stvariteljnostjo mladega in utrujenostjo starega je zajeta problematika vseh mladinskih gibanj. — Utrujena starost je zadovoljna z okvirom sedanjega, zgrajenega — v istem času, ko stremi stvariteljni gon mladosti kvišku in naprej. Stremljenje k ustvarjanju novega je zmeraj duhovno oddaljevanje od starega. Nenadni dvigi v resničnost, dobroto in lepoto — kar je ustvarjanje — so nujno dvigi nad tisto, kar je že, t. j. nad staro. Ni mogoče storiti korak naprej, če ne ostane predhodno stališče staro. Čez mejo prideš samo tako. S tem se staro ne podira, zakaj življenje je nekaj organskega, novo raste vedno iz starega in na starem. Le zagrenjenost konservativizma more kar na splošno očitati mladini nespoštovanje avtoritete in reda. A red in avtoriteta brez dvoma nista za to, da naj ovirata človeka v stremljenju kvišku in naprej — ali po krščansko — v stremljenju po realizaciji bogopodobnosti. Avtoriteta in red kot izraza bogohotenosti sta v svojem bivanju upravičena le, v kolikor človeku pomagata, da prav to doseže.

Spor med »mladim« in »starim« je neizogiben. V njem je zajeta usoda vsega, kar nastaja, vsega novega. Tragika, ki jo nosi v sebi vsak neizogiben zgodovinski pojav, je tudi v mladinstvu. Tragično je, da že jutri postaja staro tisto, kar je danes mlado — jutri je oče, ki je danes šele sin. Takó starostnost in očetovstvo samo ustvarjata tisto, kar bo šlo jutri duhovno preko njiju; mladostnost in sinovstvo gresta pa neizogibno nasproti temu, proti čemur se postavljata v od-

bojno razmerje. Genijalno je problematiko tega pojava upodobil I. S. Turgenjev v svojih »Očetih in sinovih«.

Še eno vprašanje je, mimo katerega ne more iti nobeno razmišljanje o mladinskem gibanju. Človeka, ki zna misliti tudi nenavezano na svoj čas in kraj, ki zna sedanjost premakniti v tok večnosti, močno zanima vprašanje, zakaj se »mladinska gibanja« pojavljajo v nekaterih časih v posebno izrazitih oblikah. Zakaj se n. pr. takoj po končani svetovni vojni začno pojavljati mladinska gibanja posebno na globoko in na široko?

Jakob Burckhardt je v svojih »Svetovnozgodovinskih razmišljanjih« postavil kot vzroke posebne intenzivnosti in ekstenzivnosti mladinskih gibanj — velike duhovne krize. »Ko se po velikih zgodovinskih krizah nekateri pričenjajo zopet truditi, da bi vzpostavili ruševine preteklosti in principe, ki so jo vodili, imajo že opravka z novo generacijo, ki je dorasla v času krize in ima že zase »privilegium juventutis«. Celotni ta novi naraščaj, ki sloni na razdejanju preteklosti, ni večinoma tega sam kriv in zato smatra restitucijo, ki jo stari od njega zahtevajo, za okrnjenje svojih priborjenih pravic. — Želeti bi bilo, da bi ti duhovni emigranti (ki z novim niso zadovoljni) priznali zakon zastarevanja in da bi trpljenje, ki jih pri tem zadene, vzeli nase kot delež splošne zemske usode, od katere mora vsaka generacija svoj del ponesti s seboj. Nova generacija, od katere se terja, naj bi šla vase, t. j. naj bi izginila, tega ne stori nikoli, ampak prične snovati novo sekundarno krizo kot prevrat, da odpravi nasilje, ki ga trpi. Takó se duh novega vedno dviga na površje. Bolj ko nad njim zmagujejo kakršnekoli institucije, bolj neizogiben bo — zaradi snovanja sekundarnih in terciarnih kriz — njihov končni propad.«

Če bi to dejstvo, da mladinska gibanja postajajo posebno izrazita zlasti po dobah velikih kriz, še globlje analizirali, bi utegnili priti do vzrokov, ki so najbrž tudi pri nas dali posebno izrazitost in zagon mladinskemu gibanju. — Duhovna kriza je mati vseh drugih kriz. Socialna, gospodarska in podobne krize so vse samo bolj otipljivo površje globoke duhovne krize. V svoji najnovejši fazi je velika duhovna kriza, ki jo brez dvoma preživljamo, najmočnejše udarila na površje v socialno ekonomski krizi. Pri nas je ta kriza zelo vidna. Izredno malo je mladine, ki ne bi bila zlasti gospodarsko na tleh. — Če upoštevamo, da mladinsko gibanje stremi in manifestira za svojo individualno stvariteljnost in če upoštevamo, da je popolna individualnost duhovno-materialna, potem je razumljivo, odkod posebna intenzivnost našega mladinskega gibanja. V naši mladini je izredno malo takih, ki bi mogli svojo individualnost popolnoma izraziti. Zunanja materialna individualnost je večinoma zanikana po raznih dobrotnikih, institucijah, domovih... V tem je razlog za toliko strastnejšo afirmacijo notranje duhovne individualnosti. In res

je pri nas mladinsko gibanje predvsem duhovno gibanje. Naša duhovna kultura je lahko tega samo vesela; kjer je gibanje, tam je življenje. In oživljanje duhovne kulture pomeni umiranje duhovne krize. — V tem je metafizika večnega zgodovinskega pojava, ki ga je naša doba poimenovala »mladinsko gibanje«.

NIKO KURET

IGRAVEC V SODOBNI LUČI

Namesto uvoda

Prvi igravec je bil vedno svečenik in religiozni človek,« je zapisal Eberlein v svojih razmišljanjih o sociologiji teatra¹. Praoblika teatra sicer še ni poznala razlike med igravci in gledavci, ker je teatrsko ustvarjal in doživil ves kolektiv kot primitivna kolektivna osebnost, vendar je gotovo, da je »kultni ples« uvedel svečenik, za njim pa je zaplesal ves rod.

Kakor hitro pa se je v praobliki teatra pojavila diferenciacija posameznih teatrskih elementov, se je odločil kot samostojen oblikovavec igre iz prvotnega kolektiva *igravec*. Ta igravec pa je bil še zmeraj del kolektiva. Njegova formalna ločitev ni prekinila občestvenega sodelovanja vsega kolektiva.

Diferencirala pa se je kaj kmalu igravčeva vloga v dvojni smeri. V kultno-ekstatični igri je ostal igravec sakralni interpret. Naturalistično-ekstatična igra, ki je nujno ostala bliže banalni vsakdanjosti, pa se je v dobršni meri izživljala v pocestni in sejmski glumi in ustvarila igravca — glumača (mimus, ioculator). Ta ločitev igravca v dve skupini je sociološko zanimiva: priča nam o dvojni slojni umetnosti — ena je bila namenjena višjim slojem (»tragedija«, »komedija«), druga pa navadni množici (gluma).

S propadom antike je propadla tudi sakralna igra in z njo v isto duhovno območje spadajoča antična komedija. Izginil je njun igravec. Ohranil pa se je — glumač. »Od njih (sc. od mimov), ne pa od klasične dramske umetnosti, vodijo niti k srednjeveškemu teatru.«² In ko je v srednjem veku nastal iz novega kolektiva z novo (krščansko) vsebino nov sakralni teater, se je pojavil zraven (krščanskega) sakralnega interpreta (kaj pogosto duhovnika) — tudi glumač v interpoliranih farsah (intermedijih). Da je prodril v sakralni teater, kakor sicer ni mogel v antiki, je po mojem razlog v dejstvu, da je bil srednjeveški teater, ko se je pojavil v cerkvi, pred njo in na

¹ Eberlein, Zur Soziologie des Theaters (Das Nationaltheater, Berlin, III-3, april 1931, str. 185).

² Gaehde, Das Theater (Aus Natur- u. Geisteswelt 230), Leipzig-Berlin 1931, str. 13.

trgu, neprimerno bližji ljudstvu, nego antični teater v strogi organizaciji amfiteatra.

Sledila je seveda profanacija sakralnih snovi, ki je vedla do prepovedi in do teatru sovražnega stališča Cerkve. Igravca, ki je bil član pobožne bratovščine, ni bilo več, — ostal je le glumač, izobčenec iz Cerkve in manjvreden član človeške družbe.³

To stanje se je v duševnosti zapadnega človeka ohranilo do nedavne preteklosti. In vendar se je v pojavu igravca od renesanse dalje izvršila važna sprememba. Renesansa je z odkritjem individua, z momentom usode določenih individualnosti, vzetih iz antike, ustvarila svoj teater, ki je postal izhodišče modernega teatra, in izoblikovala tudi — modernega igravca. Za individualno pogojeno dramatiko je igravec moral tesneje spoznati mimični element, ki ga je našel bohotno razvitega pri dotlej preziranem glumaču. In tako, pravi Bab, se je obnovila pradačna zveza ekstatičnega in mimičnega elementa v modernem teatru, »ki je po svoji duševni višini spet 'elastičen', a hkrati vse drugače 'mimičen' nego teater antike. To je Shakespearejev teater... Šele odtlej... imamo... igravce, ki niso sakralni interpreti v smislu grških agonistov ali oratorijskih pevcev in tudi ne naturalistični burkeži, marveč nosivci najvišjih pretresljajev s naravo posnemajočimi sredstvi.«⁴

Zares se je v tej dobi rodil moderni igravec. Njegova tragika pa je v tem, da se je v istem hipu odmaknil od ljudstva, od celotnega kolektiva, in postal izraznik samo ene družabne plasti — sotvorec zopetne slojne umetnosti...

V samostojnem igravskem stanu (seveda ga ne smemo zamenjavati s stanom glumačev), ki je nastal ta čas, je igravec mogel izvesti specializacijo svojega posla. Le-ta kajpak pospešuje njegovo duševno in gospodarsko svobodo, vzdržuje tradicijo in izpopolnjuje prakso, »ampak večja je le nevarnost socialnega odmiranja zaradi cehovstva in privilegijev, zaradi odrivanja in odstranjevanja laika ali amaterja, katerega razumevanje in interes zato upadata.«⁵

Končno še tretja slaba stran modernega igravskega stanu: velika nevarnost je, da se teater in dramatik odtujita. Antika je imela svoje igravce, ki so bili hkrati dramatik; srednji vek jih pozna v svojem religioznem in svetnem teatru in vsa življenjska sila glumačev je v tem, da glumijo, kar sami ustvarjajo... V modernem teatru izza renesanse tega skorajda ni več. In mar niso Shakespeare in Molière pa še ostali iz novejšega časa (Nestroy!) veliki vprav zato, ker so pisali — in igrali? Tudi Bab je mnenja, da je vprav s tem v zvezi neka prav svojevrstna slabost in nevarnost zapadnega teatra.⁶

³ Prim. Eberlein str. 185—186. — O razmerju Cerkve do teatra prim. Urbain-Levesque, *L'Église et le Théâtre* Paris, 1931. Zanimiv donos je tudi Moffat, *Rousseau et la querelle du Théâtre au XVIIIe siècle*, Paris 1930.

⁴ Bab, *Das Theater im Lichte der Soziologie*, Leipzig 1931, str. 29—30.

⁵ Eberlein str. 103.

⁶ Bab str. 44—45.

Drži vsekakor, da je igravec v modernem teatru izgubil življenjski stik s kolektivom. Kriv je tega svojevrsten razvoj družbe, kriva pa je tega tudi njegova osamosvojitev v poseben stan, ki ima na drugi strani za umetniško izpopolnitev teatra svoj nesporen pomen. Moderni igravec je vezan na moderni teater. Usoda tega teatra je tudi njegova usoda...

Do dandanašnjih dni pa se je ohranil njegov brat, glumač.

Obstal je, ker ga je ljudstvo potrebovalo. Če se je v srednjem veku skrtil za hudiča ali hlapca Rubina v misterijih, nastopa v modernem teatru daleč od svojega imenitnejšega brata in tudi ob njem kot Jean Posset, Pickelhering, Harlekin, Hans Wurst in Gašper...⁷ Dandanes se je ta glumač zatekel v cirkus in po vojni v — music-hall. »Avgust« nadaljuje vrsto starih tipov in jih v redkih posameznikih dvigne v sfero vélike umetnosti: Fratellini, Grock...

Sodobni igravec je začutil krizo, v kateri se je znašel s teatrom vred. In glej! Instinktivno je segel spet k elementom glumaštva, ki so se ohranili v cirkusu ali pa k tistim, ki nam o njih poroča zgodovina teatra kot o cvetoči dobi komediantstva: *commedia dell'arte*.

Zlasti ruski teater je tik pred vojno in še potem v dobi revolucije obnavljal svoj igravski stil iz teh virov. Šlo je po navadi le za estetske poskuse. Tako je Meyerhold v svojem studiu 1913—14 za mnogimi prejšnjimi poskusi drugih režiserjev in teoretikov (Evreinov) uvedel *commedio dell'arte*.⁸ Tairov, Meyerhold in Eisenstein pa so postavili igravca še pred vse drugačne zahteve: igravec je moral postati tudi žongler in akrobat po cirkuškem vzorcu...⁹ Vse to je morda poživilo igravski stil, ni pa pripomoglo k rešitvi krize.

Danes je poklicni igravec v križišču nasprotujočih si mnenj. Kulturna kritika¹⁰ podira stare idole, maje principe sodobne družbe in tira pred sodbo moderni teater. Nebo se še nič kaj ne jasni.

Poklicni, diletantski ali laični igravec?

Ob poklicnem igravcu se je namreč že davno pojavil laik, ki je igral in s tem sledil iz amaterstva poklicnemu igravcu. Že Voltaire in Goethe sta bila takšna amaterja. Iz takih teatra tudi aktivno vdanih laikov se je teater zmeraj prenavljal, da iz novejšje dobe omenim samo Stanislavskega.

Konec preteklega stoletja pa so se ali kot zabava filantropsko usmerjene inteligence ali pa kot resnično znamenje demokratizacije zapadne miselnosti začeli pojavljati številni amaterski odri. Začeli

⁷ Gl. Gaedhe str. 20.

⁸ Prim. Nina Gourfinkel, *Le Théâtre russe contemporain*, Paris 1931, str. 55.

⁹ Gl. Gourfinkel str. 58 sl, 67 sl, 88 sl.

¹⁰ O tem prim. Jaspers, *Die geistige Situation der Zeit* (Götschen 1000), Berlin-Leipzig 1931.

so se nazivati — diletante. Kaj je vodilo laike-diletante pri njihovem igravskem delu? Naznačil sem že zgoraj: hotelo se jim je »teatra«, z njim združene zabave in družabnosti (primer zlasti naši čitalniški odri!) in vodili so jih dobrodelni in drugi (pri nas »narodni«) nameni, — ali pa so hoteli ljudstvu nuditi zares nekaj tiste umetnosti, ki mu sicer ni dostopna, ga dvigati in »izobraževati«. Seveda je to diletantsko igranje, zlasti pri nas, marsikdaj padlo na stopnjo gole, plitve zabave in prežanja na denar za ta ali oni namen.

Ta tretji primer lahko brez škode opustimo, ker ni vreden razpravljanja: obsoja se sam. O obeh drugih primerih pa lahko velja splošna sodba o »diletantizmu«: Diletantski igravec, ki na splošno res izvira iz ljudstva in celo hoče igrati zanj, je na najboljši poti, da gre za poklicnim igravcem. In to ni v redu. Poklicnega igravca bo diletant kvečjemu nerodno in nevredno kopiral, dosegel na redke čase, presegel pa samo v izjemnih primerih. Poklicni igravec služi vrhu tega teatru, ki se je ljudstvu že zdavnaj odmaknil. In diletant, ki s svojim nekvalitetnim ustvarjanjem nudi ljudstvu ta teater, dvojno greši:¹¹ samo posnema poklicnega igravca-umetnika in ljudstvu nudi nekaj, kar ni zanj, ker zanj biti ne more. Diletantski igravec je torej bastard, ki mu je danes ura že odbila.

Kulturno kritiko izvajata in novo življenje poskušata ustvariti dandanes na zapadu dve smeri, katerih eno bi označil kot tradicionalistično (mladinsko gibanje, krščanska renesansa, afirmacija tradicionalnih vrednot), drugo pa kot revolucionarno (marksizem, boljše-vizem, negacija tradicionalnih vrednot) smer. Na ravnini teh dveh smeri se bo izvojevala v sedanjosti borba za prihodnost. Obe sta si edini v obsojanju sedanje družbe in njenih zlih pojavov in obe tudi v stremljenju za zgradnjo novega življenja.

Tako ena kakor druga odklanjata moderni teater. Obe sta izoblikovali tudi novega igravca in ga nazvali — laični igravec. Laični igravec je tip igravca, ki hoče biti izraznik kolektiva in tvorec novega teatra, vzraslega spet iz kolektiva in ostajajočega v organskem razmerju do njega.

Kdor govori o laičnem igravcu, bi moral hkrati govoriti tudi o mladinskem gibanju, ki smo ga spoznali tudi pri nas.¹² Vprav ono je ustvarilo v tradicionalističnem krogu laično igro, opravičilo njen pojav in uvedlo njegov naziv. Le-ta je prešel tudi v revolucionarni krog v zapadnem območju, med tem ko se v sovjetski Rusiji pojavlja

¹¹ Priporočam branje Romain Rolland, *Le théâtre du peuple*, Paris 1926 (?) (5. izdaja), izšlo tudi v nemškem prevodu: R. R., *Das Theater des Volkes*, prev. Tony Noah, Zürich-Leipzig 1929.

¹² Kdor bi se rad seznanil z njim, dobi podrobnosti v glasilih »Križ na gori«, Ljubljana, 1925—1927, nadaljevanje: »Križ«, Ljubljana 1928—1931, »Rast«, Ljubljana 1927—1931. — Celoten oris nudi dr. Gogala, *O pedagoških vrednotah mladinskega gibanja*, Ljubljana 1931. Mimo številnih drugih tujih (nemških) del o stvari navajam samo solidno delo Fr. W. Försterja, *Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel*, Erlebach-Zürich, München, Leipzig 1923.

laični igravec kot »samodejateljnj« (samodejavni, sam ustvarjajoči) igravec. Vsekakor je za naš čas in moderni teater značilno, da se v obeh smereh istočasno pojavlja laična igra, ki postaja ne le upoštevavanja vreden teaterski faktor, ampak tudi pojav, ki kaže k ali novega teatra...

Na socialističnem delovnem tečaju v Leipzigu 1931, ki ga je priredil »Reichsausschuss für sozialistische Bildungsarbeit«,¹³ je bilo govora tudi o laični igri. Ugotovili so, da del mladine odklanja teater, ker hoče sama igrati. Pri tem pa se je treba varovati diletantizma, ki so ga označili takole: posnemanje umetnikov, poskušanje oblikovati čuvstva, ki jih igravec sam nima. Razliko med diletantom in »laikom« pa so orisali takole: »laik« oblikuje čuvstva, ki jih sam ima in s sredstvi, ki so mu na voljo. Ne more predstavljati kompliciranih značajev, marveč le lesorezom podobne tipe. Pravih iger za laično igranje še nimamo... Smisel laične igre je v propagandnosti. Še drugače je opredelil pojme Müller-Rau: Diletant hoče več kakor zmore; umetnik zmore, kar hoče; genij zmore več, kakor hoče; laik pa naj hoče, kar zmore, in zmore, kar hoče.«¹⁴ Z drugimi besedami se to pravi: diletant ustvarja samo vnanje in navidezno, dočim laik oblikuje svojo notranjost s sredstvi, ki so mu dejanski dana.

Za laika je torej igra ne toliko stvar čiste umetnosti, ampak redno izpoved prepričanja (označba glede propagandnosti je nekoliko predrastična). Laik ne more igrati, kar nasprotuje njegovi notranjosti. Zato pri njegovi igri ne more biti govora o »lažnivih« čuvstvih. Vse je pristno in ne potrebuje odtenjene rutine. Igra laikov je v toliko enostranska, da izključuje vsako vsebino, ki bi bila v nasprotju z osnovnim zadržanjem igralskega občestva. Laična igra je zato prilika življenja in njegova spremljevalka. »Ko puščata klasična igra in naturalistični igrokaz vtisk, stavlja laična igra nalogo... S tem, da se zastor zagrne, se dejanje še ne zaključi. Ne gre samo za to, da se igra in kako se igra, ampak da se igra v kakršnemkoli smislu nadaljuje na odru življenja in vsakdanjosti.«¹⁵

Laični igravec prihaja torej iz vrst enako mislečih, — iz občestva, katerega glasnik je in katerega organski del ostaja. Laični igravec ne more nastopati pred notranje tujim gledavstvom. Tla, na katerih stoji in ustvarja, je takšna ali drugačna, tradicionalistična ali revolucionarna ideologija. Tistemu, ki je njegovi ideologiji tuj, učinkuje njegova igra kot propaganda in tendenca. Umetnost pa je bila tendenčna, kadarkoli se je rodila v sklenjenih organizacijah (»krščanska« umetnost — srednjeveški misteriji).¹⁶

¹³ Gl. Sozialistische Bildung, Berlin, 1931/7-8, str. 205 sl, 243 sl.

¹⁴ Berichte zur Kultur- und Zeitgeschichte, Wien, VI-5, 1931, str. 724.

¹⁵ Koepgen, Zwischen den Zeiten (Das Laienspielbuch, Berlin 1929, str. 111—112.

¹⁶ Berichte str. 719.

Nastop laičnega igravca je vsekakor pomemben in značilen. Dejstvo je, da prenovitev teatra nikdar ni izšla iz vrst poklicnega igravca. Ali ni morda pojav laičnega igravca svetel žarek v krizi sedanjega teatra?

Pobornik laičnega igravca v sovjetski Rusiji, Keršencev, sodi, da novi socialistični teater ne bo nastal iz poklicnega gledališča, ki da ga je zgodovina obsodila k propadu. Zato tudi ne upa nespolnjivih reči od najbolj priznanih in najnaprednejših poklicnih gledališč.¹⁷ Pri tem najbrže meri na Meyerholda, Tairova in podobne zastopnike najradikalnejših estetskih smeri ruskega teatra. Za Keršenceva je igralski profesionalizem strup.¹⁸ Nedopustno se mu zdi, da bi se igrale nove igre na starih odrih s starimi (poklicnimi) igravci.¹⁹ Keršenceva skrajno stališče se seveda ni povzpelo do veljavnosti. Vsekakor pa je njegovo stremljenje po preprostem (laičnem) igravcu doživela frapantne realizacije. Brez dvoma je pri tem zelo važna izredna ruska talentiranost za teater. Keršencev je zahteval igravce, ki bi sproti prihajali iz posameznih organizacij, tovarn ali mestnih okrajev.²⁰ Ti preprosti, iz najrazličnejših razmer prihajajoči igravci nimajo tehnike poklicnih igravcev. Odtehtali pa jo bodo »s svojim revolucionarnim temperamentom, s svojo razredno pogojeno duševnostjo, s svojim drznim navdušenjem za vse novo in celo s svojimi dramatskimi zmožnostmi«. ²¹ Podobno označuje tega novega (»samodejateljnega«) igravca eno izmed najboljših del o sodobnem ruskem teatru.²² »...naiven, še neuglajen... se prepoji s svojo vlogo, se vzpodbuja, se vnema, se preda lastni propagandi in postaja tako agitator prve vrste, tembolj ker imajo njegovi tovariši zaupanje vanj, ki je eden izmed njih...« V dobi 1917—1921 so bili ruski delavski odri slabe kopije poklicnih gledališč, torej v pravem pomenu besede »diletantski«. To je bila doba Keršencevega teoretičnega boja, ki ga je naperjal proti temu diletantizmu, med tem ko je tudi zahteval, naj se preprosti delavec izobrazuje za svoje delo v teatru. Priporoča način moskovskega Proletkulta, ki je bil organiziral po delavskih okrajih delavske teatrske »delavnice«. ²³ Najpomembnejša taka delavska šola za teatrsko izobrazbo je brez dvoma TRAM (Teater delavske mladine). ²⁴ Delavska mladina posveča tu ves svoj prosti čas pravi konsevatorijski igravski izobrazbi. Takšno sistematsko delo more roditi tudi umetniško neoporečne predstave, kar je hotel doseči Keršencev v odgovor tistim, ki so se bali za umetniško kvaliteto »laičnih« predstav. Zahteval pa je, da morajo ti laiki ostati, kar so,

¹⁷ Kerschenezew, *Das schöpferische Theater*, Hamburg 1922, str. 178.

¹⁸ Prim. Kerschenezew str. 66 in 73 sl.

¹⁹ Gl. Kerschenezew str. 76.

²⁰ Gl. Kerschenezew str. 57.

²¹ Kerschenezew str. 81.

²² Gourfinkel str. 108.

²³ Gl. Kerschenezew str. 77 sl.

²⁴ O tem gl. Gourfinkel str. 196 sl. in še posebej str. 219 sl.

— delavci. Vsaj zaenkrat, tako je propovedoval, je namreč teater še podrejen revoluciji, ki potrebuje delavcev. Ti se še ne morejo in še ne smejo posvetiti povsem teatru, marveč mu morajo žrtvovati samo svoj prosti čas. Tako zares ostanejo v življenjskem stiku s svojim razredom, da lahko tudi na odru nastopajo kot resnični revolucionarji.²⁵ V urejeni socialistični družbi torej tudi Keršencev molče dopušča poklicno gledališče. Vsekakor je novi ruski teater zrastel mimo poklicnih igravcev iz stvariteljsko nadarjenih laikov. Pridobitve poklicnega teatra mu pač služijo za oporo, da z njimi dosega umetniške učinke, ki jih potencira skrivnostni notranji ogenj prepričanja.

V revolucionarnem krogu je na zapadu brez dvoma eden najvidnejših predstavnikov novega teatra Erwin Piscator v Berlinu. Ta mož je sicer poklicni igravec in tako rekoč samostojen gledališki podjetnik, a so ga, recimo, razmere privedle do tega. Sprva je prisegal na proletarskega (»laičnega«) igravca, kasneje je spoznal, da samo z njim ne more izhajati. Na njegovem odru sta se pojavila Tilla Durieux in Max Pallenberg... Sam ponosno priznava, da je njegovo delo nastalo »iz nepoklicne proletarske propagandne igre«.²⁶ Njegovo delo je dalo pobudo za nastanek podobnih poskusov »proletarskega laičnega teatra«. Sam na to meni: »O proletarski laični igri, v kolikor se politično nedvoumno podreja namenom propagande in ne poskuša posnemati umetniškega gledališča, sodim, da je prav tako važno in dragoceno kakor moje lastno delo«.²⁷ In še naprej pravi: »Oba, revolucionarno poklicno gledališče in revolucionarno laično gledališče sta v svoji tendenci usmerjeni k proletarskemu kulturnemu teatru, tistemu teatru, ki bo po ostvaritvi ekonomskih in političnih pogojev oblika, v kateri se bo očitovale kulturno življenje socialistične družbe«. In vendar je revolucionarno poklicno gledališče v »reakcionarni« družbi nesmisel. To je moral Piscator sam spoznati. Revolucionarne množice same ne morejo vzdržati poklicnega gledališča. V dilemi: ali za množice ali za svoje podjetje, je moral izbrati drugo — in je kljub temu gospodarsko propadel...

V tradicionalističnem krogu moramo pač najprej upoštevati mladinsko gibanje. Le-to se je postavilo v brezkompromisno nasprotje do poklicnega igravca. »Niso nas vodili oportunistični razlogi, ne sovražnost do današnjega teatra, čeprav mu imamo neskončno mnogo očitati, ampak enostavno spoznanje in prepričanje, da prenovitev ne more iziti in ne bo izšla od današnjega poklicnega odra, ker bodočnost ni njegova.«²⁸ Laična igra mladinskega gibanja je strogo konstruktivna. V organizaciji in v vseh zunanostih se sicer

²⁵ Gl. Kerschenezew str. 65.

²⁶ Gl. Piscator, *Das politische Theater*, Berlin 1929, str. 72.

²⁷ Piscator str. 72—73.

²⁸ Gerst, *Warum wir der Jugend vertrauen* (Gemeinschaftsbühne und Jugendbewegung, Frankfurt a. M. 1924, str. 5).

ne krije docela z revolucionarno laično igro. Naslanja se na tradicionalne vrednote narodne duševnosti: stare ljudske pesmi, plese, igre, — poživitev in priredba dolge vrste iger starega, ne samo srednjeveškega ljudskega repertorija, je vprav delo in zasluga laične igre mladinskega gibanja.²⁹ Bühnenvolksbund (Berlin) in Chr. Kaiser (München) sta oskrbela bogato literaturo. Številni tečaji za laično igro (»Laienspielwochen«) družijo ljudi iz vseh stanov in vseh prepričanj. Tako prehaja laična igra od mladine na druge nositelje, na ljudi, ki stoje sredi življenja.³⁰ Pa ni tako samo v Nemčiji.

Istemu krogu pripadajo enaka stremjenja na flamskem in nizozemskem ozemlju (Vlaamsche volkstoneel, Toomeelgids, Roomsche-tooneel itd.) in posebno izrazito v Franciji (Théâtre chrétien z Henrijem Ghéonom). O Ghéonu je znano, da zbira delavce in nižje uradnike, pa s takimi skupinami z največjim uspehom celo gostuje po Belgiji in Nizozemski;³¹ z Brochetjem in nekaterimi drugimi je resnično ustvaril novi ljudski (laični) teater v Franciji, kar mu priznava kljub njegovi strogo katoliški tendenci (znano je njegovo geslo: »L'action catholique par le théâtre!«) tudi levičarski populist Henry Poulaille.³²

Pri laičnem igravcu se torej poudarja njegovo poslanstvo. V nasprotju z zgolj umetnikom-poklicnim igravcem se laični igravec ne udejstvuje toliko teatrsko-estetski in ne iz kakega teatrsko-estetskega nagiba, marveč prvenstveno radi ideje, ki mu je središče življenja in udejstvovanja. Laični igravec je glasnik novega, nastajajočega kolektiva, urejenega (v nasprotju s kaosom individualistične sodobnosti) v smislu ene centralne ideje — kolektiva, ki edini bo mogel ustvariti novo homogeno kulturo in s tem tudi nov, iz resničnih življenjskih osnov rastoč teater. Tako se nam laični igravec predstavlja prav za prav v prehodni vlogi, odgovarjajoči prehodnemu značaju našega časa... Poklicni igravec pa se nam s tega stališča kaže kot čuvár muzejskega teatra zahajajoče dobe. In s tem se nam še posebno jasno pojavi nujna diferenca med poklicnim in laičnim igravcem. Kakor se nam zdi prvi potreben, tako verujemo v drugega. Diletant pa po vsem tem danes res nima več pravice do obstoja.

Epilog

Kaj bi rekli o slovenskih razmerah, če jih primerjamo z gornjimi sodobnimi ugotovitvami? Ni bilo zmeraj napak, če smo Slovenci hodili

²⁹ Različni Pasijoni in Sleherniki, ki se je zanje začel zanimati tudi »oficielni« teatrski svet, ker so se pač pojavili in so vreli k njim ljudje vse drugače kot pa v gledališče, so posledica prizadevanj laične igre!

³⁰ Prim. Mirbt, Möglichkeiten und Grenzen des Laienspiels, München 1928, str. 9 sl.

³¹ Gl. Poulaille, Nouvel âge littéraire, Paris 1930.

³² Poulaille str. 124 sl.

dvajset let za ostalo Evropo. Ni bilo. In morda bo kdo vprav zato brž pristavil: Dajmo, počakajmo s tem! Tako lepo in v miru božjem smo igrali, kasirali, peli, pili in bili veseli vse doslej. Vse te laične brklarije pri nas še dolgo niso aktualne in vrhu tega — vse skupaj je še prehodna stvar. Dajmo, počakajmo! — In vendar se že prav jasno vidi, kam gre ta tok in kako se bo sčistil. Seveda pa nam še v sanjah ne pride na mar, da bi kogarkoli, najmanj pa naše diletante »spreobračali«.

Klic novega igranja gre, do koder hoče. Pokliče tega in onega. Vzklilo bo in se pojavilo. Času nihče ne uide.

Kali so že marsikje: zlasti med krščansko in marksistično delavsko mladino pri nas, tudi med to in ono ljudsko igravsko družino, v kolikor jih ni zadnja slana vzela. Vsem na čelu so pač bili študentje tu in tam. To pa je tudi vse.

Seveda nam manjka iger. Dejal bi še, da nam manjka — ljudi, posebno med »književniki«. Takih, ki imajo zares nekaj več obzorja kot seže do Ljubljani najbližjega podeželskega »ljudskega« odra...

In še to bi pristavil: kdorkoli bo poskušal pri nas ustvarjati — ljudski teater, bo moral dobro pretekniti vse te reči, ki se drugod po svetu pletejo, da ga čas ne bo postavil na laž.

DR AVG. ŽIGON

DROBNI PRISPEVKI

1. »Sonet Luizi Chrobat«. 1844.

PRVI DEL: DES RUHMES PFAD

LUIZA CROBATHOVA si je tiste dni pisala dnevnik. In to ne morda kot začetnica šele, ampak že »nekaj let«. Otrok, vsaj napol še, pa že — nekaj let? Dokaza »na okó« sicer ní; toda Luízini lastni besedi (kakor je mladostna) ní razloga, da bi tega ne verjeli. Ob novem letu 1844tega, v letu torej Prešernovega soneta »An eine junge Dichterin«, si je namreč Luíza, 15-letna, komaj le pol leta v svojem 16tem, zapisala (po duhu gosposke in gospode v tisti takratni Ljubljani) v nemški govorici in pisavi (v »gotici-frakturi«) seveda, z gosjim še peresom: »[1844. Jänner.] Den 1ten. — Ich habe einige Jahre ein Tagebuch geführt, doch es enthielt größtentheils nur die Beschreibung meines äußern Lebens; jetzt will ich meine innern Gefühle sprechen und mein Inneres sich erschließen lassen. Nach Jahren werde ich dann mich vielleicht über manches thöricht schelten, doch ist es[,] wie ich in dem Buche einer vortrefflichen Schriftstellerin las, eine gute nicht genug anzuempfehlende Gewohnheit. So will ich mir denn von meinen Lebenseindrücken, Gedanken und Empfindungen

Rechenschaft geben. — « Pa bi dvojbili? Le žal, da se nam ni ohranilo nič tistih prejšnjih zapiskov Luízinih, ampak letnik 1844 šele kot prvi, iz dni od 1. I. do 31. XII., z Luízinih lastnoročnim podpisom na koncu: »*Louise Crobath*« (kakor se je sam podpisoval dosledno kot »Dr Crobath« tudi oče njen). Pridobil sem jeseni leta 1920 ta letnik (nakup z dné 2. X.!) z letnikom 1845 in 1846 vred licejski v Ljubljani. »Čenče« baje. Brezpomembnost torej? Praznost morda? Ali češ da nezanesljivost pisma in besede? Pa bodi: postojmo, zaustávimo se za hip predvsem — ob verodostojnosti vira!

1) V svoji ravnokar sprej citirani besedi nas preseneti Luíza, da si zavestno zastavi ob svojem dnevniku (napol otrok še) gotov princip: direktivo, češ da to leto ne več kakor doslej, ampak letos da — navznoter, tja váse s pogledom in peresom, v misli svoje in osebna čustvovanja! In naj bi se tudi morda pozneje morala smejati sama sebi (češ: »mich vielleicht — thöricht schelten«): osvoji si hoté Luíza vendarle že tu — nasvet svoje »dobre pisateljice«. In piše si Luíza doživetja svoja subjektivno preverjena, da jih ne piše za druge, ampak le in edinole sama sebi: poznejšim letom svojim; tisti Luízi torej, ki je zdaj še ní, ki pa bó nekoč, dorastla, v dorastlosti dozorela, da bo tedaj nekoč sedanjo presojala. Pa bi si lagala — sama sebi, tja v poznejša leta svoja? Saj je namera in volja njena ravno nasprotno: resničnost, ki si jo hoče najti o sebi v teh zapiskih svojih! »[1845. Juli.] den 23ten. — Ich zögere beinahe die Feder zu ergreifen, [denn] weil ich [mich] schäme¹ das heute Erlebte aufzuzeichnen, denn dadurch wird mein leichtsinniger Character nur zu grell ins Licht treten. Diese Blätter jedoch sollen Wahrheit enthalten, denn / in ihnen will ich mich selbst² nach Jahren wiederfinden, fort also mit jeder falschen Schaam, mit jeder Entschuldigung[,] ich muß mich aller meiner Fehler aufrichtig anklagen.« (1845: list 76). In od druge strani, istega leta, pred odhodom poleti na »kmete« v Železnike: [1845. August.] den 24ten. | Adieu, geliebtes Tagebuch. Du verschwiegenster, treuester der Freunde, bald sehe ich Dich wieder! — — —« (1845: list 121). Zaupljivo, kakor zanesljivemu prijatelju, se torej Luíza izpoveduje svojemu dnevniku: hoté iz dná duše, brez zadržka odkrito po resnici! Zató srečaš marsikjé naravnost zlato naivnost v teh listih njenih. Sv. Rudolfa dan 1844., sama že v popolni toaleti, čaka da se opravijo še ostali domači njeni vsled povabila k prokuratorjevim, k Debellackovim zvečer na »domačo zabavo« s plesom; pa se jej tik pred odhodom hipoma, kar tako-le mimogrede utrne s peresa biserček čiste naivnosti: »[1844. April.] Den 17ten. | Heute sehe ich recht hübsch aus, das sagt mir der Spiegel, ich habe ein neues dunkel blaues Kleid an, das vortrefflich gemacht ist und meine *Taille* wirklich schön bildet, frisirt bin ich allerliebste[,] ich habe einen neuen Kopfputz, — „bist wohl recht närrisch, solch Flitter macht Dir Freude“, raunt mir der Verstand

¹ Rkp: [denn] weil ich [mich] schäme [mich]... (Zapisala je torej najprej: denn ich schäme mich — potem pa popravila: weil ich [mich] schäme...). — Gledé tiska v tej objavi je opomniti: Navadni tisk je v rokopisu originala gotica, kurzivni latinica. V voglatih oklepajih pomeni navadni tisk moje (pravopisne, tudi tekstne in druge) dopolnitve; drobní tisk pa črtana mesta v rokopisnem originalu. Vse drugo kakor je običajno v veljavi. Poševnica sredi teksta / pomeni konec strani, dvě // konec lista; pokončnica | pa je znak za manjši formalni odmor (nova vrsta etc.) in dve || za večji, vsebinski odmor (odnosno za nov odstavek v rokopisu). Med dve pokončnici postavljeno besedilo pomeni nad črto dodatno pripisane korekture, ustavke, dopolnitve: sploh interlinearne pripiske avtorjeve v izvirniku.

² Podčrtala si Luíza sama.

ins Ohr.³ Liebe Klugheit[,] zürne nicht, ich bin ja noch jung, muß mein Leben genießen[,] geb ich ihm zur Antwort. Doch jetzt ist es Zeit hinzugehen[,] 6 Uhr ist längst⁴ vorbei. Es wird himmlisch sein!« (1844: list 22a). Naivno čista odkritost, da se človeku srce nasmehne; tako pristne, živo resnične epizodice iz dna osebnega življenja svojega, iz dna prirode nima vsa poznejša Luíza Pesjakova — ob vsej tisti svoji »slavi«. Ker bila je ob tisti »slavi« tragika njena, da jej je duh ljubljanske »rodoljubne dobe« zameglil otroško dušo, vcepil jej obzirnosti na levo in desno, vzel jej odkritosrčno pristnost; da je zašla v prisluškovanje dobi, zato v narejenost, posiljeno maniriranost, v plehkobo zahtevane fraze: v bleiweisovstvo žal!⁵

2) Pa vzemimo si še konkreten primer, ali dva, iz žive realnosti, iz otipljivo debele stvarnosti — na tehcnico! Dokaz, oprt na samo abstraktnost notranjosti, zahteva oster, zelo živ »čut za resnico«, v življenjskih preizkušnjah izostrén, toda že sploh dan le sila redkim! Grozota, ki jo prebridko čutimo takoj — vsi onkraj slovarja in slovnice, vsi onkraj kartoteke in gole bibliografije. In zlasti ob umetnosti, konkretno: ob vsaki umetnini. Odtod Goethejeva: »wahre Kunstkenner so selten wie wahre Künstler!« Svet dejstev tam onkraj svetá »na okó«. Svet, ki je o njem izrekel isti Goethe: »Wenn ihr's nicht fühlt, ihr werdet's nicht erjagen!« »Imponderabilia« za čut le, ki jih ne moreš deti pod noben vatel, ne na nobeno tehcnico; ki niso nikoli bila, nikoli ne bodo, niso — za Cesto. Lahka zato »politika« ž njimi!

Luíza: »[1846. Juni.] den 28ten. | Ich wurde heute Nachts um 1 Uhr durch Feuerlärm aus dem⁶ Schläfe geweckt[,] ich tratt an's Fenster, man eilte gegen die große Allee und als ich einen der Vorübergehenden fragte wo es brenne, antwortete er „in Rosenbach“. || Diese Aussage bestätigt sich[,] denn in meinem lieben Oberrosenbach sollen alle Gebäude[,] sogar ein [G] großer Theil des Viehes verbrannt sein. Die armen Leute! —« In dva dni nató: »den 30ten. | Wir gingen heute mit Falkland⁷ nach Oberrosenbach, die Brandstätte ansehen. Welch trauriger, herzerreißender Anblick! Vom Hauptgebäude stehen die nackten Wände⁸, die Nebengebäude sind bis zum Grund niedergebrannt, die Tischchen und Bäume liegen verkohlt umher, und um Alles dieß die trauernden, weinenden Menschen — o ich / war herzlich froh[,] als mir dieses trübe Schauspiel wieder entrückt war! —« [1846: list 85.]

³ Rkp ima tu vejico, pač pomotoma, ker jej tam sledi velika začetnica.

⁴ Rkp: langst

⁵ Resnost Luízino ob spisovanju dnevnika nam sicer potrja in dokazuje tudi 14 konceptnih in drugih lističev, ki so se nam še ohranili v prilogi k prvemu letniku (iz l. 1844). Pričajo nam še dandanes, kakó si je Luíza ponekod najpoprej koncipirala tekste pred zapisom v dnevnik sam, zlasti pri težavnejših partijah, kakršni so bili n. pr. nagli dialogi, ki si jih je pa hotela vloviti točno po besedi, kakor je bila, in si jih ohraniti točno po resnici, kakor so se vršili. Ta trud njen nam pač govori tudi svojo besedo zoper — »čenče«!

⁶ Rkp: den... (Luíza večkrat zamenjuje v sklanjatvi moškega člana in pridevnika ednine zmotno tretji sklon (*m*) s četrtim (*n*); da si prihranim poslej gledé te napake vsakokratno posebno korekturno opombico, opozorim tu, da pomeni v tej objavi tak *m* ali *n* mojo korekturo teksta, kjer ima Luíza *n* namestu *m*, včasih tudi obratno.

⁷ Stalni pseudonim v dnevniku Luízinem! — za pravo rodbinsko ime: Alois v. Znaimwerth, Korošec po rojstvu, takrat v 2. letu filozofije v Ljubljani; starejši sin takratnega gub. tajnika (»Joh. Ritter v. Znaimwerth«). »Znaimwerth« = *z* neuem Werth; prim.: nekdanji Rudolfs-werth; pa: Maria-Wörth, itd!. (= »Werder«, t. j. »eine Insel in einem Flusse«; pa tudi: naselbina, selo, [kakor »Sprachinsel«]; cf. Costa H., Reiseerinnerungen, Laibach 1848.: str. 109).

⁸ Rkp: Wande (opustitev znamenja za preglas).

Po Lužinem so torej na Rožniku imeli požar tam o sv. Petru in Pavlu l. 1846.: tisto noč od sobote 27. VI. na nedeljo 28. VI. In kaj so nam zapisale Bleiweisove »Novice« kmetijske družbe, dasi šele v sredo 8. VII. 1846., 10 dni za Luízo, med »novicami iz Ljubljane« (na str. 108) o tem dogodku pri sosedovih?

»(Cerkovnik na Rožnim potoku (Rosenbach) poleg Ljubljane je 27. dan Rožniga cveta po noči pogorel. Oginj je segal takó naglo od poslopja do poslopja, de mu je clo nekaj živine zgorelo; on sam se je takó opekel, de so ga v bolnišnico mogli peljati. — Veselo je bilo slišati, de je imel pogorelec svoje pohoštvo zavarvano. Kar mu je pa odveč pogorelo, mu bojo dobrotljivi Ljubljančanje in Ljubljančanke perdali, ki pogostama hodijo na ta prijetni hribčik h materi Božji v cerkev, ali pa pod milim nebam razveselovat se in kofê pit.«

Dva različna, neodvisna vira o dogodku, in oba o njem točno isto. Ali je ta soglasnost morda pa tu le srečen slučaj? ter né morda še potrdila, izpričevala dovolj o zanesljivosti, in zató verodostojnosti zapiskov Lužinih?

3) Lenka Prešernova, sestra poetova, osmi otrok, (* 26. IV. 1811 v Vrbi, † 5. VIII. 1891 v Lj.)⁹ pripoveduje, da je Prešeren z drjem. Crobathom obiskal v šent Rupertu pri Beljaku nekoč brata Jurija, ki sta živeli takrat tam pri njem kot župniku tudi dve sestri, Urša in Lenka sama, — takó-le:

»Tudi doktor je prišel enkrat v šent Ropret. Bil je pa še v Ljubljani takrat, ko je gori prišel. Matere ni bilo več; so bili že pokopani. Dr. Crobath je bil z njim gori in je pripeljal seboj svojo 15 do 16 let staro hčerko (to je pozneja pesnica in pisateljica Luiza Pesjakova). — Nikamor drugam na Koroškem ni doktor k nam prišel, le samo v šent Ropret.« (str. 25). — »Iz Ljubljane nas je na Koroško v šent Ropret takrat prišel obiskat, ko je vedel, da bo advokat.« (str. 29). — »Kmalu po materini smrti je doktor prišel s Crobathom k nam v šent Ropret« [ter da je takrat tudi miril rodbinske spore med njimi sestrkami zaradi dote in pa zapuščine 2.000 gld. po stricu župniku Froncu na Skaručini]. (str. 30). — »Ko je z doktor[jem] Crobathom prišel v šent Ropret kmalu po materini smrti, je bil že prav debel.« (str. 48). — »Ko je v šent Ropret prišel, je bil v črnem / fraku, ker je to bilo po leti.« (str. 49/50).¹⁰

⁹ T. Zupan, Črtice iz dr. Prešerinove rodovine (SN 1878, 24. V., štev. 119: Listek.); T. Zupan, obsmrtno naznanilo (parte) o Alenki Prešernovi (SN in Slov. 1891, 6. VIII., štev. 177; LaibZtg. 1891, 7. VIII., štev. 178). [»Novice« in »Zg. Danica« nič o tem.] — T. Zupan, nagrobnik Zupanove rodovine pri Sv. Krištofu v Lj. (prvi ob vhodu v II. oddelek, na levi od grobnice »Pisateljskega društva«): danes, 20. VIII. 1933, le po travi razmetano kamenje še; napisne plošče ni več tam. — žal, da: T. Zupan, »Lenka o Prešernu« (Celje, 1933: prelepa brošurica!) — teh dveh življenjskih podatkov o Lenki, vsebinski avtorici knjige, nima (n. pr. sprej pod sliko njeno); ko (zeló prav) o Katri.

¹⁰ T. Zupan, Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje. (»Mohorjeva knjižnica 57. V Celju 1933.«; ponatis iz »Mladike« 1932, pomnožen z Lenkino sliko, in z lepim, zeló dobrodošlim dostavkom o Prešernovi starejši sestri Katri, * 8. IV. 1799, † 2. IX. 1873, torej točno danes pred 60 leti. Vsega vkup 5 pol: broš. 16 Din.) Drobno delce po svoji obsežnosti, izredno in bogato po vsebini: vzrastlo počasi iz čiste in skrbne ljubezni. In v njem spet enkrat »poteza skozi vsega Prešerna«, točno 20 let za ono v »Kronološkem pregledu« iz l. 1913, pri isti Družbi! Da bi bili dobili tudi to potezo vsaj 20 let prej, če je že nismo za stoletnico: marsikateri stavek bi bil pri nas drugačen v tej tehtni dobi razvoja, marsikateri pa kar nemogoč. In nič bi ne bilo škodilo takemu delu, če bi bili to in ono podrobnost že dopolnili: izpremení se razvojem posamnost in pade, ustvarjena poteza — ostáne! Idejni ustvaritelj te poteze, T. Zupan, nam je iz Lenkinega pripovedovanja izobli-

Iz tega se dá ugotoviti kronološki datum, da je bil Prešeren na Koroškem poleteti (juni-juli-avgust?) 1846tega; če ob imenovanju že za advokata v Kranj (dekreti: dunajski 22. VII., celovski 27. VIII., ljubljanski 1. IX. 1846), ali morda še pred imenovanjem, že ni več mogoče dognati.

Pa se tu kar na lepem oglasijo Luízine »čenče« in prispevajo datirano besedo! Imela je navado, da si je v svojem dnevniku zapomnila Luíza vsako odsotnost, vsako bodisi službeno ali počitniško potovanje »papánovo«. In takó imamo tudi junija m. 1846. dve taki notici njeni tam, prvo z dné prve nedelje po prazniku R. T. (po uradni procesiji v stólnici), drugo pa v torek 23. VI.:

[1846. Juni.] »den 14ten. — Wir sahen der Procession bei Frau von Colerus zu... || Nachmittag fuhr[en] Papa, Marie, Onkel *Brugnak* [brat Luízine matere] und *Do Preschern* nach / Villach. Sie bleiben 10—12 Tage abwesend.« (1846: list 80a/81).

[1846. Juni.] »den 23ten. — Heute Abend kam Papa mit allen Übrigen wohlbehalten nach Hause. Marie brachte [uns] verschiedene Kleinigkeiten vom heiligen Kreutz bei Villach, womit sie alle Geschwister / die Mama und die Mägte theilte.« (1846: list 83a/84).

Spet dva neodvisna si vira. In kakó se drug drugega točno potrjujeta in srečno dopolnjujeta: Lenka Luízo, Luíza Lenko! Da vstane tisti drobni dogodek iz vnanjega življenja Prešernovega naravnost klasično jasen pred nami. In da potrjeno vse kot prav in res, kar o tem pripoveduje Lenka; da netočno torej le, kar nam je dostavil komentarija pisatelj sam (v obklepih). Ní namreč Luíza, ampak bila je takrat s Prešernom na Koroškem njena mlajša sestra »Marie«; Luízo, ki je sicer takó rada potovala, pa je prav takrat slučajno priklopala na Ljubljano huda bolezen: prava pristna — brenčavost prve zaljubljenosti, dasi ne ravno v takratno Ljubljano sámo!

Gotovoda: potentati in ministri, vsa visoka in budoárna politika dobe in dneva, cerkev in država; policijske tajnosti in pikantnosti mesta in dežele, zločinsko prefrigane intrige, tudi sleparske zvijačnosti trgovskih in borznih špekulacij; sploh vsa »odkritja izza kulis«, denar in vsa pohlepna umazana borba »za kruh«; pa kar je še takih »visokih interesov« vsega tistega »višjega« prizadevanja »človeškega«, — gotovoda: Luízi vse to tuj svet! Takih listov njen nedolžni dnevnik nima! Kakó pa naj bi vedelo dekletce, ograjeno še kakor ljub vrtec, kaj o »velikem« življenju! Toda o drobnem vsakdanjem življenju in miljéju takratne predmarčne Ljubljane brez železnic in telegrafa še,

koval v izrednem, preprostem, nalašč ne visoko znanstvenem, stvári zelo primernem slogu čudovito živo sliko o Prešernu človeku; spev, ki je strog sicer glas rodne domače hiše poétove, toda glas zdravega, čisto človeškega razuma in čistega srcá, — zató bolj resničen, bolj pravičen, bolj človeško pošten od vseh naših »visokoliterarnih« pogledov na (dokaj izredno) človeško osebnost Prešernovo! Ali se bo ta »novi ton« o njem, ta Lenkin »žarek nove luči« o bratu, pri nas (zoper moč in nasilje, še vedno ne izumrle [neizumrljive li?] metode bleiweisovstva!) obveljavil vsaj poslej? — Mati Prešernova: † 25. IV. 1842, stara dve manj kot 70 let; umrla je torej že več kot štiri leta pred tem Prešernovim potovanjem k bratu in sestram na Koroško. (Cf. Koledar C. M. za l. 1905, str. 61/65: T. Zupan, Ob grobu Prešernove matere. In »Mladika« 1933, 1. X., šte. 10., str. 388/391, kar Lenka o svoji materi: T. Zupan, Mina Prešeren-Svetinova ali pesnika Prešerna mati. * 5. 5. 1774, poročena 7. 2. 1797, † 25. 4. 1842. Kjer na str. 391 reprodukcija nemškega zapiska o njeni smrti, iz župne mrtvaške knjige šent Rupert pri Beljaku na Koroškem. »Alter: 68 Jahre.«)

in zlasti o ženskega svetá drobnih razmericah tam takrat: nikjér doslój še né pri nas takega dokumenta! V tem okviru nam je ta dnevnik, dasi zapiski zeló mlade ženske roke, dragocén, živ, resničen vir: živa pestra slika. Kronika naravnost! In prav od té strani nam zdaj tu prispeva Luízin dnevnik svoj kamenček v prešernoslovje: drobtinico vsaj naravnost k boljšemu, globljemu d o u m e v a n j u Prešernovega geníja, ker — dela!

I.

PETRUZZI

Luízi tistih dní je bil, vsaj od leta 1844. nadalje, v Ljubljani vsako leto vesela doba — predpust: vnanje vrvenje, živahnost vnanjih zabav in plesa, pestri dnevi v pisani družbi, kamor so jej primerno privoljevali takrat že tudi njeni starši sámí; žalosten dan pa — sreda pepelnica, konec šumne raztresenosti, začetek dní tihe pokore!

[1844. Februar.] »A s c h e r m i t t w o c h den 21. — Adieu lieber Fasching, liebe herrliche Zeit, o Gott gebe[,] daß ich mich auf's Jahr und noch viele meines Lebens so gut wie heuer unterhalten möchte.¹¹ / Ach wie ganz andere, von denen der vorigen Tage so verschiedene Gefühle haben sich meiner Brust bemeistert, dals! vorherrschendste ist wohl Sehnsucht nach den so angenehmen, zu schnell verflossenen Stunden, und der Wunsch[,] daß sie bald wiederkehren und uns alle im besten Wohlsein antreffen möchten. Ach Aschermittwoch, Schreckenstag!!! [Trije klicaji, in do roba polna vrsta nemih pomišljajev!] || Die Erinnerung [!] muß jetzt Alles ersetzen¹², Alles!« In spet dolga procesija pomišljajev. »Den 23ten. | Der alte Schlendrian ist nun wieder eingetreten, ewiges Einerlei nimmt die Stelle der Unterhaltungen ein. Man muß sich in Alles fügen, manchemahl mit schwerem Herzen.« (1844: list 13). In po tednu presledka od 3. marca nadalje, pa: »Den 10ten [März]. | Die Tage vergehen durch Visiten empfangen und erwiedern. Die Martintschitsch kommen oft, Brun[n]er und Thomann sehr oft, besonders ersterer, neulich waren wir bei Burger. Dienstag [t. j. 5./III.] war die Frau von Gozzany bei uns. Heute [10./III.: nedelja!] erwarten wir unsere gewöhnlichen [t. j.: nedeljske!] Gäste, auch Frau v. Proscheck sammt Nichte und Netti Paschali [t. j.: hčerko lani (14. XII. 1843) umrlega ljubljanskega advokata Paschalija]...« (1844: list 14a). In lektira: Fridericke Bremer in Bulwer. In en koncert: v soboto 16./III. »das grosse Stabat mater, von Rossini«, — za post. In praznik materinega godú v postu (19./III.: Sanctus Josephus), kakor očetov v predpustu 3./II., »Sv. Blash«. Praznovala pa je Luíza to leto materin god izjemno srečno, na večernem obisku pri Bärtlovih, kjer so tudi godovali. »[1844: März.] Den 19ten. |

¹¹ Odmaknili so bili tisti predpust Luízo starši njeni nalašč in namenoma iz Ljubljane sredi januarske zime za 14 dni v Kranj, na obisk k teti Avgusti Brugnak (izgovóri: Brunjak; brunatny = braun!), rojeni Zialansky baje iz starega šlezijskega plemstva, k soprogi strica ujca, brata Luízine matere, — da je mogla tam gori »na kmetih« že to leto svoje (30. I.) j a v n o »pod lustre«, na predpustni »veliki ples«; česar v Ljubljani sami, dasi osebno sicer dozorela že zanje, »po šegi in spodobnosti« (»nach Anstand und Sitte«) zaradi »ugleda« formalno-korektno še n í s m e l a, šteta še »med otroke«. Tako stroga je bila družabno pač tiste dni Ljubljana!) [V Kranju je bila, kakor piše v dnevniku, Luíza 19. I. 1844 že »seit drei Tagen«. Torej od torka 16. I. pa do četrтка 1. II. (osme ure) zjutraj. Dan pred praznikom (svečnico) šele se je vrnila (»mit Herrn v. Andrioli«) iz Kranja domov: zaradi očetovega godú (= 3. II.)!]

¹² Rkp (pomotoma): ersetzten,

Bei Baertl wars hübsch.¹³ *Josephine* und *Christine* spielten recht brav Theater. Dann sangen sie und spielten Clavier. Die Gesellschaft war zahlreich. Doch wir haben ein Verbrechen begangen, in der hl. Fasten haben wir auch getanzt, aber höchstens anderthalb Stunden. Um 2 Uhr kamen wir nach Hause. Jetzt in der Fasten!« (1844: list 16a). O srečni prav srednjeveški še barok takratne Ljubljane brez železnice in telegrafa! —¹⁴

In v takih tihih dnéh sv. posta, cerkvene misli na smrt, in kakor je videti dvakratno strogih dnéh tam v »stari Ljubljani«, tam še leta 1844.; brez priložnosti, da bi mogla kakorkoli še »od veselja do veselja«; do slučajne izjeme strogo priklenjena (v zimi še!) na dom le, v svoje misli, v svet svojih spominov le in tajnih sanj; — odgrne lepega dné kar nenadoma Luíza in dnevniku svojemu iz notranje zastrtosti zaupa

¹³ Kdo in kaj so bili ti »Baertl« (= Bärtl)? Ostalo mi je doslej še nedosegljivo. (Luíza, v svojem dnevniku, 10. VII. 1846, list 88a: »ich — sandte das Mädchen zu Docktor Baertl[,] den ich eiligst zu kommen bath.« In je res prišel, k njim na dom k materi, zaradi neke čudno nagle otekline na desnem očesu njenem, kot zdravnik torej. In istotam 24. VII. 1846, list 94: »dß ich mit der kleinen Mathilde Baertl, die sich vor dem Feuerwerke fürchtete, den Cirkus verließ und das Ende vor demselben abwartete.« Slednjič »Frau Anna Bärtl«, od leta 1847 nadalje z Luízino materjo vred v komitéju 24 članic ženskega društva pod predsedstvom gubernátorice Franziske Freiin v. Weingarten kot 25.: Gub. Schem. Laibach, prvič 1847/524, in še 1848/524, »Frauen-Verein für die Kleinkinderbewahr-Anstalt zu Laibach«, v lastni hiši poleg šentflorijanske cerkve, takrat šte. 63, kjer je bil v sedmorici »konzulentov« tega dobrodelnega zavoda tudi oče Luízin, dr. Crobath. — Čudno pa, da ni najti v gub. šematizmu, ne med člani Kazina, ne sicer pri nobenem društvu ne zdravnika, ne sicer nikogar s priimkom »Bärtl«!) K temu prim. pa tu naprej opombo 61.!

¹⁴ In leto kesneje: [1845. Februar.] »den 5ten. — Ach nun ist Alles dahin, dahin sind die Bälle! lebt wohl ihr Freuden, ihr schimmernden Sälälle, ihr herrlichen Tänzer, ihr bunten Masken[,] ich werde euch lange, ein ganzes Jahr nicht wieder sehen, und auch Du *Falkland* lebe wohl[,] ich werde Dich vielleicht nicht bald wieder so ungestört sehen können. Ach Aschermittwoch! arme Luise *Memento mori!* — — —« (1845: list 22). In dva dni nató: »den 7ten. | Gestern waren die Baertl und heute Frau v. Burger und Martint.[schisch] / bei uns. Mir beliebt es nicht zu schreiben, alles ist so abgeschmackt, so öde, heute war ich in der ersten Fastenpredigt. Ach Gott!« [In do roba pik!] (1845: list 22/22a).

In spet leto kesneje: [1846. Februar.] »den 25ten. — Ich unterhielt mich nicht gerade sehr gut, es war eine echte Fastnachtredoute.« [In sledí dolg popis te »noči«.] Sklep — globok vzdih: »Adieu Freund *Carneval*, mögest Du mich bei Deiner Rückkehr eben so heiter und glücklich finden, wie Du mich jetzt verlaßest.« (1846: list 34, 35). Slovó, ki je sicer to leto kratko in že nekam brez vse velike žalosti, s pogledom tolažbe tja že v drugoletno veselje. Pozdrav pa mu je bil vendarle veselejši: »[1846. Februar.] den 7ten. | Gestern war ich bei Dollar. Es waren mehrere Mädchen dort, wir tanzten. Nun hat die freudenvolle, närrische Zeit wieder begonnen und ich bin gar nicht böse darüber, im Gegentheile, der Gedanke entzückt mich, einige Nächte im angenehmen Selbstvergessen tanzend zu verleben. Und wie viel Stoff bieten solche Stunden meiner Fantasie, wie rege und geschäftig mahlt [!] sie mir in einsamen Augenblicken, alles Erlebte in hellern, bunten Farben aus, und macht mich nach jeder neuen Freude nur noch begieriger. — || Gottlob währt der liebe Fasching dieses Jahr lange, sehr lange, ich glaube 9 ganze Wochen.« (1846: list 7). In zdaj teh veselih 9 tednov konec! »Adieu Freund *Carneval!*« —

skrito, tajno, dolgotrajno že hrepenenje: povsem nepričakovano nagne nje svoje mlade individualnosti!

1) Povod v to izpoved pa je bil Luízi takratni stari gimnazijski profesor v Ljubljani, Peter Petruzzi, rojak iz Trsta, pred leti kolega odn. iz Zadra došli naslednik Čopov (3. VIII. 1831), ko še prej (1815, 1816) kot dijak na isti gimnaziji Ljubljanski »v humanitetah« s o š o l e c Luízinega očeta, dr. Crobatha:

[1844.]

März.

Den 3ten.

Die Debellack¹⁵ machte uns mit ihrer Tochter heute den 1. Besuch. Leopoldine gefällt mir recht gut. Abends werden wir zu Dollar gehen.¹⁶ Seit [dem] diesem Monathe / gehe ich nicht mehr hin näher lernen. — Jetzt habe ich bei Petruzzi ein Nebenstudium, *je suis un peu poete*, er drang darauf, weil er in mir Anlagen bemerkt. Hätte ich nur recht glänzende, das ist [mein] Wunsch, o wie gerne möchte ich eine brave Dichterin sein, es scheint mir ein hohes, fast das höchste Glück. Wie wenige erreichen es. Bis jetzt habe ich 5 Gedichte gemacht, die hübsch sein sollen. Jeder Gegenstand spricht mich nicht an, wenige genügen mir, ich glaube[,] heiße Sehnsucht vermag ich am besten auszudrücken. O könnte ich doch ein herrliches schönes großes Gedicht machen, o nur eins! (1844: list 14).

»Ein Nebenstudium«! Namig le, v nekako skrivnostnem tonu. Pa vendarle jasno doumljivo, da — izven in poleg nečesa kot takrat »glavnega«. In sicer pri profesorju Petruzzi, v privatnih urah pač na njegovem ali njenem domu, ne v državni šoli. Pustila je takrat s koncem februarja svoj praktični posel toaletnih interesov pri Dollarjevih Luíza, da je pričela (ali točno v petek 1. III. 1844., ker pač najbrže da z novim mesecem ali pa s kako prvo uvodno uro morda že prej, — toda gotovo né pred koncem predpusta, tam pred pepelnico 21. II. 1844, da v postu torej,) nov »postranski«, a videti je da njej tedaj zeló glavni »študij«; nov predmet pri svojem takratnem profesorju francoščine in tudi italijanščine. In kakšen predmet? Luíza ga ne imenuje naravnost, ampak ga zastrè v nekako uganko, z dovolj jasnim seveda odgovorom v takoj naslednjem stavku. Komentar na vsa usta pa imamo že drugjé, tam v članku iz neposredne bližine Luízine, v polpretekli dobi: »Čul sem iz verjetnih ust, da ... jo je poučeval v romanskih jezicah mnogim čitateljem „Zvonovim“ še v lepem spomini živeči ljubeznivi nekdanji profesor na tukajšnji gimnaziji Peter Petruzzi, kateri je najprvo spoznal dekletca pesniški talent.« Takó Cimperman v Ljubljani javno 1. VI. 1881 (LZ/376) — o takrat še v Ljubljani živeči Luízi, 52-letni že, nad 3 leta že (kar ob noč nanagloma) vdovi Pesjakovi, ker že od 25. II. 1878. In na dlani je, da je Cimperman ta mladostni biografski podatek njen imel »iz verjetnih ust« Luíze same, kakor vse, kar nam v tistem svojem članku (»Prešíren gratulans«) o njej še piše in objavlja. Zdaj pa nam tu prinaša mladostni dnevnik

¹⁵ Gospa, soproga takratnega finančnega prokuratorja v Ljubljani, gub. svétnika Antona Debellaka. Leopoldina: njena hči.

¹⁶ Kdo so bili ti »Dollar-jevi«, mi je ostalo doslej neugotovljeno. (Rodbina 19. V. 1836 v Lj. umrlega gimn. profesorja Gregorija Dollarja?) Pa bo že odkod: s č a s o m a !

Luízin avtentično besedo, osebno izvirni dokument o dejstvu, obenem točno datum, ki nismo brez njega vedeli doslej nikamor s tistim poročilom Cimpermanovim; saj vendarle skozi ves tisti skrivnostni ton odseva in žarí povsem jasno iz Luízinega teksta, da je bilo predmet tistega »postranskega« pouka Luízinega pri Petruzziju nekaj, kar je moralo biti v direktni zvezi z njenimi takrat »opaženimi darovi«, in z »željo« njeno: »eine brave — Dichterin [zu] sein«. Pesništvo torej! Metrika? Sploh poetika? Čitanje pesniških del in njihova razlaga? Teorija torej, živi vzgledi obenem, pa tudi li praksa, — samostojno zlaganje proizvodov v verzih, lastne vaje kakor so bile takrat običaj v »humanitetnih« letnikih (v V. in VI. šoli) po gimnazijah? In kakor nam ravno Petruzzi sam poroča o takem konkretnem primeru iz šole Vodnikove na gimnaziji ljubljanski, češ: »Vodnik hatte einst seinen Schülern als Stoff zu einem Epigramme die Schulbank gegeben« (Vodnikov album, Lj. 1859/13); z navedbo svojega lastnega izdelka in Vodnikove pohvale; s pristavkom, da se je v šoli Vodnikovi mladostno navdušil za Kranjsko!¹⁷ O Luízi žal ne vemo predmetno nič posamno поблиžjega: ni besedice nima dnevnik njen o podrobnostih ne tu ne drugje, — molk nam zastira to tajno »šolo«, ki si bistveno potezo njeno sicer mislimo in predstavljamo zdaj tu že tudi lahko vsaj približno sami. Tisto pa, kar je nam tu glavna zadeva, — dejstvo namreč, ki nam ga je bilo tu dognati in striktno ugotoviti, nam (kakor Luízina izpoved Cimpermanu leta 1881) izpričuje tu Luízin dnevnik 3. III. 1844 docela jasno in točno: takratni ljubljanski profesor Petruzzi je bil, ki je sam iz svojega nagovoril, napotil Luízo, celó »silil« jo v ta »postranski študij«, češ: »ste nekaj pesnika«! Podatki se vjemajo, datum je podan, — stvar je trdna: »er drang darauf, weil er in mir Anlagen bemerkt.«

2) In dobro mesec dní od začetka te posebne šole svoje pri profesorju Petruzziju Luíza nadalje o tem tajnem življenju svojem, nekako naivno slučajno le, takó prav mimogredé le, v opisu lepega dneva, prvega po Veliki noči; toda takó značilno, in takó živo iz dná pristne resničnosti, kakršna je pač bila v njej, da kar osupne človeka; brez vse poze, brez vse narejenosti naivno podano, da človeku tudi ob najstrožji kritiki ne dopušča dvojbe! 9. IV. 1844 dnevnik Luízin:

[1844.]

April.

Den 9ten.

Gestern¹⁸ verlebe ich einen herrlichen Tag. Wir besuchten Marie und Amalie.¹⁹ Ich nährte immer die Hoffnung, Bruner und Toni[,] der bei ihm in Weixelberg ist, werden nach Großlup kommen, da es nur eine Stunde davon entfernt ist. Die Hoffnung[,] der Menschen höchstes²⁰ Gut[,] täuschte

¹⁷ Spet drobtinica k literaturi tu sprej v 2. op. »Uvoda«: DiS 1933/305.

¹⁸ Torej velikonočni ponedeljek: 8. IV. 1844. (Velika noč to leto: 7. IV.).

¹⁹ Obé mlajši sestri Luízini. Odstranili so jih bili 3. IV., veliko sredo (tik pred velikonočnimi prazniki) v Grosuplje, ker se je bila v nedeljo 31. III. pojavila pri njih v stanovanju škrlatinka, zanešena po tetinem otroku iz Kranja.

²⁰ Rkp: höchstens... (V tem stavku ima rkp prvotno na koncu — vejico, in za njo malo začetnico; kar pa je Luíza potem dobro popravila v dva stavka. Rkp torej: keineswegs[,] [,] Glegen...).

mich keineswegs. Gegen 3 Uhr rollte ein Wagen in den Thorweg, eine innere Stimme sagte mir wer es sei und sieh da[,] der alte Bruner, Johann und Anton tratten [!] ins Zimmer.²¹ —

Nun begann ein herrliches Leben, wir schau[c]kelten uns auf Holzstämmen, spazierten längs dem Wasser nach Lichtenberg, kehrten durch ein Wäldchen zurück, ließen uns in der Mühle wägen, pflückten Blumen, versuchten bei den sogenannten wilden *Camillen* unser Liebesglück. Ich dachte an Toni, das erste Mahl kam, „ich lieb Dich ein wenig“, das zweite Mahl „ich kann Dich nicht lassen“. Welches wird wohl das Wahre sein? O es war herrlich, um 6 Uhr hatte unsre Freude ein Ende[,] wir mußten fort. —

Im Zurückfah-/ren war²² ich selig und doch wehmüthig gestimmt. Rings um mich schwieg die Natur, nur hie und da zirpte eine Grille im jungen Grase, meine Reiseg[ef]ährten sprachen nichts, aber mir lächelten unzählige Sterne, sie sahen mich so hold so freundlich an, jetzt war ein günst'ger Augenblick, zum Dichten. Indem²³ ich manches [e]Erlebte vor dem Blicke meiner Seele vorüber gleiten ließ[,] ergoß ich mein Gefühl in Liebesklagen, ich machte ein recht trauriges Gedicht, es soll Verlorne Liebe²⁴ heißen. Ich dachte mich ganz in eine solche Lage, dachte mir das Wesen[,] an dem ich mit der ganzen Kraft meiner Seele hing[,] für mich verloren, dachte ich wäre von ihm vergessen, er mit einer Andern glücklich, und dennoch trübte ich durch Klagen nie sein Glück, erst nach meinem Tode sollte er erfahren[,] das[s] ich in ihm nur lebte, daß // Trennung von ihm mir Tod, daß mein letzter — Alles — — — Himmel! Ich kann nicht mehr, wenn ich mir so etwas recht lebhaft vorstelle[,] so könnte ich in Thränen zerfließen. Wenn ich so unglücklich wäre! Ich könnte so einen Verlust nicht überleben. Mein Herz möchte mir bei solchen Gedanken springen, bei der Wirklichkeit möchte es wohl brechen. Das Gedicht mag nicht übel sein. Es ist wohl verwahrt!

Amalie weinte als wir abfahren[:]; *Marie* kommt morgen nach Laibach, *Mali* bleibt noch [hier]dort — Ich muß abbrechen, die vorigen Gedanken haben mich ganz trübe gemacht. (1844: list 20, 21).

Pogled od nove straní torej tja v tajni, takó skrivani svet Luízini: v tisto mladostno pesniško gibanje v njeni zastrti nótranji osébnosti! In kaj nam odkriva posebnega ta novi prispevek? Fakt osebnega trpljenja zaradi tistih »darov«; že tú, v takó zgodnjih dneh Luízinih. Izrednost, da z bolestito in iz bolestiti, živo resnične, do solzá občutene poraja in oblikuje, kakor je sicer mlada. In ta potezica, ki si jo tu takó naivno vjame iz sebe: prav živo da si misli sámó sébe v enak položaj; da doživlja opevani predmet kot dogodek na sami sebi, kot svoje osebno doživetje: svoje gorjé, lastno srečo in nesrečo; pa da trpí zató kakor da bi od žive resničnosti sámé! Ali je v njej vse to vzbudil profesor Petruzzi le? Ali je to pa morda Luízi res prirojena usoda? — ki jo je profesor Petruzzi le izsledil, jej segel le pod rame, jo torej le pospešil? In zanimivost, kdaj in kakó,

²¹ Johann (= Johann Brunner), Anton (= »Toni« Debellak, sin ljublj. prokuratorja [prim. tu sprej opombo 15]): dva dijaka, takrat na velikonočnih počitnicah v Višnji gori; obadva znanca bratov Luízinih in sploh hiše Crobathove; prvi lanska, drugi letošnja »simpatija« (= odlikovana plesalca) Luízina. »Der alte Brun[n]er« Luízinega dnevnika: Ernest Brunner, »fürstl. Auersperg'scher Güter-Inspector«, »Bezirkscommissär und Richter« v Višnji gori na Dolenjskem. (Laib. Gub.-Schemat. 1844, str. 237, 66).

²² Rkp: war[en] ²³ Rkp prvotno: zum Dichten, indem... ²⁴ Rkp najbrže: verlorne...

v kakšni realni situaciji vstanejo Luízi pesniške fantazije, »ein günst'ger Augenblick zum Dichten«, ki vzbudi tisti dar njen v tvorno aktivnost, da mu »pride beseda«, da »vstvarja« ritmirane in rimane oblike: — v tihi prijetni noči, med sanjavim molkom vožnje, po veselo in zadovoljno prebitem dnevu, po prevedritvi izven ozračja Ljubljane! In ne prvič zdaj, in ne zadnjič takó; ampak ugotoviti bo še poslej, da je imela Luíza taka doživetja večkrat in celó pogostoma, ter že tam prav od prvega!

5) Od velikonočnega ponedeljka (od dneva torej poslednje Luízine nam nepoznane nove pesmi o »izgubljeni ljubezni«) preide ves april, ves maj leta 1844. In v začetku junija: Luízino slovó maju, in pa izreden pozdrav mesecu juniju to leto. »[1844.] Monath Juni. | Den 3ten. | Der Blumenmond ist dahin, doch ohne hold zu lächeln und seinem Nahmen zu entsprechen, er schien mit April einen Tausch gemacht zu haben, so schön und einladend die Tage²⁵ des sonst so veränderlichen Monaths waren,²⁶ so trübe, regnerisch und unfreundlich war²⁷ Florens Liebling.²⁸ Doch keine Rache ihm, sondern Verzeihung, aufrichtige Verzeihung unter dem Beding[.] daß er sich künftig bessere und dadurch allen Naturfreunden recht viel Angenehmes bereite. Der Juni[,] der Monath meiner Geburt[,] wird |mir| zum Geburtsgeschenke, besonders heuer, da er mich ins Jungfrauenalter einführt, recht viel Sonne, Wärme und Blumen geben.« (1844: list 37). Pričakovala je torej Luíza ta mesec kot izreden mesec v svojem življenju s posebno zavestjo, že dolgo, — da jej pride končno letos s svojim posebnim »darilom za rojstni dan«: da jej prinese dorastlost, »Jungfrauenalter«; in z Luízo vred se je v ta dan pripravljala tudi vsa domača hiša okoli nje! Dnevnik Luízin je priča.

[1844.: 12. VI.]

An meinem Geburtstage.

Mein Geburtstag ist heute, der schönste meines Lebens, der *siebzehnte*.²⁹ Sechszehn Jahre! Welche Bedeutung hat bei dem weiblichen Geschlechte nicht dieses Alter?! Man tritt aus den Kinderjahren, und reift zur Jungfrau, man fühlt³⁰ aus der Behandlung seiner Umgebung, daß durch diese *Catastrophe* eine große Veränderung in unserm Leben vorgeht.

Die Rosen blühen nur einmahl und das im Frühlinge am schönsten, wie viel Ähnlichkeit haben sie nicht mit uns Mädchen! Wenn die Knospe so verschlossen zwischen grünem Moose ruht, daß sie kaum etwas von ihrer herrlichen Blüthe/zeigt, da sehnt man sich daß leis' und schüchtern die zarte Hülle sich trenne und die Schöne sich aus ihrem schlum[m]ernden Wachen erhebe. Und steht sie da, sich ihrer Reize nicht bewußt, glüht sie so schüchtern wie eine junge Braut, athmet man die Fülle ihres Duftes, sieht man die sanfte Rosenröthe ihrer Blätter, loh, dann ist sie des Sieges über alle gewiß, denn mit Zaubermacht zieht sie die Herzen zu sich. Durch sorgfältige, liebevolle Behandlung, kann man ihre Schönheit lange erhalten, man

²⁵ Rkp: Tage, (z nepotrebno, motečo vejico). ²⁶ Rkp: waren[, |waren]

²⁷ Rkp: war[en] ²⁸ Florens: napačna oblika nam. Flora's.

²⁹ Rkp (ima): der *sechzehnte*. Podčrtano! toda pomotno. Rojena 12. VI. 1828, je tu slavila svoj 17. rojstni dan! Kakor sicer pravilno naglašá že takoj naslednja beseda: »Sechszehn Jahre!« Dovršenih — šestnajst!

³⁰ Rkp (pomotoma le!): füllt...

kann sich lange an ihrem Anblicke und ihrem Wohlgeruche erfreuen, noch sterbend lächelt sie.³¹ Doch wehe wenn eines Frevlers unzarte Hand sie lieblos berührt oder sie gar entblättert, die Blume senkt ihr Rosenhaupt und — stirbt.³² Einmahl machte ich in einem Gedichte[,] welches die Klage der [gelben|weißen| Rose über ihre matte Farbe und die Sehnsucht[,] der rothen gleich zu sein[,] enthielt. Eine Strophe lautet:

„O könnt ich so wie sie erblühen
Welch Wonne wär es welche Lust,
So feurig lächelnd zu verglühen
An eines Menschen warmer Brust!“

Ich machte „eines Menschen“, doch dachte ich // „an des Geliebten warmer Brust“. — O auch ich möchte an seiner Brust verglühen, doch *wen* meine ich,³³ mich erfaßte les| so seltsam drängend, daß ich schrieb an seiner Brust. Doch *wen* meine ich? Ich habe ja keinen[,] dem ich den süßen Nahmen, Geliebter, beilegen könnte. Mir fällt Gavrill ein, doch *Gavril*? nein der ist es nicht und wird es nie sein, er weiß vielleicht nicht mehr[,] daß eine *Louise* existirt. Doch ich komme ganz wohin anders als es mein Wille war, ich schrieb von der Ähnlichkeit der Rosen mit den Mädchen, ja ja ich sage es noch einmahl[,] daß sie uns sehr, sehr gleichen und daß das Nähmliche was ich von den Lieblichen sagte[,] auch von uns, besonders von einigen von uns gelten kann. — Sollte ich[,] wenn auch im [Gl|g|leringsten Maße, so glücklich sein[,] einer Rose zu gleichen, oh dann möge Gottes güt'ge Vaterhand immerdar auf mir ruh'n[,] um mich vor jeder gefahrdrohenden Berührung zu behüten. Heute, besonders, an meinem [Gl|schönsten Geburtsfeste empfe[h]le ich mich recht angelegentlich in seinen beglückenden Schutz und Schirm.³⁴ Auch die seligste *Jungfrau* möge[ⁿ] sich ihrer schwachen irdischen Magd annehmen, und ihr³⁵ Mutter, nachsichtige, huldvolle Mutter sein. Noch eines, — soll mein Glück [in|nach| Bewahrung meiner Lei-/bes-] und Geisteskräfte voll sein, dann müssen sich auch meine Ältern und Geschwister des nähmlichen Glückes wie ich erfreuen, denn nie könnte ich vollkommen zufrieden sein[,] wenn ich denken müßte[,] eines meiner Lieben ist nicht glücklich. O mein Heiland!

³¹ Rkp: sie,

³² Ves ta odstavek o »roži« mi zvení skoraj kakor odmevi pogovora, ali celó nagovora, intimno rodbinskega morda toásta Luízi o tem današnjem prazniku njenem. In takó bi se mi zdel doumljiv tudi tisti, v Luízinem tekstu takoj nató sledeči »skok iz ojníc«, iz glavnega konteksta v stranski tir: strma paranteza o daljnem o s e b n e m s p o m i n u ! Vnanji, iz njene okolice jej tisti dan tu došli impulz je kar na strmém Luízo spomnil tajne osebne zadevice: pesmi njene o beli roži vrtnici; odnosno striktno določene le ene strofe tam, ki je Luízi pa le most nekam v daljavo tja, — dozdevno povsem nemotivirano, skorajda nekam nelogično, »za lase pritegneno« v kontekst: v daljavi tam Hrvat Gavrill! Kakó pač, sevé, naj bi se ga ne bila spomnila ob dnevu — svoje dorastlosti, njega in tiste strofe »njegove«! Pa jej takó nastane tu paranteza, in vrh tega še stilistična paranteza v parantezi: kar kup parantez! Odtod namreč, zdí se mi, da tudi tista izredna stilistična hiba na tem mestu, koj tu v prvem naslednjem stavku, takó izjemna, da take sicer ne v Luízinem dnevniku: dopovedek »ich machte« brez dopolnitve, da jej je ostal stavek okrnjen, po misli in obliki nedovršen. Šele onkraj nove paranteze, onkraj strofe ga Luíza (po smislu vsaj) nató dopolni: kot prvo besedo povzame in ponoví isti dopovedek »ich machte« spet, tam sprej iz prvega stavka, pa mu dodá nató, k a j pravzaprav. Neodkritosrčnost namreč: »eines Menschen«. Za profesorja svojega li?

³³ Takó rkp, dasi bi tu moral biti vprašaj: ich?

³⁴ Tudi to, sém od pomišljaja do tu, se zdí kakor odjek tiste napitnice ali govora Luízi. ³⁵ Rkp: ihr[e]

O himmlische Mutter! erhöret mein schwaches Flehen, möge es hinauf zu eurem Strahlentrone gelangen und Erhörung finden!! — — — — —³⁶

Jetzt etwas von meinen Angebinden[,] die wie immer ziemlich reichlich ausfielen³⁷. Vom Papa erhielt ich ein[en] sehr schönen Kragen, von der Mama 6 feine leinwandene Sacktücher, von der Tante *Auguste*³⁸ eine *gros de naple* Schürze, vom Ludwig³⁹ eine Schürze von Kambrick (meine Ahnung ging sehr in Erfüllung, ich nehme Ludwigs seine, nach Rosenbach)⁴⁰ von der Marie Manschetten, von meinen 2 jüngsten Geschwister[n], Zuckerwerk.⁴¹

Mich freute Alles herzlichst. Der Tag war bis Abends sehr schön, dann bekamen⁴² wir ein sehr starkes Gewitter, daß nicht sehr lange währte, aber doch viel Unglück⁴³ anrichtete. [Zwei Menschen] Ein sehr junges Mädchen wurde vom Blitze erschlagen. Wie schrecklich! —⁴⁴ //

³⁶ Ti pomišljaji gredó v rokopisu tja prav ob rob ven do konca vrste. Velik pomišljaj! Ves ta naravnost »mariofilski« motiv, ogovor Vladi nad nami, vzdih Navzgor, lep motiv, — je kakor dih in stil iz davnine: sam še živi srednji vek. (Luíza je po tej višini vstala za hip od mize. To je čutiti iz teksta odnosno iz nižje usmerjenega tona v nadaljnjem, videti pa je tudi iz pisave, ki kaže v naslednjem odstavku drugo lego poteze.)

³⁷ Rkp: ausfielen

³⁸ Že omenjena teta iz Kranja: Auguste Brugnak. (Gl. op. 11.)

³⁹ Starejši brat Luízin, rojen kot drugi otrok Crobathovim, za Luízo torej.

⁴⁰ Dopolniti je tu v Luízinem rokopisu izpustitev: »[morgen] nach Rosenbach[,]«... Ker bila je ta partija, ko jo je omenila Luíza, že fiksno domenjena in sklenjena — za »jutri zjutraj ob 7.«: za neposredno naslednji dan po dnevu oficijelne »slave dorastlosti« njene; za četrtek 13. VI. 1844! In sicer domenjena in določena že prej, že pred dnevom tega zapiska Luízinega in »slave« njene ddto. 12. VI. 1844, češ: 12. VI. oficijelnost, takoj naslednji dan 13. VI. ves od jutra do poznega večera — osebna svoboda! In ta svoj prvi »svobodni« dan se je tu odločila Luíza, da počastí — z bratovim njej »vezilom«.

⁴¹ »Marie«: sestra Luízina; razen brata Ludvika, tisto leto gimnazijca že v V. šoli (Juventus Labac. 1844, pg. 6: »in II. humanitatis classe«, z odliko), in sestre »Marie« je imela Luíza še brata Evgena in sestrico Amalijo (»Mali«) kot svoje »2 jüngsten Geschwister«. Luíza vzdržuje torej v tem naštevanju svoje rodbine patriarhalno strogo — socialni red! (Cf. Vrhovnik I., Še ena posvetitev Krsta pri Savici [drju. Crobathu]: Kol. C. M. 1905, str. 70/71.)

⁴² Rkp: bekammen

⁴³ Unglück... (V tem postranskem stavku ima Luízin izvirnik nepravilno zapisan tudi uvodni veznik: daß konsekutivno namestu relativnega das.)

⁴⁴ »Kmetijske in rokodelske novize.« V fredo 19. Roshnizvéta. 1844. N° 25. (str. 100, — takrat še vse v bohoričici, kar pa tu prenesem v gajico):

(Deklica od strele vbita). Ob hudi uri, ki je bila pretečeno sredo zvečer v Ljubljani, gre neka deklita z svojimi tovaršicami iz predišnice proti dómu v šiško. Blizo Paljarucoviga gradú [t. j.: »Cekinovega gradú«] zapustí nesrečna deklita svoje tovaršice in hitro naprej zbeží, de bi gromenju in dežju odšlá, pa ravno to je bila njena narveči nesreča! Komej je tēči začela, strela v njo vdari in jo na mestu vbije. Pregled mertviga trupla je pokazal, de je strela na rpred zlati uhàn na levi strani zadéla in od ondod doli po truplu šinila, in po ti strani tudi obleko sèm ter tjà posmodila. Le pol uhána se je v tem ušesu najdilo, družiga pol je pa strela odbila. — Morebiti bi se ji ta nesreča ne bila primerila, če bi ne bila tēkla, zakaj v hudi uri tēči, je zlo nevarno, kér ték veter naredí, in strela za sabo potegne, kakor so nam tudi častitljivi gosp. Slomšek uni dan v „Novizah“ povedali. De bi pač ta lepi poduk pazljivih bravcov veliko najdel!

[Takó »Novice«. Datum dogodka se torej vjema: tisto »pretečeno sredo« je bilo res 12. VI. 1844, — kakor poroča v svojem dnevniku Luíza, kar

Zu Mittag hatten wir Gäste, die Tante sammt ihren Kindern. Es kamen nur meine Lieblingsgerichte auf die Tafel. Die Hauptrolle spielte ein deliciöser Kirschenkuchen. — Ach wie viel ich schon zusammen geplaudert, ich muß doch endlich schließen, ich habe ja fast 3 Seiten beschrieben. Wenn ich einmahl anfangen und im guten Zuge bin, dann ist mirs leid, den Gänsekiel bei Seite zu legen. Jetzt⁴⁵ geschehe es! (1844: list 39, 40, 41).

Takó se je torej Luízi dopolnil njen véliki dan: prestop njen »iz detinstva« v pravice — formalne dorastlosti za socialno življenje. Ker tó je bil tisti pravi pomen tega dneva takratni Ljubljani! Bila je to šega takrat, bil družabno uveljavljeni običaj v Ljubljani tistih dní, vpliv nedavne »francoske dobe« (1809 do oktobra 1813), da hčerko družabno uglednih rodbin (»Mädchen Deines Ranges«: Luíza 1846, list 9) »uvede v družbo« konvencionalno določena starost: do vršeno šestnajsto leto, sedemnajsti šele rojstni dan. In takó tudi Prešeren ní torej kar iz gole romantike le, ali morda iz svoje lastne le hudomušnosti, ampak je iz konkretnih in realno veljavnih pogojev takratne žive sodobnosti svoje, v soglasju z lokalnim miljém tistih dní opesnil kot gotov mejnik in socialni termín tó leto ženskega življenja v svoji pesmi! Ob svoji Juliji, tam 12 let poprej. »Je v šestnajstimu ref létu * ,Se moshiti she prekmalo —« pritrjuje »Dóhtar« ugovoru: »Sim premlada, de bi písmo * Shenitvansko fe pífalo.« (Zhb. IV./12). Julija, leta 1844. v Ljubljani še sodobno z dorastlo Luízo (dasi daleč tam v drugem »svojem krogu«), od 28. V. 1839. v. Scheuchenstuelova in mati dotlej (podobna usoda kakor 10 let poslej Luízina!) zaporedoma treh že deklic (Julie * 9. V. 1840, Maria Anna 2. VIII. 1841, Antonie Marie 23. I. 1844), — je dovršila 30. V. 1831. svoje petnajsto, svoje šestnajsto pa torej šele 30. V. 1832., — 12 let in 14 dní preden Luíza. In kakor zdaj tu 12. VI. 1844. Luíza, je takrat Julija slavila po šegi Ljubljanec svoj prestop preko pragú, iz skritega domačega življenja v javno družabnost domačega mesta. Pa da bi ta tehtni dogodek, strma izpremembra, pomembni preobrat Julijinih dní ne odjeknil v Prešernovi poeziji? V 5. gazeli ga je opesnil »pevec njen«; uvodoma, v prvih dveh verzih, ki so kronološko torej iz dní po 30. V. 1832.: »Med otrózi fi igrála, draga! lani — * Létaf she unémáfh fèrza po Ljubljáni«. (Zb. IV./24). Tega dné je po uveljavljenem običaju ljubljanskega mesta in življenja Julija dosegla formalno-korektno pravico — tudi za zaroko, 30. V. 1832., kar in kakor zdaj tu 12. VI. 1844. tudi — Luíza. Toda Luízi ní bilo do tega, je nam nov dokaz in spet novo potrdílo o stvarni zanesljivosti, o točnosti Luízinih zapiskov! Res torej nesreča z ono deklico zvečer istega dné kakor pri Crobathovih slava Luízine dorastlosti! Natančno isti dan, kakor se je bila dogodila nesreča, so tam pred tednom dní bile prinesle neposredno poprejšnje »Novice« (v šte. 24., na str. 94/95) dné 12. VI. 1844, na sam »Luízin dan«, ljudém tudi tisti Slomškov članek, ki se nanj sklicujejo zgoraj, kot ponatis iz predlanskim natisnene Slomškove knjige »Blashe in Nèshiza«: članek »Kakó fe ima v hudi uri sadershati.« O navedeni knjigi sicer že: »Novice« 1843., 23. VIII. v šte. 8., na str. 32.: »Nove flovenfke bukve. Blashe in Nèshiza, spífal Tone Slomfhek. V Zeli 1842.«]

⁴⁵ Rkp (prvotno): zu legen, jetzt...

ko Julijini materi in v. Scheuchenstuelu tam ob Juliji, kakor se zdí, l. 1832. pa zeló! Ali le zaradi formalne korektnosti? — ko vemo, da je p o r o k o Julijino mati njena, bogata, bahata vdova trgovske hiše Primčeve, nepopustno odgodila daleč tja šele na doseženo štiriindvajseto leto hčérino!⁴⁶ Luízi sámi pa je bilo le bolj za »idealni moment« tiste »dorastlosti«: le bolj za končno dočakano svobodo bolj neoviranega gibanja, in zlasti predvsem za pravico — slednjič vendarle nastopanja »pod lustri«, na elitnih balih, z v e n c e m v laséh. Toda vse to je že spet poglavje záse!⁴⁷ Nam je tu ob Luízinem prazniku, 12. VI. 1844., najvažnejši prispevek pravzaprav in v prvi vrsti — tista prva strofa Luízina: nemška seveda, iz dobe »ich habe einmah!«! Prvi konkretni sled in dokaz Luízinega faktičnega udejstvovanja v svetu pesništva — še pred dném Prešernovega soneta »An eine junge Dichterin«!

4) Deveti dan, dober teden komaj po Luízini »slavi družabne godnosti«, dné 21. VI. 1844., pa spet novo veliko praznovanje v hiši Crobathovi: god Luízin, — prvi god njen »v dobi dorastlosti«! Tesnóne prostora, posledica do sile tesnih dandanes razmer, trdó pritiskajo, da tu preidem ves veseli ta teden Luízin: 13. VI. pa prav do godú 21. VI. 1844. Omejiti se mi je tu poslej do skrajnosti strogo na sam neizogibno nujni le dokument: da z bogom »pesem« poslej, da le goli še dokument tu, kot priča!⁴⁸ God Luízin letošnji nam pa že prispeva

⁴⁶ Kronološke dokaze ima o Juliji z b r a n e : Žigonov »Prešeren«. (Opombe: str. 22/23, 58 do 66; in (dostavke): LZ 1925, str. 238/240 pod črto.) Verz o Bogomili v 7. stanci »Kèrsta per Savíci«, kjer je Prešeren l. 1835 opesnil tretjič v svoji poeziji žensko »šestnajsto leto«, (»Spolníla kómej je šestnájsto léto; * Sercé mladó ni za nobên'ga vnéto.«), bi bilo morda vzeti v odnos do Julije kot kontrast le k lastnemu osebnemu doživetju poetovemu. — Rojstni datum Julijin (iz originala krstnih matrik stolnega župnega urada pri šenkavžu v Ljubljani): || [Jahr 1816. Monat und Tage] | *Majus.* | | Am 30ten nach 7 Uhr Abend geb. und am 31ten. früh nach 10 Uhr getauft. || || [Stadt Laibach] do || [Haus Nr.] 265. || [Namen] *Juliana Maria Antonia.* || || [Religion | Katholisch] / | [Protestantisch] — || [Geschlecht | Knaben — | Mädchen] / || [Ehelich] / || [Vater.] H/. Anton Primitz bürg/ Handelsmann. || || [Mutter.] Juliana Hartl. || [Pathen | Namen | Stand] Johann Bapt. Hartl. | | Handelsmann || Theresia Primitz | Handelsfrau || [Der Taufende Priester] Jos/Dagarin m/p-ia || [Die Heb-Amme.] Lukaninn ||. (Doslej še neobjavljeno. Takó je zdaj s tem dokumentom nesoglasje med »31.« in »30.« majem odpravljeno, soglasje z nagrobnikom Julijinim [geb. am 30. Mai 1816] učiščeno!)

⁴⁷ Luíza o »govorici mesta«, da je neki Oger (»der Ungar der Vorgestern im Casino war« in jo je na balu zeló odlikoval,) vprašal za njeno »roko«: »[1846. Jänner.] »Den 20ten. || Nein, das ist zu arg, sind die Leute / denn von Sinnen, weil ein Fremder mir einige Aufmerksamkeit geschenkt, darum sei es sein Vorsatz mich zu heirathen? Ich könnte mich beinahe erzürnen, ich muß jedoch herzlich lachen und mit dem Franzosen ausrufen: „*tant de bruit pour une omlette*!“« (1846: list 15/15a).

⁴⁸ Zlasti moram zeló nerad odgoditi tu Luízin opis tistega njenega »fantovskega« izleta na Rožnik (13. VI. 1844), ki je zeló značilen za Luízino visoko razpóloženje tistih dní! (»Und was thaten wir da? Wir zündeten *Cigar[r/en]* an und rauchten. Nur Pauline dampfte nicht.« 1844, 14./VI., list 43a.) Prim. sicer tu sprej op. 40.!

izredno tu vrednoto; zeló zaželjeno, tu nujno nam dobrodošlo dokáz-nico, kámen vogálnik, prav kakor da res za bogat »Angebinde« po Luízinem, za pravo pristno naše torej »vezílo«!

[1844. Juni.]

Den 21ten.

Es ist mein Namenstag, das Fest des hohen Heiligen, dessen Nahmen ich trage, und dessen Beispiele ich wohl in jeder Hinsicht folgen sollte. Ich machte ein Gedicht an ihn, es lautet:

Ein schwaches Loblied will ich singen	Des Südens schöne, holde Fluren
Aus voller, dankerfüllter Brust,	Durchstriefte unheilvoll die Pest,
Zum Strahlenthron mög es dringen	Sie ließ zurück des Elends Spuren
Zum Spender jeder Wonn' und Lust!//	Gab manchem Glücklichen den Rest
Als reinen Abglanz seiner Größe	Ach bitterer Jammer tönt im Lande
Sandt' fromme Männer Gott herab	Und hallet schaurig in der Luft
Daß wir erkennen unsre Blöße	Der Tod lös't ja so süße ⁴⁹ Bande
Bevor wir sinken in das Grab.	Zerrt Gatten, Kinder in die Gruft.
Als höchster Unschuld reinsten Engel	Da pflegt mit liebevollem ⁵⁰ Herzen
Erschien <i>Aloisius</i> unserm Blick	Mit kindlich ⁵¹ reinem Demuthssinn; ⁵²
Er zog durch's Thal der ird'schen Mängel	Der heil'ge Fürst der Kranken Schmerzen
Ließ uns ein schönes Bild zurück.	Und ach als Opfer sinkt er hin! — /
Er stammt' aus fürstlichem Geblüte	Der Fromme starb wie er gelebet
Verachtete der Erde Tand	Er starb aus Lieb' zu seinem Gott
Er riß sich aus der Seinen Mitte	Der Tugend Krone um ihn schwebet
Und schlang um sich des Ordens Band.	Er that so streng des Herrn Geboth. ⁵³

Drum will ich ihn verehren, lieben
Mög' er mein Hort mein Schützer sein
Will lieben ihn mit reinen Trieben
Und einst ihn sehn im⁵⁴ seligsten Verein!

Vormittag kamen ziemlich viel Gratulanten als: Alle Luckman[n]ischen, der P. Nathan⁵⁵ [Poli Kremscher[.]] Frau v. Lugstein, Do. *Preschèrn*, Marie M.[artintschitsch,] Tini Burger, die Dollarischen, Netti Paschali und Amalie Thomann. Von der Mama bekam ich eine moderne Großmuttermantille, von

⁴⁹ Rkp prvotno: schöne

⁵⁰ Rkp prvotno: liebevollen... potem pravilno popravljeno: liebevollem

⁵¹ Rkp: kindlich... Brez potrebe spet ta vejica! Zató sem jo tu opustil.

⁵² Takó rokapis; toda odmor (podpičje) je tudi tukaj prav povsem brez potrebe; bilo bi ga najbolj kar izpustiti, ker moti tok stavka in misli. (Vsa strofa je namreč en sam stavek.)

⁵³ Luíza šteje v tem verzu »Herrn« za en sam zlog; odtod trdota, odn. že prava pravcata motnja v sicer gladko tekočem jambsem ritmu: »Herrn Geboth«. Prav kakor v naši govorici enake težave z enozložno vzetimi nominativi odn. akuzativi: čol[e]n, pol[e]n; hol[e]m; — ki pa v vokalno se končujočih sklonih (čolna, čolnu, čolni itd.) takoj izginejo.

⁵⁴ Tudi tu ima rkp prvotno: in... Luíza pa je to popravila (kakor gori pri op. 50) z dostavljeno kljukco na koncu sama: im...

⁵⁵ Kakó je to čitati? Ali: Pater Nathan, ali: Peter odn. Pavel Nathan? Ker si nisem mogel doslej ugotoviti osebe same, zató tudi tega ne! Luíza ima to ime v svojih dnevnikih tu edinokrat. (»Gub. Schem. Laibach 1844« izkazuje: Leopold Nathan, »Ehren-Doctor der Chirurgie und Magister der Geburtshilfe, dann Operateur, Professor der practischen Wundarzneikunde« na liceju v Ljubljani, [wohn.] »Hauptplatz 4.« (216); »Primar-Wundarzt« v takratni ljublj. bólnici na Dunajski cesti: »Kapuziner-Vorstadt 1.« (285); član muzejskega društva (148) in kmetijske družbe v Lj. (242). Ali je bil Luízin »P. Nathan« morda iz te rodovine?)

Marie M.[artintschitsch] ein goldenes *Medaillon*, von Clementine Burger,⁵⁶ einen Haarring und ein Paar gestickte, sammtne Manschetten, von meinen Geschwistern Zuckerwerk, von Poli K.[aringer] eine Menge spanische Winde, Louise Paternolli sandte mir ein Halstuch von weiß und blauen Glasperlen, von der Nina ein Bouquet,⁵⁷ und vom⁵⁸ Papa wird das Geschenk erst nachfolgen. Abends gingen wir spazieren und dann gingen wir meinem // Namens- tag zu Ehren zum Looser, wo wir (es ist gerade heute Freitag) köstliche Fische und Krebse aßen. Die Mili und Vicki und Pepi Luckmann waren mit.⁵⁹ Morgen fahre ich mit Papa nach Krainburg. Marie M.[artintschitsch] fährt mit. (1844: list 46a, 47, 48).

In takoj nató nadalje v dnevniku Luíza, v nedeljo, naslednji dan po svoji vrnitvi z enodnevnega (včerajšnjega) izleta v Kranj:

[1844. Juni.] Den 23ten. || In Krainburg wars recht angenehm. Wir waren fast den ganzen Tag allein, gingen spazieren und lasen. Ich hatte *Corse de Leon* oder die Räuber von James, mitgenommen. Soviel ich bis jetzt las, finde ich diese wahre Erzählung recht angenehm geschrieben. [In sledí ocena glavnih značajev romana.] ... || Vormittag waren wir im Florianischen Garten, Onkel⁶⁰ kam mit Bärtl nach und las uns Kotzebues komischen Schwank „die Kirchen- visitation“ vor. [Opis vrta!] ... Nachmittag gingen wir in die Au, diese ist auf einer beiläufig eine Viertelstunde langen Insel in der Save gelegen. Wir saßen auf einer Bank im Schatten [sehr] belaubter Bäume, die besonders am Ufer sehr zahlreich sind. [Sledi opis romantike in lepote kraja!] Wir blieben über 3 Stunden da, dann gingen wir zur Schrei... Doch zur Abreise. Diese erfolgte um 7 Uhr. Marie[,] meine liebe Freundin, fuhr mit Bärtl[,] der mit uns nach Laibach ging, und mit mir in [dem] einen Wagen, Papa mit Do *Kleindienst* in dem zweiten.⁶¹ Die Nacht, eigentlich der Abend war herrlich, tausend und tausend Gestirne blinkten am reinen Himmel, der ruhige,

⁵⁶ Spet nepotrebna vejica. Moti!

⁵⁷ Kdo je ta »Nina«, nisem mogel doslej ugotoviti. Luíza jo omenja v svojem dnevniku pogostoma. Bila je pri Crobathovih v hiši, toda kaj? Ali sorodnica? Ali bona? Nikjer nima Luíza o njej ni besedice več kot le golo imé!

⁵⁸ Rkp morda: von... Nejasna pisava!

⁵⁹ Luckmannovi so bili gospodarji hiše, kjer je imel dr. Crobath takrat stanovanje (z balkonom) v I. nadstropju, v pritličju pa svojo odvetniško pisarno; »Elephantengasse 31.«, pozneje 54., — nasproti »Slona«, kjer stoji dandanes glavna pošta.

⁶⁰ Brugnak, brat Luízine matere, ki je bil takrat kot stotnik štacioniran v Kranju, a so ga že 1845 premestili v Ljubljano. (O pravilni izreki tega priimka prim. »Laib. Ztg.« 1846, 17./I., No. 8., priloga: poslednji izkaz gratulantov (»Schluß«), ki so se odkupili v prilog revežem od novoletnih voščil, »von allem sonst üblichen Neujahrswünschen« za novo leto 1846. Med njimi: »Hr. Bruniack, k. k. Hauptmann, s. Familie.« In tudi: »Hr. Dr. Bartl sammt Familie.«, žal da brez поблиžje stanovske označbe.)

⁶¹ Prim. tu sprej.op. 13! Kot dostavek pa tukaj še izsleditev (21. XI. 33): »Illyr. Blatt« 1844, 4./I. (No. 1., pg. 4) poroča v izkazu prispevkov za ljubljanski muzej pod »Nr. 2.: Vom Herrn Dr. Joseph Bärtl, k. k. Regimentsarzt des vaterländischen Inf. Regiments Nr. 17, eine Medaille aus Bronze,« (vlito v Milanu 1843 štabnemu zdravniku) — »Christoforo Hartung«. Pa Luíza še 17. III. 1844 (list 15a): »morgen ist bei Bäertel Gesellschaft, zur Feier der Namensfeste, (der Herr und eine Tochter heißen Joseph)«. In 19. III. 1844 (list 16a), kjer si Luíza na materin god zapisuje, kako so sinoči »ofrehtovali« pri Bärtlovih: »Bei Baertl wars hübsch. Josephine und Christine spielten recht brav Theater. Dann sangen sie und spielten Clavier. Die Gesellschaft war zahlreich.« In takó da je tam prišlo celó do plesa! (Torej slednjič: zdravnik Dr. Joseph Bärtl; Anna, soproga njegova; tri hčerke: Josephine (= Pepi: Luíza 1846/3a), Christine, in še »die kleine Mathilde«. Ali je bil

friedliche / Mond schien so traulich, ja wenn ich allein gewesen wäre, hätte ich dichten können, denn bei ergreifenden Naturscenen und beim Anblicke des Himmels, beim Einathmen⁶² reiner, balsamischer Lüfte, da tauchen Gedanken aus des Herzens Tiefe, da kommen so viele Bilder vor das Auge meines Geistes, anfänglich verworren gleich einem Chaos, dann deutlicher, und doch kann ich sie nicht so ausdrücken als ich sie empfinde. Ich sprach [von] allerlei mit Marien, Marie liebt, liebt einen wirklich schönen jungen Mann, den⁶³ sie nur selten und auch dann nur flüchtig sieht, sie sprach noch nie mit ihm. Es ist der *Cadet[t] Maier*. Weiß Gott[,], ob der Kern der schönen Hülle gleicht. Möchte *Marie* nicht getäuscht sein und Gegenliebe finden. — Um 10 kamen wir⁶⁴ nach Laibach. — (1844: list 48, 49/49a).

12. VI. 1844.: prva Luízina strofa, ena sama. Iz nemške pesmi, ki jo poznamo, le da ne vemo vkoliko poslej predelano.⁶⁵ Zdaj, 21. VI. 1844.: pa prva pesem Luízina v sa! Nov dokaz nam, in tu celó datiran dokaz o dejstvu pesniško proizvodnega dela v tej mladostni dobi Luízini, oblikovanja verzov in rim pred dném 21. VI. 1844.; pa tudi obenem vzgled in živa priča, kam in kakó daleč je približno dognal in dozoril dotlej Petruzzi tisti »odkriti talent« Luízin v svoji »šoli«! Predmetno je pesem sicer prav nekako kakor slavna Vodnikova šolska: »Die Schulbank. Ein Epigramm.«⁶⁶ Vendar ní ta Luízin epsko lirski sestavek dokaz le o pravilnem pojmovanju verza in rim kot nositeljev ritma, ampak izpričuje tudi čut za enotno zaokrožen koncept, kar je še veliko večjega pomena. Poizkusu ní odrekati sledov, predvsem ne agilnega veselja nekake prirodne, in v 16tem letu že dokaj ugnetenosti izoblikovane nadarjenosti, ki zastavi in do konca dožene svoj koncept že s formalnim odmevom v zadnji tja navzgor k prvi strofi, češ: uvod in sklep.⁶⁷ Prav kakor tudi ní ona druga, tudi epsko lirska, nekoliko bolj zgodnja Luízina iz te dobe, »Die Entstehnug der gelben Rose«, nikakor da bi rekel slaba, ampak po svojem sicer drugačnem, tja v zadnjo strofo epigramski čvrsto priostrenem konceptu še boljša, znatno bolj ugnetenosti enotna, dasi v 2. verzu 1. strofe še danes né — učiščena.

tu s stricem Brugnakom na Florijanovem vrtu in se z Luízo vozil iz Kranja v Ljubljano sin te familije? »Juventus Gymn. Labacensis« 1815 do 1849 nima tega priimka. Izredno, kolika zamuda in težava: če si greš pri nas ugotavljat živo življenje le tja še ne 100 let nazaj v davnino! Malo virov, križem svetá po raznih kotih porazmetane drobtinice le; in še to s težavo le, z ovirami dostopno!

⁶² Rkp: Einnathmen ⁶³ Rkp: denn

⁶⁴ Rkp ima prvotno: $\frac{1}{2}$ 10... pa je $\frac{1}{2}$ pred 10 prečrtano.

⁶⁵ »Die Entstehnug der gelben Rose.« (Louise Pessiack: Ins Kinderherz. Laibach 1885. Pg. 125/127: osem strof.) »Die Klage der weißen Rose über ihre matte Farbe« — kraljici cvetja Flori: šteje v pesmi 4 strofe; in četrta je tam (l. 1885., na str. 126) takó predelana: »Wie wollt' glücklich ich dann blühen, * Nur Wonne athmen, Dank und Lust, * Und wie so gerne, ach, verglühen * An liebwarmer Menschenbrust!« (Prim. tu str. 514.)

⁶⁶ Prim. Vodnik-Album, str. 13. Podal bi zeló rad že tu ves Petruzzijev epigram — za primero. Moram ga odnesti. (Glej sicer: tu sprej str. 511.)

⁶⁷ Prva strofa in zadnja strofa: subjektivna refleksija; okvir. Vmes med obema pa — »legenda«: epos, lirsko prežét.

5) Tak je bil torej svet Luízin tiste dni, ko je v takratno ljubljansko javnost dal Prešeren svoj globoki sonet o »pevčevi« usodi življenjski: takó pretresljivo globok sonet in življenjsko resen kakor je Prešernova »Pévcu«, da sta si po ideji, globokosti, resnosti nele visoka sovrstníka, ampak že kakor dvojčka iste visoke sfernosti. Sonet v nemškem, samo nemškem jeziku, brez slovenskega prepeva; znak, da je bil umišljen in namenjen takratni ožji lokalnosti, le »némško govorít' umétni«! Toda kam? Ali res morda — mladi Luízi?⁶⁸

An eine junge Dichterin.

Sonett.

Prvi tektonski del soneta (8 verzov):

POZITIVNI »ČE«! [pomeni negativnost — za življenje sploh!]

Fühlst du Begeist'ung dir den Busen schwellen,
Vom innern Gott zum Dichten dich getrieben,
Dann ist dir wahrlich keine Wahl geblieben,
Du mußt dich Sappho's Gilde zugesellen;

Mußt wandeln ihn, des Ruhmes Pfad, den hellen;
Mag bleiben unerhört des Mädchens Lieben,
Mag auch darob dein Lebensglück zerstieben,
Der Tod auch deiner harren in den Wellen.

Drugi tektonski del soneta (6 verzov):

NEGATIVNI »ČE«! [pomeni pozitivnost — za življenje njeno!]

Doch fühlst du dich frei von solchem Drange,
Dann greife du nach glücklicheren Loosen,
So lang' das Jugendroth umfließt die Wange.

Dir winkt der Liebe Pfad, bestreut mit Rosen,
Der Myrthenkranz, der harret deiner; — lange
Nicht nach dem Lorberreis, dem freudelosen.

[Carniolia 1844, 1. VII., No. 53, pg. 211.]

Dr. Prešhérn.

Iz drobnih prispevkov, nitka k nitki, potezica k potezici, je vzrastla živa poteza. Kamenček h kamenčku: mozaík razmer takratnega Luízinega svetá, mladega njé življenja, mladega njé stremljenja; z jasno linijo. In kakor čudovito enotno skomponiran vložek v mozaík, se z vso harmonijo vklada, prilega sonet Prešernov »An eine junge Dichterin« — v njeno, Luízino socialno in psihološko situacijo tistih »mladih« dní njenih. Kaj torej, če vendarle — nikjer nobene besedice Luízine o tem sonetu v njenih dnevnikih, ne leta 1844. samega, ne v nadaljnjih dveh letnikih! Kakor da ga sploh ni bilo za njenih dní; kakor da bi ga nikoli ne bila doživela, nikoli ne izvedela zanj, — dasi

⁶⁸ Prinesla je ta Prešernov biser v ponedeljek 1. VII. 1844. ljubljanska (Kordescheva) »Carniolia«, lokalni literarni žurnal za takratno inteligenco mesta; toda né morda na uvodnem mestu številke; tam stoji 1. VII. 1844. za pričetno drugo polletje, kakor pač tiče, resna beseda urednika Kordescha samega: »Scherzepistel« — „Die Carniolia an ihre Leser“. Prešernov sonet je izšel sredi številke, zakrit na koncu tretje strani njene, na 211ti strani letnika!

so imeli doma stare letnike »Carniolie« vezane pri Crobathovih še leta poslej.⁶⁹ Seveda, imela je Luíza prav tiste dni svoje drugam usmerjene, prav posebne interese in skrbí. Od petka do četrta zvečer, takoj od 5. do 11. VII. 1844, svoj teden dní, jo je povsem nepričakovano vrgel iz tira izlet njen z očetom na Hrvaško, v Karlovac in Zagreb, iskat — Gavril in Vraza, obá zamán. In prav iz teh dní, in sicer z dné sobote 6. VII. 1844, — še nov, tisti p o s l e d n j i podatek Luízín v njenih dnevnikih iz sfere osebnega pesniškega snovanja in oblikovanja, spet s potovanja, tik izpred Karlovca, kamor so bili prispeli tisto soboto zvečer, »gegen 10 Uhr«, kakor pravi dnevnik Luízín:

[1844. Juli.] den 12ten. || ... [Dasi še né v Karlovcu.] — Mit meinen Gedanken war ich schon in Agram, ich sah ihn, [und] mahlte mir Scenen in seiner Anwesenheit aus. Bald // schien es mir ganz gewiß, daß wir ihn sehen würden, bald kam es mir wieder vor, er wäre nicht in Agram und ich würde ihn nicht sehen, ihn[,] nach dem ich so heiß verlangte. Endlich [gegen 10 Uhr] kamen wir in die Vorstädte *Carlsstadt*. Immer dachte ich an Gavril, ich war so glücklich, in dieser Stimmung machte ich einige Verse, ich besang der Liebe Glück, eigentlich nur meine Seligkeit[,] mich von ihm geliebt zu wissen. [Kar pa vse vkup ni bilo prav nič res, ampak vse le gola Luízina fantazija: pesniška fikcija njena!] — Jetzt rollte der Wagen in den Thorweg des Gasthofes zum römischen Kaiser, vor der Treppe blieb er stehen, ich blickte auf und sah auf den untern Stufen einen Mann in einer ilirischen *Surka*, der Gedanke an *Gavril* durchzuckte mein Gehirn, doch er wohnt ja in Agram, ich sprang vom Wagen[,] tratt auf die Stiege und — *Gavril* stand vor mir. (1844: list 53a, 54).

In poslej — molk! Kakor da bi bila Luíza luč upihnila. Strm molk, — ni besedice več ne v Luízinih dnevnikih p o s l e j iz tega svetá njenega! Slučajno le?

6) Z a k a j — poslej m o l k? Odkod, da poslej Luíza popolnoma utihne o tem svetu svojem? K a k ó, da nima ni besedice več o lastnih poslih s pesništvom? Kratka opomba, glosa le o poeziji, 20. VII. 1844, t r i t e d n e po Prešernovem sonetu, devet dni po Luízini vrnitvi s Hrvaškega, — kakó povsem drugačen glas, druga gesta, oprezna zaprtost o lastnem svetu!

[1844. »Juli.«] | Den 20ten. || Clementine Burger [b]war bei uns. *Una buona figlia!* Seit einiger Zeit ist sie etwas verändert, sie war früher [d] wohl reine *Prosa*, jetzt *citirt* sie aber alle Augenblicke, einige Verse, natürlich fremde, doch hat sie sich auch schon zum Dichten entzückt. Ich weiß nicht[,] woher diese Verwandlung kommt. Seit einiger Zeit kommt sie wohl sehr oft mit⁷⁰ dem unter dem Nahmen *Schmalzkipfel*, bekannten *Humoristen*, *Lieut.* Berghofer zusammen, der ihr auch seine *literarischen* Arbeiten zu lesen giebt, daß aber er es sein sollte[,] der sie poetisch stimmte[,] scheint mir beinahe unmöglich.⁷¹ Er / an sich selbst hat gar nichts[,] was einen begeistern könnte,

⁶⁹ Luíza na Veliko noč 12. IV. 1846: »ich konnte nicht beständig / lesen[,] da ich es den ganzen Morgen schon gethan, nahm eine alte *Carniolia* zur Hand, blätterte in dieser *roccoco* Zeitschrift so lange, bis ich ganz unvermuthet darüber einschlief.« (1846: list 49a.)

⁷⁰ Rkp: mit mit

⁷¹ Iz domače literarne tistodobnosti prim. o njem »Illyr. Blatt« 1844, 4./VII. (No. 27., pg. 111) v dopisu iz Postojne (»Correspondenz« ddto. »B o r a b i e n, Adelsberg, 29. Mai 1844.«), podpisanem soodmevno k »Schmalzkipflu« —

so wie auch nicht seine Schriften, die nur humoristische Vorlesungen, Kritiken und komische Beschreibungen enthalten. Mir war sie als natürliche *Prosa* lieber. Denn *Poesie*, die hohe Himmelsgabe[,] wie läßt sie sich erzwingen? Doch vielleicht beurtheile ich sie falsch, vielleicht lodert wirklich ein poetischer Funke in ihrem Innern, der nach und nach zur hellen Flamme angefacht herrlich glänzen wird. Vielleicht. Man laße jedem das Seine! (1844: list 59/59a.)

»Man laße jedem das Seine!« Čuden stavek: zeló močna beseda. Ali je to le visok lastni čut za krivico, ali pa je to glas žaljene osebne zavesti? Stavek, — obramba li lastne osebne pozicije torej? Reakcija zoper kakršnokoli vtikanje — »v tuja pisma«? Ugovor, da nikár ne nobene sodbe, zlasti né o sodbe — pre nagljeno? Vsekakor je v tem drobnem grmičku kar ob noč neka prav posebna ptička, doslej v tej sferi pri Luízi neznana. Toda tú pred vsem: Ali je to res vzrastlo avtohtono iz nje sáme, in osebno iz lastne moči dozorelo, da imamo torej v tej besedi — Luízo sámo? Izrednost do čuda, če je to res takó! Ali pa je v tem stavku kdo drugi: Luízina izpričana »šola«, dokazano zaledje Luízino, — profesor Petruzzi? Ker zdí se ta stavek tudi z dovršenim šestnajstim, tu torej 20. VII. 1844. mesec 8 dní že v sedemnajstem, in navzlic izredni klasični izobrazbi in še kapljici poljske krvi povrhu, — vendarle predozorél! Ták je tu rezultat: povsem nepričakovano dejstvo, ki je strmó zasukalo naš — problem!

Prešeren je svoj sonet »An eine junge Dichterin« spesnil — in nadslovil mladi Luízi: iz življenjsko realnega, sodoživljanega slučaja njene (oblagodarjeno razvite) mladosti. Toda, — sonet gre in sega preko Luíze. Tja v dobo! Zamislil in namenil ga je Prešeren tja »šoli« Luízini: »mentorju« njenemu, profesorju Petruzziju v Ljubljani, kot reprezentantu idejnosti! Snov in naslov sonetu: iz posledice; vsebina, ost njegova: vzroku! Sonet je v svojem visokem problemu polemika; toda z drugo, »višjo«, za Luízo skrito in nánjo aktivno-vplivno adresno. Iz lastne osebne idejnosti Prešernove — polemika: oster veter zoper neubistveno idejnost, omejeno miselnost, »neumnost« slednjič sodobnega mu svetá tistih dní; »borniranost«, kakor je bila Prešernova lastna beseda za dejstvo! Borniranost, ne — zloba! Prešeren je romantik; v svojem življenju, v vsej svoji iz življenja zajeti poeziji; zató ves in vse v njem — sámo živo življenje. Tudi tektonska umetnost njegova.

V Ljubljani, 4. IX. [30. XI.] 1933.

»Martin Struzza« (čitaj: štrucal!): »Geist des verblichenen Schm—kpfls! umschwebe mich, daß ich zum treuen Verkünder werde dessen, was sich in Borabien begibt, und in jüngster Zeit Großes begeben.« Ker minili da so časi, ko je bil še sam v Postojni in je »Borabija« odmevala in slovela po veležurnalistiki vélikega svetá: »es war damals, als uns Heinrich Schm—kpfl, theils aus den Erheiterungsscenen des kleinen Adelsberger Menschenlebens, theils aus den gewaltigen Einflüssen der sturmgespenstigen Bora, ungeschminkte Licht- und Schattenbilder vor die Augen führte; jene Zeit ist, obwohl gegenwärtig das Windgespenst minder grauenhaft wüthet, noch nicht aus unserem Gedächtnisse entschwunden.« Lokalne aluzije, že neumljive!

O ČASNIKARSKI SLOVENŠČINI

6. Od l. 1892—1918.

Zeleznikar je bil zadnji v vrsti slov. časnikarjev, ki je delal poskuse z jezikom. Da se enaki poskusi niso nadaljevali in se časnikarski jezik ni še bolj odmaknil od ljudskega jezika, imata največ zaslug dr. Danilo Majaron in dr. Iv. Tavčar, ki sta od l. 1892 vodila Sl. Narod in skrbela za glavne uvodne članke in s tem vplivala tudi na jezik drugih sotrudnikov. Po dolgih bojih nastopi doba jezikovnega miru, ki traja do l. 1918. V tem času se piše realen jezik in se več ne prikazujejo nove neznane besede kakor za Jurčiča in Železnikarja. Nekaj novih slovanskih izposojenk je uvedel šele Malovrh.

Prvi, ki je mnogo storil za realen jezik, je Majaron, ki je urejeval Sl. Narod od 1. aprila do 15. sept. 1892 ter od maja 1894 do 25. jan. 1897 in je tudi še potem več let pisal uvodne ali druge članke v listu. Majaron je prinesel stalnost v Narodov jezik. V času njegovega uredništva se ni uvedel noben nov slovanski izraz. Obnovil je veliko domačih besed, ki so v časnikih prejšnja leta že izginile. Pisal je redno izraze, kakor terjati, terjatev, pogodba (z Ogrsko), prizadevanje, ravnanje, razglasiti sodbo, poganjati se za kako stvar, neprijetno zadeti, razdražen itd. za shr. zahtevati, nagodba, težnja, postopanje, proglasiti, boriti se, dirniti, rus.-shr. razjariti. Ogibal se je tudi romanskih tujk. Njegovi članki so zgled lepega časnikarskega jezika.

Kako je Majaron skrbel za lep jezik v listu, se najbolje vidi iz tega, da se je jezik takoj poslabšal, ko je 15. sept. 1892 list pustil in ga izročil dr. Karlu Trillerju. Oživila je zopet tradicija, da naj se v časniku piše jezik, ki se nikjer ne govori. V uvodnih člankih in v političnem pregledu imamo zopet nove srbskohrvatske izposojenke in romanske tujke. To je trajalo toliko časa, dokler ni list prišel maja 1894 zopet v Majaronove roke. Izmed srbskohrvatskih besed, ki jih je uvažal Triller, se je sprejel izraz ogorčiti, ogorčenje za sl. razkačiti.

Nadaljnje delo Majaronovo je zapustilo trajne sledove, ker je prevzel za njim vodstvo Sl. Naroda dne 25. jan. 1897 dr. Ivan Tavčar (SN 1897, 19. 3; 25. jan.). On in Majaron sta pisala mnogo uvodnih člankov, kakor mi sporoča g. pisatelj Fr. Govekar in se dá sklepati tudi iz jezika, ter sta s svojim čistim jezikom vplivala tudi na druge. Njunemu vplivu moramo prisoditi tudi spremembo, ki se je med tem časom zvršila v jeziku Miroslava Malovrha, ki je stopil v uredništvo lista meseca junija 1897 ter ostal pri njem do 1. jan. 1918. Malovrh je bil v mlajših letih ilirec in je pisal več srbskohrvatskih besed kot drugi časnikarji. Pričakoval sem, da bo tak jezik pisal tudi potem,

ko je postal urednik lista. Toda zveza s Tavčarjem in Majaronom je morala povzročiti, da se je približal njunemu jeziku. Bil je urednik Tavčarjeve odvetniške pisarne in od marca 1891 korektor Narodne tiskarne (gl. Slov. biogr. leks.) in kot tak je imel mnogo opraviti z njunim jezikom. V Narodu je pisal politični pregled, polemične podlistke in uvodnike ter urejal dnevne novice. Ni pisal tako čistega jezika kakor Majaron in Tavčar, a o nekdanji Jurčič-Železnikarjevi mešanici ni več sledu. Nekoliko bolj je hrvatil le prva dva meseca, toda to je razumljivo, ker se je ravno tedaj na jugu mnogo govorilo o jugoslovanski vzajemnosti in je tudi sam pisal članke z naslovom: Živela jugoslovanska vzajemnost! Ko se je 22. februarja 1896 slavila 70 letnica vojvodinskega voditelja dr. Svetozarja Miletića, se je velik del srbske in hrvatske akademske mladine po dolgih letih zopet enkrat izrekel za edinstvo Srbov in Hrvatov. Zanje so začeli delati mnenje tudi časnikarji in znanstveniki. Dr. Monti v Kninu je pisal, kakor poroča Narod: »Jedinstvo mej Srbi in Hrvati bi bilo nepremagljiva sila za Bulgare in Slovence. Jezik je skoraj pri vseh Jugoslovanih isti in ni dvoma, da bi sprejeli Bulgari in Slovenci srbski ali hrvatski jezik za svoj pismeni jezik.« Podobno je pisal profesor Luka Zore (SN 1897, 155. 1). To misel sprejema tudi Malovrh.

V Sl. Narodu se poslej do l. 1918 piše realen jezik. Tako Malovrh kakor po večini drugi sotrudniki rabijo le tiste slovanske izposojenke, ki so se za Železnikarja splošno sprejele. Vendar se tudi te ne rabijo izključno, ampak žive poleg njih še po večini slovenski izrazi. Prav do l. 1918 se še piše: branje proračunske predloge, Stürgkhove besede so gosposko zbornico razkačile (sedaj ogorčile), opravičnik (sedaj shr. poslovnik), je po naključju izvedel, s plamenečim mečem, zatiranje vseh demokratičnih prizadevanj, državni zbor se snide (sedaj: se sestane), seje so se odložile, vlada je dobila pritrdilo za bosensko ustavo (sedaj: pristanek), Khuenov kabinet bo že v prihodnjih dneh pritrdil bosenski ustavi, težko bo razločevati med osebo in stranko, to grozovito dejanje ne bo imelo političnih nasledkov v naši državi, društvo šteje 300 členov, udje Družbe sv. Mohorja, mrliški oglasi so »namesto vsakega posebnega oznanila«, potrjen zakon, ministrstvo je potrdilo šolsko knjigo, tak je razloček med Gladstonom in Bismarkom, vlada se je odločila za odpravo ustave (sedaj: ukinitve), reforme v Turčiji se niso slovesno razglasile itd., dragotine je ukradel (1897, 268. 2). — Po l. 1918 so taki slovenski izrazi že redki.

Novih izposojenk se je v tej dvajsetletni dobi le malo sprejelo. Malovrh je uvedel iz srbohrvaščine: *p r a v e c* (vodilo, smernica), *p r e k i n i t i* za sl. pretrgati (doslej se je pisalo še po domače: seja se je morala pretrgati, SN 1899, 121. 1; Malovrh; ko se je začela plenarna seja poslanske zbornice, se je konferenca slovenskih in hrvatskih poslancev pretrgala, SN 1896, 273. 3; obravnava je trajala eno in pol ure, potem pa se je pretrgala na predlog govornika, SN 1896, 162. 3. Pogajanja za premirje mej Srbijo in Bolgarijo so se

pretrgala, SN 1885, 280. 2; gosp. Wallace je moral svoje potovanje po Bosni pretrgati, 1884, 55. 3); *ukiniti* za sl. odpraviti (do tega časa se je vse odpravljalo: odprava proste luke v Trstu, SN 1891, 160. 1 in pogosto; Bach je l. 1852 odpravil ustavo, Sl 1865, 301, Levstik. Prej so se rabili še lepši izrazi: vlada misli *ovreči* ces. patent, ki je varoval našo svobodo, Novice 1867, 82); *sobarica* za sl. hišna (Malovrh piše: Srca kuharic, dekel in sobaric, SN 1897, 219. 1: tu ni govor o hotelu, ampak o navadni hišni; shr. izraz se je sprejel za hišno v hotelih); *dobavitelj* za sl. založnik, zalagalec (doslej je živela le domača beseda: Amerika je letos glavna zalagateljica Evrope z žitom, SN 1891, 186. 1; c. kr. dvorni založnik, SN 1886, 183. 1; glagol: Angleži zakladajo Turčijo, SN 1874, 248. 1 Jurčič), *daleko* vzvišen nad kom, daleko prekositi koga (1897, 164. 1; 270. 1; izraz se tudi v srbohrvaščini rabi po tujih zgledih, prim. Maretić, Jezični svetnik s. v. daleko: To je prema njem. weit entfernt zu... ili prema franc. loin de; daleko bogatiji, daleko večji je po njemačkom weit reicher, weit grösser, bolje: mnogo bogatiji); *urnebesni klic* (malokdo, ki ta izraz rabi, vé, da pomeni: hrupen, bučen klic), *z neodoljivo silo*; predlog *radi* za sl. zaradi, zarad. Leta 1897 se je za pomen nem. Tatsache vpeljal v Sl. Narodu ruski izraz *dejstvo*. Novi izraz je v pomenu nem. Tatsache dober in potreben, toda dal je priliko za dvojno krivo rabo: 1. se rabi kot germanizem v zvezi, kakor: *dejstvo* je, da... nem. es ist Tatsache, dass... slov. = resnica je, da; 2. iz tega samostalnika izvedeni glagol *udejstvovati* se napačno rabi; splošno se misli, da pomeni: delovati, torej to, kar rusko *dejstvovati*, toda to ni res. Ruski izraz izpodriva slov. besedo *delovanje*. Nekdaj se je nam. ruskega izraza *dejstvo* rabila beseda *dejanje*, n. pr: Še abotneje je očitanje, da je narodna stranka agitrala zoper advokatski stan; uže samo golo dejanje (sedaj bi rekli: *dejstvo*), da je bil mej dvema kandidatoma jeden advokat, kaže celo ničevost sumničenja, Jurčič, SN 1877, 82. 1; Srbija in Črna gora sta stopili v osodepolni boj. To je dejanje (= *dejstvo*), Jurčič, SN 1876, 164. 1. Taka obsodba (namreč samo sumničenje) mi nij dovolj, če nimate vzrokov. *Dejanja* mi povejte, Jurčič, Doktor Zober, 1876, 88; to besedilo je pustil tudi Levec v Jurčičevih Zbranih spisih; Iv. Prijatelj pa je po sedanji rabi popravil: »*Dejstva* mi povejte!« (365). — Iz samostalnika so čez par let napravili glagol *udejstviti*, ki so ga izprva pravilno rabili v pomenu: uresničiti, ostvariti; pravilno ga je prevedel Hubad, ki je izraz prvi postavil v besednjak, v 4. izd. 1908: *udejstvovati*: zur Tatsache machen. V tem pomenu se je beseda tudi dalj časa rabila, n. pr.: Njegovemu posredovanju se je posrečilo *udejstviti* avstrijsko-balkansko entento, SN 1912, 40. 1; sad dolgoletnih pogajanj za končno *udejstvitev*, SN 1912, 45. 1. Mikavno je, da ruščina, odkoder je beseda *dejstvo* vzeta, nima glagola *udejstviti*, *udejstvovati*, ampak je to slov. časnikarska tvorba. Časnikarji besede sedaj več ne razumejo in jo napačno ra-

bijo v pomenu: delovati, n. pr.: V petek je Dollfussova vlada sprejela nekaj sklepov, ki drzno posegajo tudi v zasebno udejstvovanje (pomen: delovanje) avstrijskih državljanov, Slovenec 1933, 4. jul. Posebno živahno je bilo njegovo udejstvovanje v političnem življenju, Sl. 1932, 28. dec. Buchberger se leksikografsko udejstvuje že 25 let (Bog. Vestnik XIII, 279; prav: deluje). V tem času je nastala tudi jezikovna spaka: buljiti za sl. strmeti, n. pr. Rusija je buljila proti zapadu. Časnikarji ne razumejo srbohrv. izraza. Rečnik Jugoslavenske akademije poudarja, da se rabi samo v pomenu: exserere oculos: »govori se samo: buljiti oči«, torej v pomenu, kakor se slov. pravi: oči mu boljše iz glave (Levstik pri Pleteršniku); in na boljše oči nastavljajo kukala (v gledališču; Stritar, Zvon 1870, 286). Napno oči, da bi jim jih lahko s palico odbil (Stritar, r. t.). Nam. buljiti je slov. strmeti, n. pr. Zalitimi očmi ster mi v vodo, po kateri plava njegov klobuk (S. Jenko, Jeperški učitelj, Glasnik 1858, II, 190). Caillaux je danes 70 let star in strmi v svet le še z baročnih foteljev skozi renesančna okna francoskega senata (Beseda 1933, 200). Beseda strmeti se gubi zato, ker je srbohrvaščina nima!

Dotok slovanskim izposojenkam se je v tej dobi zaježil, odprle pa so se vnovič zatvornice neštetim romanskim tujkam, ki bodo prizadele jeziku silno škodo.

Obdelal sem jezikovni razvoj Sl. Naroda, ki je bil vodilni časnik do l. 1918, drugi listi so se v jeziku ravnali po njem. —

Ta jezikovna podoba se je ob prevratu nekoliko zameglila. Po l. 1918 se je ponovilo ono, kar so Slovenci redno ob pretresljivih dogodkih, v veliki sreči ali nesreči, počenjali: bili so zopet pripravljeni opustiti svoj pismeni jezik in sprejeti srbohrvaščino. »Gibalo, ki je od časa do časa,« kakor lepo pravi dr. Iv. Prijatelj v Razpravah Znanstvenega društva (II, 1925, 194: Levstikov politični list »Naprej«), »povzročalo, da je pri Slovencih vedno znova prihajala izmenjava (= opustitev) književnega jezika na razgovor, je bila kakšna prigodna pridobitev, je bilo kakšno veselje v družini slovanskih narodov. Ob splošnem rajanju in praznovanju in pozdravljanju kakšnih slovanskih pridobitev so se Slovenci pridruževali takim proslavam po navadi na ta način, da so nekateri izmed njih prinašali na slavnostni žrtvenik Slovanstva posebnosti svojega jezika, misleč, da na ta način pripomorejo do svoje in slovanske velikosti in združitve, katere zarjo so videli v dotični pridobitvi. Velika bojazen in žalost, torej povišana narodna nevarnost in nesreča, pa velika narodna zavest povišane sreče sta bili glavni gibalci vseh teh jezikovno-združevalnih pokretov pri Slovencih, prav po pesnikovih besedah: »Gorje mu, kdor v nesreči biva sam, a srečen ni, kdor srečo uživa sam.« V normalnih dneh, v vsakdanjih dneh življenja in dela pa Slovenci niso šele izbirali orodja, s katerim bi šli na delo, ampak so delali kar v jeziku, ki sta jim ga bili dali natura in kultura, razvijajoča se organsko v vedno tesnejšem soglasju s Slovanstvom...«

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Juš Kozak: *Celica*. Tiskovna zadruga v Ljubljani 1932. Slovenske poti V. Strani 108.

Kozakova »Celica« je močno, novo, vsebinsko in oblikovno pomembno delo. S strogo leposlovnega vidika bi ta tekst le težko ocenili ali uvrstili v katerokoli izmed literarnih vrst od novele do romana. Kljub temu predstavlja »Celica« dragoceno, motivno in stilno zanimivo redkost v naši novejši književnosti. Po stilu, sestavljenem iz estetskih in logičnih prvin, ki se včasih tudi medsebojno prepletajo oziroma menjajo, spominja spis še najbolj na Iz. Cankarja roman »S poti«, s katerim bi mogli »Celico« primerjati tudi po njenem notranjem značaju ali vsebinskem pomenu. Delo je namreč v prvi vrsti zanimiva pisateljeva osebna izpoved, ki pa je v nemajhni meri značilna za dovršen del našega inteligenčnega rodu današnjih štiridesetletnikov.

Čisto umetniških, lirskih in zlasti epskih strani je v knjigi malo in v resnici moremo za izraz prave stvaritelnosti imeti le povest o Vojtri, ki nas menda prav zaradi tega za trenotek prestavi v poseben svet in na neko ravnino, ki se bistveno razlikuje od one, na kateri je sicer zgrajena »Celica«. Dasi Kozak tudi v tem delu ni zatajil epika, za katerega je značilna distanca do snovi, katero skuša obvladati z opisom, se vendarle čuti in tudi jasno vidi, da je spis v prvi vrsti avtobiografija in osebna izpoved, ki v zadnjem poglavju deloma celo preide v — čisto zgodovinske zapiske.

Kot značilno potezo Kozakovega sloga je treba omeniti stalno valovanje in prepletanje čuvstvenega in miselnega poudarka, realnega opisa in fantazijskih prividov, intuicije in refleksije, kar se razodeva tudi v množici pesniških podob, sentenc in opazovanj. Prav zaradi tega je tu in tam meja med estetskim in realnim svetom zabrisana, kar daje nekaterim poglavjem še poseben čar. Kljub dobremu opazovanju, objektivnemu in psihološkemu, pa preveva spis zdaj rahlejši zdaj močnejši patos, ki je vobče značilen tudi za Kozakove epske stvaritve.

Sicer pa je zveza med »Celico« in ostalimi pisateljevimi spisi vidna ne le v načinu izražanja, marveč deloma tudi vsebinsko ali vsaj snovno, tako da bi iz knjige, tudi če bi izšla anonimno, takoj spoznali avtorja »Markija

Grolla«, »šentpetra« in »Belega macesna«. Razmerje med snovjo in avtorjem je seveda obratno: v epskih spisih po zakonih estetskega ustvarjanja nujno zmaguje objektivnost, ki pa kaže pri Kozaku razen realističnih vedno tudi simbolične poteze, v »Celici« pa je poudarek na pisateljevem osebnem svetu. To na zunaj podčrtava še pripovedovanje v prvi osebi, kar pa ima zopet svoj notranji razlog v tem, da nam pisatelj pripoveduje svoje doživljanje naravnost, neposredno v obliki zapiskov oziroma izpovedi. Izpoved pa je tem pristnejša in pomembnejša, čim resničnejša je — v nasprotju z umetnostjo, za katero veljajo zakoni irealnega, estetskega sveta.

Zato je tudi »celica« samo okvir, ki pa je z vidika gradnje izredno posrečen. Ne le, da je pisatelj s tem prostornim središčem zvezal vse zunanje dogodke, ki so posegali v njegovo takratno življenje, marveč je na ta način oblikovno sploh šele omogočil in organsko zvezal s celoto najobširnejši in po mojem mnenju tudi najpomembnejši del svoje avtobiografije: spomine, katere je s samotno celico, ki nujno vodi človeka v izpraševanje svoje notranjosti, kompozicijsko popolnoma opravičil.

Vsebinsko središče dela pa so erotična, etična, religiozna, filozofska, narodno-kulturna ter narodno-politična vprašanja, razmišljanja, doživetja. Zdi se mi pomembno poudariti, da je Kozakova knjiga zopet nov dokaz zoper naziranje, da je »nacionalizem« najvidnejša ali celo poglavitna oznaka predvojnega rodu. Takoj čutiš, da so pomembni dogodki našega narodnega in političnega razvoja prikazani tako rekoč samo kot okvir in da moramo v vsem tem videti predvsem »sile časov« in da bi bilo težje govoriti o herojstvu posameznikov ali vsega rdu. Vse močnejši poudarek kakor v opisu zunanje zgodovine vidim na primer v besedah (str. 84): »...Kultura in umetnost sta nam bila najvišji izraz življenja... Omrežil nas je Cankarjev individualizem, podoživljali smo župančičeve simbole, iskali v naravi Jakopičevih barvnih razodetij in drhteli ob Lajovčevi 'Pod tvojim oknom'« — in prav tako v izpovedi: »Iskali smo dušo, hrepeneli v nadnaravni svet in se mučili, da bi doživljali trpljenje, ki nam je bilo vir vsega življenja« (str. 66).

Ne samo v teh, v prvi osebi množine zapisanih »izpovedih«, marveč tudi v problematiki, o kateri govori Kozak v zanimivih predzadnjih poglavjih »Erotične noči« in »Al beg ni Bog?«, vidim splošne pomembne duhovne poteze rodu, ki je doraščal eno desetletje pred nami. V teh vprašanjih in njih rešitvi sem opazil skupnost in razliko med obema generacijama. Zlasti me je živo dojmilo mesto, kjer Kozak govori o sporu med naravo (etosom) in religijo (duhovno normo, liturgijo). Ali ni nosil oziroma ali ne nosi sleherni izmed nas križa te borbe? A »bridkost je prag do večnega veselja« — verujemo z Ivanom Cankarjem. Zato nas odbija Kozakov idejni agnosticizem, ki se nam razodeva iz poglavja »Al beg ni Bog?«. Kakor je prepričevalna in globoka pisateljeva etična misel, čeprav ni doživeta do zadnje nujnosti in odrešenja, tako je neprepričevalen njegov religiozni nazor. Ta naturalistični misticizem je le nova metamorfoza naturalistične vere v »večni razvoj«, čeprav se je racionalizem umaknil subjektivni intuiciji. Toda Kozakov »Bog« je še vedno samo Natura, veličastna, a neodre-

šujoča. V njegovem »Stvarjenju« ne vidim Boga, kajti ne vidim ne Jehove, ne Kristusa, ne Svetega Duha. Koliko globlje in religiozno prepričevalneje vpliva na nas Gregorčičeva pesem »Človeka nikar«, prav zaradi vere v transcendentnega Stvarnika, brez katerega ni stvarjenja, ni življenja, ni odrešenja. Kozakov odgovor na vprašanje o zadnjem, onostranskem, večnem nas ne zadovolji.

Vendarle pa je »Celica« pomembna bodisi kot pisateljeva osebna izpoved bodisi kot dokument rodu, kateremu pripada, in vsebuje marsikaj človeško dragocenega. Že spredaj smo pohvalno omenili tudi pisateljske vrline, zaradi katerih je treba pričujočo drobno knjižico prišteti v vrsto najboljših del naše povojne književnosti. France Vodnik

»Krog«. Zbornik umetnosti in razprav. Uredil Rajko Ložar. Založili sotrudniki. Ljubljana 1933. Strani 154+VIII. (Naroča se Bleiweisova cesta 20, III. nadstr.)

Zbornik »Krog« se prav lepo uvršča v vrsto naših almanahov, s katerimi smo Slovenci precej bogati. Idejno predstavlja »Krog« eno izmed skupin katoliškega mladinskega gibanja, ki pomeni danes najmočnejši prodor ustvarjajočih sil v Sloveniji. Prepričevalen dokaz za to je tudi »Krog«, v katerem je nekaj prispevkov trajne vrednosti. Izdajatelji so almanah, ki je z vidika širše življenjske problematike resda nekoliko premalo razgiban ter preveč estetično-enostranski, točno, skromno in nepatetično označili kot zbornik umetnosti in razprav. Pomen »Kroga« moramo zatoj presojati predvsem po vrednosti posameznih prispevkov.

Zadnje čase se je večkrat poudarjalo, da v naših revijah prevladuje esej in razprava nad umetniško produkcijo. Enako razmerje med »umetnostjo« in »razpravami« opazimo tudi pri »Krogu«, kjer prav tako prispevki kulturno izpovednega oziroma razpravljajočega značaja po številu močno presegajo dela estestke stvariteljske. Dasi je to nedvomno značilna poteza našega časa, bi bilo zmotno naziranje, da je ta pojav za kulturno življenje sodobnosti negativen ali manj pomemben. Takšna miselnost bi pomenila po mojem mnenju samo nesodobno obnavljanje kulturnega nazora iz polpretekla dobe pretiranega esteticizma. Danes imamo esej in podobne oblike človeškega izpovedovanja in oblikovanja prav tako za stvariteljsko dejanje, kulturno večkrat nič manj ali celo bolj pomembno kakor pesem, novelo, kip ali kompozicijo. Od dne do dne se namreč vsebolj zavedamo, da je umetnost samo ena izmed premnogih oblik življenja.

Razen pesmi je med prispevki »Kroga« treba imenovati ideološki del razprav, medtem ko ostali članki prav tako kakor proza v pomembnosti precej zaostajajo za njimi oziroma ne pridejo toliko do veljave. Najtehtnejši se meni zdi uvodni članek »Človek in čas«, ki ga je napisal urednik zbornika Rajko Ložar. Ta članek je treba po pomembnosti in sodobnosti misli prišteti v vrsto najboljših izpovedi oziroma razmišljanj raznih ideologov mladinskega gibanja v »Križu na gori«, »Domu in svetu« in drugod. Pisatelj se je v njem dotaknil duhovnega in kulturnega vprašanja sodobnosti in njenih oblik, predvsem z vidika treh osnovnih teženj novega rodu:

človeka-osebnosti, njegove dinamične stvariteljske in življenjske celotnosti. Dasi so bile vse te bistvene črte našega gibanja poudarjene že večkrat, so tu našle novo obliko, nov vidik, novo ponazorilo in novo utemeljitev. Ložar nam je podal pregleden prerez individualistične, racionalistične, humanistične kulture in kritiko njenih oblik. Nasproti sistemom, produktom izginjajoče dobe, poudarja osrednji pomen osebnosti, katero danes preté uničiti razni »izenačujoči« nazori in sistemi kolektivistične oziroma fašistične smeri. Prav tako pa odločno in pravilno poudarja, da tudi na ravnini verske kulture more vziti novi preporek edinole, če bodo njega nosivci — stvariteljske osebnosti! Proti racionalistični kulturi razuma, vnanjih sil in tehnike, a tudi proti idealistični kulturi lepega videza, formalizma in esteticizma zagovarja ideal resnično duhovnega človeka, za katerega je najznačilnejša skladnost ideje in življenja. Smisel in nalogo sodobnega ustvarjanja pa je najtočneje opredelil z besedami: »Vsemu spoznanju in poviševanju tradicionalizma postavljamo nasproti idejo, da naše življenje ne sme živeti niti v večno včerajšnjih, niti v večno današnjih formah, nego da mora v sebi združevati poleg sedanjosti, ki je najvažnejša, i preteklost i prihodnost, ker in da se zadostno zaveda svojih meja. Pojmi so meje in naše odločitve so končne in enkratne, človeku ni dana absolutna odločitev, zato tudi svojih doživljanj ne moremo neminljivo posedanjiti in predočiti, nego je potrebna zavest, da zapade z vsakim izmed njih del nas samih neobhodno preteklosti. Samo sistemi hočejo biti večni in samo preteklost hoče, javljajoč se v delih in naziranjih nesodobnih osebnosti, biti neminljiva. Resnični človek pa, kolikor živi iz pravih virov, mora skušati zagrabit vse možnosti vsakokratnega življenja, ker le tako opravičuje svoje mesto v zgodovini in se mora zavedati, da živi le toliko, kolikor zna tudi umirati.« Kogar zanimajo smernice mladega katoliškega rodu, temu bo Ložarjev članek dober kažipot.

Ožjo notranjo zvezo z omenjenim člankom razodevajo nekateri spisi, ki obravnavajo sicer razna vprašanja, vendar z vidika naših sodobnih prizadevanj. Med njimi je poleg Mlakarjevih »Misli o plesu«, ki predstavljajo posrečen izbor iz njegovih člankov o plesni umetnosti v »Križu«, treba kot zanimivo osebno izpoved omeniti zlasti esej Mirka Javornika »Beg v umetnost«. Naslov bi utegnil koga, ki je bil vzgojen še v stari larpurlartistični miselnosti, zapeljati v zmoto. A pisatelj kliče »beg v umetnost« ne tolmači v smislu estetskega individualizma preteklega, liberalnega stoletja; tak beg mu pomeni vrnitev v pravo, bistveno življenje, zakaj umetnost je nam sodobnikom sintetičen pojem in pomeni vse življenje združujočo in obsegajočo obliko. Umetnostno prizadevanje, kakor se javlja v sodobni glasbi, je vsebina Ukmarjevega članka »Pota sodobne glasbe«, v kateri »človek oblikuje zopet zlasti samega sebe, vse drugo mu služi le kot sredstvo za doseg tega cilja.« Vidimo, da teoretično in kritično Ukmar nadaljuje smer, ki jo je doslej v naši glasbeni publicistiki najizraziteje in najdosledneje zastopal rajnki Stanko Vurnik. Z velikimi simpatijami smo sprejeli tudi študijo L. Klakočerja »D. H. Lawrence in eros«, ki ni samo informativna, marveč prav tako idejno poudarjena v smislu naših etičnih pri-

zadevanj po novem, globljem, duhovnejšem erosu. Po člankih v »Križu na Gori« se tu zopet enkrat ta problem rešuje osebno in metafizično ter je dan pravi odgovor na vprašanje, ki ga naša, resnični duhovnosti odtujena in še vedno mehanistično-naturalistično umerjena *sodobnost* le prerada rešuje docela amoralno in nemetafizično zgolj z biološko-medicinskega in gospodarskega vidika.

Med ostalimi razpravami moram na prvem mestu omeniti članek »Za preureditev našega jezika«, ki ga je napisal Božo Vodušek. Izmed prispevkov v »Krogu«, ki se bavijo z nekim določenim predmetom, je ta članek najstvarnejši in najbolj upoštevanja vreden. Dasi bi bilo avtorju glede posameznih trditev (n. pr. samostalniki ali glagoli, melodioznost ali trdota) mogoče ugovarjati, zlasti v kolikor jih postavlja normativno, je vendarle treba priznati, da je osnovna smer njegovih izvajanj pravilna. Pisatelj se zlasti bori zoper »tri glavne točke, ki določajo smer naše oficijelne jezikovne znanosti.« Te so po njegovem »arhaizacijska slovanofilska težnja, proglašanje kmeškega primitivnega jezika za edino pravilno obliko knjižne slovenščine in splono racionalistično pojmovanje jezika«. V poglavje »romantične znanosti« spada članek B. Orla »Na robu slovenske legende« in »Romantična znanost« B. Preglja, izmed katerih prvi raziskuje domačo slovensko legendo, medtem ko je drugi v glavnem le poročilo o nekaterih tujih avtorjih romantične znanstvene smeri ter o njihovih izsledkih oziroma hipotezah o starejši zgodovini človeškega rodu. Zanimivejši je vsekakor prvi, čeprav so neizpodbitna samo materialia; pojasnila in sklepi, tu in tam duhoviti, tu in tam drzni, pa se zde zlasti zgodovinsko neprepričevalni.

Resnična vrednota »Kroga« pa so pesniški prispevki, troje pesmi B. Voduška (Pesem pomladnemu vetru, Pesem ob ločitvi, Zdravica v ranem jutru) in daljši cikel E. Kocbeka z naslovom »Dnevne in nočne pesmi« (štirinajst po številu). Pesmi obeh avtorjev so nedvomno najboljša slovenska lirika iz prve polovice letošnjega leta. V razvoju povojne slovenske lirike pomenita B. Vodušek in E. Kocbek sodobno, napredno stopnjo ekspresionizma, katero navadno imenujemo novo stvarnost zaradi novega realističnega elementa. Toda medtem ko je v pesmih B. Voduška poudarjen zlasti realizem etičnega spora, so pri E. Kocbeku vidnejši obrisi vnanjega sveta, zaradi česar pri prvem nahajamo kot stilni element logični besedni simbol, pri drugem pa svojsko prepletanje naturalistične impresije z vizionarnostjo slutenj. Čeprav je Vodušek oblikovno dovršenejši, je Kocbek vendarle pesniško slikovitejši.

Prispevkov v prozi prinaša zbornik prav za prav samo dva, Magajново po narodni pesmi napisano »Legendo o prevzetnem zidarju« in Javornikovo »Stvar brez okvira«. Razen tega, da ljubi sodobno snov, je za Javornika značilna jasna, premočrta kompozicija, v čemer razodeva rahlo podobnost z Velikonjevim načinom pripovedovanja, in pa poudarjena socialno-etična kritika. Le deloma lahko prištevamo semkaj tudi »Sedem dni« (Bogomir Magajna). Spis, ki je nekoliko neurejeno prepletanje spominov, razmišljanj in osebnih izpovedi, nima literarnega značaja, čeprav razodeva spretnega pisca in tu in tam tudi dobrega pripovednika. V tem je razen nekaterih

misli in posrečenih opisov raznih dogodkov tudi vsa vrednost spisa. Kot celota pa me stvar niti oblikovno ne zadovolji, vsebinsko pa kaže Magajno deloma v prav negativni luči. Kar ni privlačno že pri njegovih novelah in povestih, se je v tej neposredni obliki zapiskov in izpovedi pokazalo še v pristnejši podobi. Pomanjkanje življenjske globine, nemajhna mera naivnosti in še večja mera neživljenjske romantike, neadekatno posnemanje avtorja »Bele krizanteme« in še to in ono bi mogli naštet, radi česar njegova sicer zanimiva izpoved ni pomembna v globljem človeškem smislu.

Razen navedenega prinaša »Krog« še Ložarjeve misli »K novemu stavbarstvu« in Orlove »Prve pripombe k slovenskemu filmu«. Dalje vsebuje zbornik osem strani obsegajočo glasbeno prilogo, kompozicijo Vilka Ukmarja na tekst Sr. Kosovela »Ta strašni čas« in pa večje število lepo uspelih reprodukcij slik Fr. Pavlovca, Franceta Goršeta in Mihe Maleša, nekaj primerov novejše slovenske arhitekture ter podob iz filma, prizor iz plesa Mlakarjev itd. Zunanja oprema zbornika je v celoti prav lepa. France Vodnik

Ivana Tavčarja **Zbrani spisi** I. zvezek. Uredil dr. Ivan Prijatelj. Založila Tiskovna zadruga v Ljubljani 1932. Str. XII + 506.

S pričujočim zvezkom je začasno zaključena izdaja Tavčarjevih Zbranih spisov, ki so izhajali od pisateljeve sedemdesetletnice 1921 do 1932 in nam v šestih zvezkih prinašajo v časovnem redu vse Tavčarjevo pripovedno delo. Urednik nam iz svojega načrta obljublja vsaj še en zvezek feljtonistike, govorov in političnih člankov, brez katerih bi Tavčarjeva podoba v resnici ne bila popolna, vrhutega bi zadnji zvezek obsegal tudi življenjepis in sintezo njegovega dela. Ta brez dvoma najaktualnejši del spisov pa se zdi, da je pomaknjen še v prihodnost, vendar si ga želimo čim prej. —

Že pri ocenjevanju posameznih zvezkov smo opozorili na težavno urednikovo delo, ko je moral graditi od zgoraj navzdol, to se pravi, hišo je moral zidati od strehe v temelj. Vzroke te čudne poti, ki danes ni edina pri izdajanju naših klasikov (n. pr. Levstikovo Zbrano delo), nam je sedaj urednik pojasnil (449) in povedal tudi osnovne misli svojega uredniškega ravnanja (450—2). Kar se tiče uredniškega načela, je hotel pisatelja približati »inteligentnemu čitajočemu občinstvu«, zategadelj je jezik moderniziral in se v tekstu ni povsem držal znanstvene točnosti. Zato je ta izdaja res bolj leposlovna kot znanstvena. V okviru približevanja »inteligentnemu čitajočemu občinstvu« pa je dr. Prijatelj kljub neorganski poti izdaje postavil v svojih uvodih organsko celoto Tavčarja pripovednika in osvetlil njegovo podobo z blestečimi razgledi v tedanje evropsko slovstvo.

O I. zvezku samem bi se v splošnem ne dalo nič več bistvenega povedati, kakor smo omenili že ob II. zvezku (DS 1930, 324). Urednik je sedaj v uvodu razbistril marsikako vprašanje, ki je tedaj stalo še odprto in ga je bil odložil kot izhodišče prvega zvezka, zlasti je še globlje pojasnil vprašanje Tavčarjeve pisateljske posebnosti, ki je vzrasla iz tako svojstvene spojitve romantike in realizma. Pa še vedno nam je za Tavčarjevo pisateljstvo najzanimivejše, odkod blesteča, skoraj bolno fina kultura, ki se kaže že v prvih njegovih spisih, celo v tistih, ki so nastali pred Stritarjevimi

Zorinom. Tako sta oba osnutka Gospe Amaliije in osnutek drame Erazem iz Jame (priobčeni med urednikovimi opombami) gosposko pisanje, kakršnega tedaj ni zmoglo nobeno slovensko pero. Čeprav vidimo pisateljevo zvezo z Grabbejem, Heinejem in Shakespeareom, ki jih pozneje sam večkrat omenja, je vendar za prirodno krepko osebnost nad vse značilna tista gosposka romantika, ki ostane dolgo časa osnovna smer. Sicer čutimo v vsem delu organsko razpoko med pisateljevo naravo in pisateljevo kulturo, ki se javlja zlasti v nagnjenju h karikaturi in groteski, vendar nam že majhna prisposoba nazorno kaže dvojnost pisateljeve narave v Gospe Amaliji, n. pr.: »Tako je preminila gospa Amalija, kakor gine mladi cvet, ki ga odnese voda (17); v Ivanu Slavlju bi na najlepših mestih (IX. pogl.!) našli dovolj takih razpok in prav tako v vseh, tudi zadnjih spisih. Eno pa je očitno, da je mladi Tavčar študiral literaturo, zgodovino in umetnost s posebnim pridom (Antonio Gledjevič!) in da sta ga prirodna mehkoča in živa domišljija priklepali na vse, kar je v življenju in umetnosti slikovitega. Dokaze za to dobimo v nekaterih njegovih estetičnih spisih iz prve dobe. Tako se v spisu »Poezija v barvah« (Zora 1872) zaneseno zamika v Kaulbachovo sliko Razdejanje jeruzalemskega mostu, in v razmišljanju »Kmet in poezija« (Besednik 1872) vzpodbuja pesnike k ljubezni do naših krajev in naše zgodovine.

Med dvema dobama viseč je tu nad vse nadarjeni mladi pisatelj stal mnogo globlje v svetu sanj kakor tedanje naše slovstvo z Jurčičem, ki se je bil prav tedaj popolnoma odpovedal vsaki romantiki. V Tavčarjevih zgodbah je čar preteklosti, slast življenja in vsa njegova bolečina, kakor je posnel iz Grabbeja, da je človeško srce ustvarjeno zato, da se raztrga (153). Nasprotje med lepoto in življenjem pripravlja v njem otožnost zaradi vsega, kar je bilo velikega, pa ne more in ne sme več obstati, ker se upira sedanjemu življenju in novim idejam. Zato njegovo domišljijo priteguje fantastika grajskih zidin, vabijo ga sentimentalni kotički vrtov, skriti studenci in vodnjaki, kjer se srečavata preteklost in sedanjost, spor med lepoto in življenjskim nazorom pa oblikuje zgodbe samih strtih src in raztrganih življenj. Značilna je noveleta »Mlada leta«, zlasti njen prvi zasutek (483), še bolj pa Ivan Slavlj, kjer je prehod iz enega sveta v drugega in prestop iz socialne tradicije v nov stan prav do groteske boleč. Tavčarjev mladostni pisateljski zagon je bil v duhovni smeri tako silen in v oblikovnem naporu tako plovit, da se bo v njem s pridom ustavila vsaka mlada generacija in zato ne srečamo zaman sorodnih mest pri mladem Iv. Cankarju in pozneje celo pri Iv. Preglju. Tavčarjeve zgodbe »Med gorami«, sinteza realistične kronike in usodne fantastike, so prave realistične balade, nasprotja Jurčičevi široki narodopisni realistici in Kersnikovim tipičnim obrazom iz kmetiškega življenja.

Formalna kultura teh prvih spisov, ki se pozneje v večjih delih izgubi in se zopet pokaže v triptihu »V Zali« in zadnjih dveh delih, je za študij Tavčarjevega stila prava slast. Njegov jezik, postavljen v današnji pravopis, poje v krasnih retoričnih periodah, kadar ga zanaša zgodovinska snov (Antonio Gledjevič), pa zna biti dramatično kratek (Dona Klara), razdraženo raztrgan (Bolna ljubezen), lirsko ubran (Margareta), čudovito kramljajoč (IX. pogl. Iv. Slavlj) in domače šegav (Med gorami).

Njegove okvirne kompozicije v novelah Gospa Amalija, Povest v kleti, Mlada leta so ostro zaokrožena. Glede tradicionalne romantične ironije, tiste manire, ki postavlja pisatelja samega v povest kot pripovedovavca in modrovavca z bravcem, je mladi Tavčar še radodarnější kakor mladi Jurčič; v večjih povestih se neprestano vtika v bravca: »Kakor je bila tedaj navada« (53), »V istini ni bilo lahko življenje tedaj« (56); »Tačas je bilo že po požarovskem premirju« (58); »Mi pa nočemo zamuditi lepe prilike« (62), »Kdor ve, kako ostra je bila meja med stanovi v nekdanjem Dubrovniku« (64), »Pravijo, da podari stvarnica labodu (92) itd. itd. itd. Glede kompozicije je Ivan Slavljaj v poudarjenih nasprotjih razdeljen v tri dele in nam kaže naravnost objestno igro s formo.

I. zvezek nas še posebej zanima, ko določamo Tavčarjevo mladoslovensko usmerjenost. Ti spisi nimajo tiste svobodomiselne note, ki bi jo morda pričakovali. Romantično nadahnjnemu mladeniču je zgodba izraz svobodoljubnosti, bolečine radi nereda na svetu, ne najdemo pa nikjer niti ene izrazite svobodomiselne glose v zmislu tedanjega mladega liberalizma, niti v letu 1874 in 1875, ko je kulturni boj za kratek čas očitno vzplamtel in mu ni ušel n. pr. niti cerkveno trdni Jože Ogrinec. Pač pa je v Ivanu Slavljaju zelo očitna bolečina tedanjega mladega posvetnega rodu, ki je sprt s starši in ljudstvom hodil neupoštevan in nerazumevan svojo pot (IX. pogl.). Značilno pa je, da ta duh časa večinoma šele historično ugotovimo in da se bravec nikjer ne čuti prizadetega, dočim so glose in dovtipi poznejših spisov (odsev političnih bojov, zlasti v času od 1890—1910), izraz docela nasprotnega duha. Poprej pa je bilo orožje čisto, duh je bil sprejemljiv za vsako dobro in novo setev in se v resnici vsiljuje misel o tragični krivdi tedanje katoliške konservativnosti, ki ni mogla potegniti mladine za seboj.

Glede urednikovih opomb je treba omeniti, da so zelo izčrpne in nam v podrobnostih kažejo pisateljevo razmerje do najbolj oddaljene snovi. Dr. Prijatelj nam razlaga kraje, imena in rodove Tavčarjevega domačega kraja, njegove motive in spremembe, da živo vidimo v snovanje oblikujočega duha. Opomba o Štef. Šubicu (419) je dobila nujno dopolnilo Lovra Perka (J 1932, št. 193); k opombi za str. 336 (497) ne bo odveč, ako dodamo, da je potemtakem Tavčar svobodno opisal župnikovega brata A. Globočnika (SBL. I. 219). Pri označbi posameznih del nam urednik s svojo blestečo besedo daje tudi vsebinsko analizo in vzgaja bravca do pravega razumevanja in uživanja Tavčarjeve umetnosti. F. K.

Frana Levstika Zbrano delo V. zv. Uredil dr. Anton Slodnjak. 1933. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Strani 480.

Ta zvezek Levstikovega Zbranega dela obsega 18, z osnutki in variantami vred 24 Levstikovih kritičnih spisov do l. 1869. Od teh jih je bilo 12 doslej že natisnjenih, tile pa so tu prvič objavljeni: ocena Valjavčevih pesmi, zapiski za zgodovino kritike v »Novicah«, kritika o Koseskem, Berilo o slovenski književnosti, Dr. Janez Bleiweis in slovenstvo, razprava o metriki srbskih narodnih pesmi ter osnutki in variante k prvim štirim od navedenih.

Urednik je imel ob tem gradivu težko nalogo: tekstu ohraniti kolikor mogoče prvotno lice, pri tem pa vendarle gledati tudi na to, da Levstikove pravopisne posebnosti ne bodo motile poprečnega izobraženca, ki mu je knjiga namenjena; v uvodu in opombah pa očrtati ono komponento pisateljeve osebnosti, ki ga je usposabljala za kritično delo in ga k njemu mórala, ter časovne razmere, ki so ta ali oni spis povzročile; tolmačiti težja mesta in tako omogočiti umevanje časovno oddaljenih nam podrobnosti, ostí, namigavanj itd., obenem pa s citati dokumentirati odvisnost pisatelja od tega ali onega njegovega učitelja.

Za vse to delo je dr. Slodnjak temeljito pripravljen. S teksti ravna obzirno, kot doslej ni ravnal pač še nihče od naših urednikov-izdajateljev. Ohranil je Levstikov jezik (v zadnji njegovi redakciji) do poslednje potankosti; le nekatere prav malenkostne pravopisne posebnosti je odstranil, a še te vse vestno zabeležil v »Urednikovem poročilu«. Tako more biti ta izdaja tudi izhodišče za stilistične in jezikovne študije.

Za pisanje »Uvoda« in »Opomb« je Slodnjaku dobro služilo podrobno poznanje vse literature, ki je utegnila vplivati na Levstika, zlasti Lessingovih, Kopitarjevih in Vukovih spisov ter sodobne domače literature. Slodnjak skuša v uvodu najprej določiti Levstikovo pranadarjenost; pri tem se nagiblje k misli, da je čutil Levstik v sebi zlasti poklic pesnika, a da so ga realne razmere v slovenskem slovstvenem življenju napravile za kritika. Strinjam se z urednikom, ko pravi, da je pri tako vsestransko delavni osebnosti, kot je Levstik, težko določati njegovo pranadarjenost. A da so vse Levstikovo delo res usmerjale realne potrebe naroda, o tem nam priča že površen pogled na to delo. Zanimivo je, da se Levstik v prvem svojem kritičnem spisu bavi z izrazito estetskimi vprašanji. Tudi naslednji dve kritiki sta pisani še z literarno estetskega zreljšča. Ko pa se je Levstik l. 1858 odločil, da se brezobzirno upre zlagani sodobnosti, je moral usmeriti vse svoje sile kar v osnove literarne umetnosti, v jezik. Odslej je za dalj časa v ospredju njegovega dela — jezikovna kritika (Napake slov. pisanja, Gospodoma nasprotnikoma, kritika Koseskega). Celo pri tolmačenju Prešernove poezije se ustavlja v tej dobi predvsem pri jezikovnih posebnostih, ki so bile dolenjskemu ušesu trde ali tuje. Ob njih razpreda cela slovnična poglavja (n. pr. o komparativu, glej str. 98.). Ta jezikovno-kritična usmerjenost je Levstiku pogosto ovirala pravo umevanje in uživanje Prešernove poezije (prim. njegovo sodbo o sonetu, posvečenem Matevžu Langusu, na str. 99—100!). Ker je bil v jezikovnih vprašanjih vnet pristaš Kopitarjev in Metelkov, odreka Prešernu — kot nefilologu — pravico, govoriti o slovenskem literarno jezikovnem vprašanju (str. 82, 86.). Vendar pa Levstik v svojih zapiskih o Prešernovih pesmih le izpričuje, da je on v glavnem tako globoko prodril v lepoto Prešernovega pesniškega jezika, kot malokdo pred njim (prim. n. pr. njegovo sodbo o gazelah: »...tako gladkih, lepoglasnih gazél še nismo brali v nobenem jeziku, kakor so naše Prešernove.« O jeziku 5. gazele pa pravi: »Jezik je čista muzika, kakor pri Prešernu sploh, zlasti pa v Gazélah.« Str. 86—87.). Ob Pennovi »tragediji« Ilija Gregorič ali Kmečki kralj« in ob Jurčičevem »Desetem bratu« se je pa Levstik spet povzpел

do važnih formulacij svojega literarno-kritičnega gledanja. Nadčasovno vodilo, ki ga je Levstik v teh dveh ocenah dal slovenskim umetnikom, je povzel Slodnjak s sledečimi besedami: »zvestoba življenju v vsej njegovi polnoti na temelju svobodne, resnico ljubeče duše, ki po svojem umetniškem daru ume ustvarjati svetlobo v temoti človeške laži in strasti, je edina in najsvetejša naloga — umetnosti.« (Str. 33).

Nov boj za kritiko, ki so ga za desetletnico prve Levstikove borbe sprožile »Novice« s svojo hvalo »Mazepe« v prevodu Koseskega, nam kaže, kako je Levstik v desetih letih svoje pojmovanje umetnosti poglobil in utrdil. V odlomku »Izprehod« in v članku »Objektivna kritika« sega Koseskemu in njegovim zagovornikom v dno duše in razkriva najgloblje korenine njihovih slabosti in zablod. Primerjajmo samo njegovo sodbo o Koseskega »Sloveniji« okr. l. 1859. in 1863., s sodbo o isti pesmi v l. 1868.! V komentarju elegije »V spomin Matije Čopa« in v analizi Koseskega »Začarane puške« (str. 79. in 267.) sodi Levstik o heksametrih v tej pesmi Koseskega, da so res polnoglasnejši od Prešernovih, a da je vsa pesem »konglomerat zgodovinskih imen, za katere je na vagi, ali so bila v resnici slovenska ali ne.« V razpravi »Dr. Janez Bleiweis in slovenstvo«, namenjeni za slavnostni govor na Bleiweisovi proslavi ob 20-letnici »Novic«, imenuje pesem celo »mojstrovsko« in iz dveh razlogov omembe vredno: »prvič je najveličastnejše doneča, najpopolnoglasnejša, kolikor koli imamo slovenskih pesmi, zlasti v šestomerskih vrstah pisanih; drugič pa, kar je mnogo važnejše, ta pesem je prva krstila za Slovenijo tisto zemljo, po kateri bivamo Slovenci, in je tako okrepčala idejo, ki je dandanes globoko vkoreninjena, da vse, kar nas je slovenskega plemena, druží in edini ozka, prirojena vez.« (Str. 291). L. 1868. pa to zadnjo trditev zanika, češ, da je naziv Slovenija uporabljal že Vodnik, in trdi, da ima ta pesem v sebi: »togočnega birokrata ognjusno prilizovanje absolutizmu, slavopénje stare kranjščine, katere si nemškutarji tako nazaj želé, nelogično zgromájene in zamotane misli; zgodovinske neresnice in otročje slepoumje, katero samo ne vé, kaj hoče in kam bi se dalo.« (339).

Slodnjak je v uvodu in opombah jasno in dokumentarično dokazal, v koliko je bil Levstik v svojih estetskih in literarno kritičnih nazorih odvisen od Lessinga, Kopitarja in Vuka. O tem se je pri nas že pogosto pisalo, a nikdar dovolj jasno prepričljivo. Z objavo odlomka za kritiko Valjavčevih pesmi, kritike o Koseskem, Berila o slovenski književnosti in razprave o metriki srbskih narodnih pesmi ter s Slodnjakovim uvodom v V. zv. se je to vprašanje približalo končni rešitvi.

»Kritični spisi do l. 1869.« naj bi prinesli v kronološkem redu res vse spise te vrste. Tega pa naša izdaja ne prinaša — in to v prvi vrsti zato ne, ker se urednik pri izbiri ni ravnal po enem samem kriteriju, nego jih je upošteval več. Iz omenjenega prepletanja literarne kritike z jezikovno je razumljivo, da je imel urednik težko stališče, ko je odločal, kaj naj vzame v ta zvezek, kaj pa prihrani za jezikovne spise. V redu je, da je »Slovenische Sprachlehre« iz l. 1866. prihranil za pozneje, dasi je to le razširjena in sistematično izpopolnjena izdaja »Napak« iz l. 1858. Bolj že moti dejstvo,

da v ta zvezek niso prišli kritični spisi iz »Napreja«, ker se je urednik menda odločil, da izda spise iz »Napreja« skupno in ne deljeno po posameznih kategorijah. Tako v tem zvezku zaman iščeš Levstikovih formulacij o problemu slovenskega knjižnega jezika in ilirizma, katere je napisal v »Napreju« (Odgovor odprtemu pismu, še nekaj v zadevah »odprtega pisma«). Tudi formulacije istega problema iz leta 1867 v tej knjigi nimamo, ker bo spis »Mej ali med?« (SG 1. in 15. febr. 1867.) prišel med jezikoslovne spise.

Glede na razporeditev objavljenih spisov ne vem, zakaj je »Nekoliko težjih reči v Prešernu« prišlo pred »Napake« in ne šele med gradivo za kritiko o Koseskem in »Berilo o slovenski književnosti«, kamor po kronološkem redu spada.

Od malih podrobnosti naj omenim: trditev, da je Levstik svojo kritično metodo »nalašč skrojil za Koseskega in njegovo pesem«, ne drži. Da je ta metoda najbolj ustrezala Levstikovemu analitičnemu in realističnemu duhu, uvidimo že iz tega, da je po isti metodi istodobno tedaj tolmačil in pretresal tudi Prešernovo pesem. — Popravek teksta na str. 349. (469.) se mi zdi pravilen (»s katerim se je treba pogajati ali pa — odhajati!« nam. »v katerim se je treba poganjati ali pa — odhajati!«); še vedno mi pa ni jasno, kakšen je »v srebru izvaljen meč« (str. 42.), kar je Slodnjak popravil iz prvotnega »izvalen«. Dalje ne vem, ali spada beseda »vzmostik« na str. 43. med tiskovne pogoške, ali v — »Slovarček manj znanih besed«, kjer je ni dobiti. Na 339. je treba namesto »zgramájene« čitati pač »zgromájene« (ptcp. pf. pass. od zgromaditi); V Levstikovi trditvi na str. 100., da je v sonetu Matevžu Langusu »vtisnjeni« namesto »vtisnjene« »gotovo tiskarjeva pomota«, bi bilo treba zadaj opombe, da je Levstik v zmoti: saj je »vtisnjeni« atribut k »sled« in ne h glôrje! — Tudi brez tiskovnih pogoškov knjiga ni; prim.: na str. 255 postestrima; na str. 436 mora stait v opombi k str. 266: »Prim. opazke k str. 223« in ne 233; na str. 477 stoji: »Pesmi, zložil Matija Kračmanov Valjavec 1858« nam. 1855 itd. Vse to pa seveda bistveno ne zmanjšuje vrednosti Slodnjakovega dela.

Janez Logar

Slovenski biografski leksikon. Urejuje Franc Ksaver Lukman s sodelovanjem uredniškega odbora. Peti zvezek. Maas—Mrkun. V Ljubljani, 1933. Najznamenitejše naše slovstveno in kulturno zgodovinsko delo krepko napreduje. Tudi peti zvezek, ki je že poleti prišel na svetlo, je ohranil pomembnost in odlike, ki sem jih bil naštel pri oceni četrtega zvezka. Že dolgo ni bilo pri Slovencih podobnega napona znanstvenih sil, kakršnega je zdaj sprožilo izdajanje našega leksikona. Preko trideset mož koplje v prepadih izgubljenega časa in spravlja na beli dan osebnosti in dejanja slovenske preteklosti. Narodu v spomin in opomin!

Vsakdo ve, da tako kolektivno delo ne more roditi popolnoma vlite podobe. Znanstveni delavci v pogreznjenih plasteh naše zgodovine niso arheologi, ki bi dvigali že izklesane kipe in zvezane stavbe, zgodovina je bolj neusmiljena nego sleherna zemeljska katastrofa: umiranje in porajanje kulturnih rodov, vzrast in prerast gospodarskih in političnih oblik, borba novine in starine ne zasuje samo tega, kar se je preživelo, temveč celo to preobličiti in izmaličiti.

In obujevavci preteklosti nehote morajo hraniti Lazarje, ki so jih prebudili v novo življenje v zgodovini, s svojo krvjo in s svojim duhom. Zato je razumljivo, zakaj imajo zgodovinske osebnosti skoraj toliko obrazov, kolikor je resnih zgodovinarjev.

Ta neenotnost se jarko razodeva zlasti pri takem skupnem zgodovinskem delu, kakor je naš leksikon. Mikavno in poučno je primerjati, kaj zanima tega kaj onega na tej ali oni zgodovinski osebnosti. Skoraj brez izjeme — vsi so preveč prepričani, da je v čim popolnejšem naštevanju življenjskih in delovnih podatkov — ključ v človekovo osebnost. Mislim, da bi živahnije in polneje pisani članki, ki bi seveda morali biti tudi zvesti zgodovinski resnici, koristili leksikonu in njegovim bralcem več kakor pa nekateri »presuhi« in s podatki prenatrpani sestavki. Kajti dandanes je krepka apologija potrebnejša nego še tako popolna filologija, ki je v biografskih delih vendarle podobna ostrešju brez slamnate ali opečne odeje.

Ne glede na ta pomislek, ki morda z vidika našega biografskega leksikona ni niti upravičen, so se mi zdele vredne občega premišljevanja te-le malenkosti iz petega zvezka:

V Ušeničnikovem članku o Mahničju nisem mogel razumeti tega-le odstavka: »potem se je obrnil proti Stritarju, izredno sicer pohvalil njegovo kritično in literarno delo v formalnem in jezikovnem oziru, toda v »eni reči« da ne more z njim, v »glavnih načelih«: njegov idealizem in schopenhauerjanski pesimizem da je nekrščanski in njegovi nazori o spolni ljubezni zmotni«. Do sèm sem razumel, toda zdaj sledi: »V (1.) Dodatku je pokazal na isti nekrščanski pesimizem v Gregorčičevih Poezijah, zlasti v »Človeka nikar«, tu je našel celo Stritarjev panteistični fatalizem« (str. 7). Ali je to res samo referat o Mahničevih pogledih na Stritarjevo in Gregorčičevo poezijo? Ali ni odstavek napisan tako, da bravca moti, kajti tudi navidezna kritika teh nazorov na 11. strani je podana tako, da človek ne ve, kaj bi rekel o njej. Dandanes menda vendar nihče ne dvomi, da se je v tem Mahnič motil? Zgodovina človeške umetnosti pred krščanstvom in v krščanstvu dokazuje, da prava umetnost more biti verska, nikdar pa ni protiverska zadeva, kajti njeni zakoni so estetskega značaja. Da se je Mahnič zelo motil, nam priča to, da je sicer navidez razbil Stritarja in Gregorčiča (v resnici je storil to že Levstik in pozneje slovenska moderna), toda tudi katoliška struja se je priborila do umetnostnih del v našem slovstvu šele takrat, ko je Mahničeve estetske nazore — zavrgla. Mahnič je bil, je in bo velik problem v našem narodnem življenju. V dobrem in v slabem. In to bi moral njegov življenjepisec razložiti, ne pa da se je skril za besede svojega avtorja oziroma za preuranjene sodbe drugih.

V Kidričevem članku o Malavašičju na str. 33 beremo, da je Kranjska Čbelica — »Čopova ustanova«. Iz stavka zopet ne moreš razumeti, ali je to Malavašičeva ali Kidričeva trditev (jaz vem, da je Malavašičeva, ker sem pogledal v Jordanove Letopise [Jahrbücher]), vendar se mi zdi tu potrebna jasna beseda, kajti na dveh mestih je do zdaj S. B. L. trdil, da je Čbelica Kastelčeva ustanova: v Čopovi in Kastelčevi biografiji. Kako je torej s to rečjo? Resnica je najbrže ta, da je Kastelic zunanji ustanovitelj Čbelice,

duhovni pa je nedvomno — Čop. In od kod ve Malavašič, da je Veselov psevdonim Koseski (Kasecki je očitno tiskovna pomota), predno je sploh neka pesem izšla pod tem literarnim imenom? Zanimiva uganka!

H Koblarjevemu članku o Valentinu Mandelcu treba pristaviti, da je izgubljen zadnji zvezek Vaj, ki so ga spisali Vajevci od »konca mesca svečana« 1855. l. pa do 18. junija t. l. Ker se Koblar izraža skoraj tako, kakor da ne bi Mandelc spesnil nobene originalne pesmi, naj tukaj ponatisnem lep sonet, ki ga je spisal, ko je poslovenil prvi del Fausta. Prepisal sem ga iz Mandelčeve beležnice, ki je shranjena v Drž. muzeju v Ljubljani. Glasi se:

»Na poti, kjer od težkega napora / Zveličar je prelival pot krvavi, / Pognala je, takó legenda pravi, / S podobo muk cvetlica pasiflora. // In rožo porodila je natora, / Ljubezni večni da spomin postavi: / Ko pevec prvi je umrl ljubavi, / Skoz grob je prvo našla rasti zora. // Cvetè pa v eni, kar človeštvo celo / Ljubilo je od nekdanj in trpelo, / In srež ne bo zamoril je jesenski. // To cvetko v vrt presadil sem slovenski: / Če domovini čast bo in veselje, / Goreče so izpolnjene mi želje.« //

Ker ni doživel, da bi dali na svetlo njegov prevod Fausta, ki se je izgubil, naj vsaj ta njegov sklepni vzdih zagleda beli dan.

Kidričev izredno dokumentiran članek o Marcini je po moji sodbi predolg, s tem seveda nočem reči, da je vrednost nekega članka odvisna od njegovega obsega, oziroma, da se da vedno neko nepombno osebnost tudi v kratkem članku opisati, toda neko razmerje pa mora vendar biti med pomembnostjo neke osebnosti in njeno biografijo. Kidričevi članki so sestavljeni z veliko pridnostjo, in so vredni, da se natisnejo, toda da ne bo takega kričечеega nesorazmerja, naj se potrudijo še drugi. Matej Marcina pa res ni bil nič drugega kot »antiproteštanski borec in tarča Trubarjevi satiri«. Za to zasluži v B. leksikonu kratko omenitev in nič več. In zakaj je literarni izmišljotinar Liscow naveden pod svojim psevdonimom?

Kidričev članek o Marmontu je stvar in lep, čeprav se mu pozna, da je pisan z veliko dobrohotnostjo, zlasti to, da resnico, da je bil emigrant Marmont avstrijski plačanec, opisuje z lepo frazo, da se je »okoriščal z dobrim spominom, ki ga je ostavil v Iliriji«, je smešno. Tolike pietete Francozom za Ilirijo vendarle nismo dolžni!

Menda je res vsak biograf nekoliko zaljubljen v svojega »junaka«, kajti tudi dr. Šlebinger se trudi, da bi sicer zaslužnega nabiravca gradiva za slovensko literarno zgodovino Josipa Marna opravičil, češ, da »ni bil esteta«, ko se je z jedko zajedljivostjo bojeval zoper mladoslovensko poezijo. Seveda »ni bil esteta«, zato pa bi naj o estetskih stvareh molčal in nabiral gradivo ter pisal svoje politične in jezikoslovne razprave. Del njegove korespondence hranijo v Matičnem arhivu.

Glonarjev sestavek o Mastalieru in Tominčev o Matturelliju sta odveč.

V Koblarjevem članku o Ivanu Mazovcu je treba popraviti to: Mazovec ni spisal »uvoda v Dostojevskega »Zločin in kazen«, temveč v roman »Ponižani in razžaljeni«, ki je res izšel v IV. zvezku Leposlovne knjižnice (1907), Zločin in kazen pa je izdal Bamberg (1908) brez uvoda.

Vsega priznanja pa je vreden Koblarjev članek o pesniku A. Medvedu. To je prva resna podoba tega velikega in po krivici pozabljenega pesnika! Koblar jo je izdelal na temelju pesnikove zapuščine in vse v poštev prihajajoče literature.

K Tominškovemu sestavku o Mencingerju je omembe vredno, da je pesem V spomin Prešernu, ki je izšla v Bleiweisovem Koledarčku 1856. l. (ne 1858. l.) na str. 67.—69. ter jo je podpisal neki Jankomir prva verzija Stritarjeve alegorije: Sreča, poezija in Preširen. Kdo jo je torej spesnil: Mencinger ali Stritar?

Kolaričev članek o Metelku je lep, škoda da ni Metelka orisal tudi kot človeka in učitelja. O tem je zanimivo gradivo v Trdinovih Predavanjih o slovenskem slovstvu. (Rokopis v Drž. knjižnici v Lj. Ms. 393, str. 123—125.)

Izvajanja istega sotrudnika o Miklošiču so zasnovana preozko. Iz Miklošičevega životopisa bi se moral človek poučiti tudi o velikem dvigu slavistike v 19. stoletju, o nastajanju posameznih filoloških šol, o znanstvenih bojih i. t. d. Tudi Miklošičeve zasluge za stvaritev slovenskega književnega jezika so preskopo orisane.

Zato pa je filozofski posebnost Mislej opisan s tako podrobnostjo, kakor bi bil kaj več nego zapoznani srednjevečnej, ki se v racionalizmu prosvetljenstva oklepa matematike, s katero hoče izraziti svoje meglene misli.

Pomisleki, katere sem naštel o petem zvezku S. B. L., so tako malenkostni, da izginejo docela, če se zamislimo in spomnimo, da je naš leksikon šele prvi poskus, leksikonsko obdelati slovensko preteklost. Izrazil sem jih zato, da bi urednik in sotrudniki v dodatkih temna mesta pojasnili ter maloštevilne pomote popravili, in ne da bi jih ozlovoljal, ker spoštujem njihovo delo. Žal, da je potrebno danes pri nas spet to poudarjati. Anton Slodnjak

Fran Šuklje: *Sodobniki*, mali in veliki. Založba »Saturn«, Ljubljana 1933, str. 344.

V treh knjigah »Spominov« nam je Fr. Šuklje, sam oblikovavec našega političnega in kulturnega življenja, vsekakor pa njegova najbolj kritična priča, odkril svoje doživljanje in delo ter nam z lastnimi nazori in dokazi opravičil svojo burno življenjsko pot. Naj tej poti srečamo mnogo podob, ki jim je temperamentni zgodovinar z ostrimi polemičnimi črtami narisal obraze in duše. Čeprav pogrešamo v njih zadnje svobodnosti in človeške neposrednosti, so nam te knjige tehten zgodovinski dokument. »Sodobniki« pa so bolj lehkotni, v lepi kramljajoči besedi obnovljeni spomini, ki marsikako stran prejšnjih knjig dopolnjujejo in tudi poglobe. Skoraj bi dejal, da so bolj neposredni kot »Spomini«, ker ti sodobniki, niti mali niti veliki niso s študijem zgrajene podobe, nikaki problemi, ampak večinoma ljudje, kakor se z njimi zvežemo v življenju, včasih mimogrede ali pa za vselej, in žive z nami kot skriti del nas samih.

Fr. Šuklje pa ima poleg dobrega spomina tudi dobro pero, da zna vse, kar sta mu sprožila domislek ali knjiga, preliti v neposredno doživetje. Tako se »Sodobniki« bero kot življenjepisna povest, v kateri nam je pisatelj na široko razgrnil stare slovenske idile. V teh idilah, polnih drobnih dogodkov,

se je celo tako malo čuvstvena oseba, kakor je Fr. Šuklje sam, veselo-otožno razčustvoval, da bravca pridobiva od strani do strani. Poglavlja kakor »Stric Pašič«, »Zloglasna tercija B«, »V Vojni Krajini«, »Gaudeamus igitur« itd. so vesele študentske in stare družabne idile, bodisi da jih pripovedovavec sestavlja iz samih anekdot, bodisi da jih, kakor poglavje »V Vojni Krajini« razvije v zgodovinske slike, ki so poučne in zabavne hkrati. Kot zgodovinski dokument nas v I. delu najbolj zanima pisateljevo pričevanje o družbi »Collegium nocturno-matutinum« (str. 69—75), ki ga sam označuje kot »izrodek prekipevajoče dijaške prešernosti« (str. 69) in pripoveduje o kolegijskih članih in njihovi večinoma pivski organizaciji, »ki se je po svoji vnanjosti naslanjala na cerkvene oblike« (str. 70). Ta družba sicer ni bila odločilna za smer v tedanji akademski družbi, Šuklje jo tudi loči od dijaške celote, vendar pa je za sestavine takratne mladine značilen simptom, ker je ta Collegium oponašal goriški Glas 1873 (ki mi ga ni mogoče dobiti) Mladoslavencem in se je Levec v Poslanem (Soča 1873, šte. 20) ogorčeno branil, da bi bil kdaj član »collegia«. Šuklje nam nezavisno od tega političnega spopada priča, kako rad bi bil n. pr. Levec postal član (str. 73), da pa je bil odklonjen; v opravičilo vse družbe in morda zato, da zavrne tedanje splošne očitke, pa pravi: »Izrečno pa naglašam, da se to naslanjanje na cerkvene oblike nikakor ni vršilo iz zlobnega namena, morda zaradi tega, da bi hoteli zasmehovati katoliško cerkev in njene obrede. Nasprotno, dasi tedaj vsi liberalnih nazorov, smo se vendar spoštljivo klanjali večni lepoti cerkvenih obredov« (str. 71). Škoda, da oblika »Sodobnikov« pisatelja ni privedla do bolj dokumentarične obravnave in da edina živa priča teh dogodkov stvar rajši zagovarja kot razlaga. Zato je Fr. Šuklje psihološko še danes prav tako zanimiva in težko opredeljiva osebnost, kakor je težko opredeljivo marsikatero njegovo dejanje v prejšnjih časih. Splošno pa vidimo, da Šuklje gleda svojo mladost z neskalskim očesom humanista, ki mu ni kaj obžalovati ali popravljati, zakaj zanj se je vse zgodilo po postavah človeške nature, in kdor vse razume, vse odpusti. Z resnejšimi leti je zanj prišla tudi modrost in po boju uvidevnost. Največje gibalno Šukljetovega življenja je že izza mladosti njegova neugnana volja, zato dogodivščine kmalu ponehajo, čim nastopi odgovornost za druge. Iz prvih časov, pa tudi iz poznejših, nam pisatelj odkriva mnogo prav toplih prijateljskih zvez, toda marsikatero anekdoto beremo z različnimi občutki za prijatelje in za njega samega. Čeprav imamo v socialnih razmerah tedanjega dunajskega dijaštva nekaj pričevanj, iz »Sodobnikov« o tem zelo malo slišimo, in bi nam bil prav Šuklje lahko mnogo povedal.

Pravi Šukljetov element je politika. Zato idile in večinoma tudi topla čuvstva ponehajo, kakor hitro pisatelj stopi v javno življenje. Tudi tukaj slišimo marsikaj, kar se iz zasebnega doživetja razvije v zanimivo kulturno-politično sliko, marsikatera intimna zgodba nam pripoveduje o važnih preobratih v visoki politiki. Nazore o politiki in političnih dogodkih nam je pisatelj nekajkrat razvil; zlasti je važno njegovo mnenje o splošni in enaki volivni pravici (258—61), kjer se nam Šuklje vnovič odkriva bolj politik osebnosti kakor ideje. Tu je vnovič dokazal, da je bil vedno izboren taktik

in praktik, nikoli pa ne ideolog. Tudi poglavje o Iv. Šušteršiču, ki so pisana obzirno, vendar odkrito in dovolj pravično, imajo tam, kjer se dotikajo narodnega in državnega vprašanja, bolj težnjo pojasniti taktično možnost kakor pa idejni postulat; zlasti vprašanje o trializmu je razpleteno bolj formalno kot idejno. Sicer pa politiki v resnici mislijo rajši o oblikah kot o osnovnih načelih, in to, kar je drugim absolutno, je zanje formalnost. Zato je bil Šušteršič prav tedaj na vrhu svoje moči, ko je imel že velik del mladine proti sebi. Sicer pa se Šuklje pošteno ne dotika vprašanj, ob katerih bi moral delati silo svojemu razmerju do javnih dogodkov. Sklepno poglavje »Izven politike« prinaša zanimivo misel o razširjenju dež. avtonomije ob prevratu 1918, ki je bolj kritika tedanje politične taktike in izraz upravno političnega nazora, v dejanskih razmerah pa bi se ne bila obdržala, tudi če bi bil morda Fr. Šuklje sam poleg: da so ideje o državi, narodu, o kakršnihkoli vrednotah in zlasti o etiki svobode presenetljivo prilagodljive, je dokazal Fr. Šuklje sam v znanem članku v Prager Presse 1929. Najtemperamentnejši je odstavek: »Srednja tehnična šola v Ljubljani«, zato je pobudil novo knjigo spominov Iv. Hribarja; prav je, da se v takih vprašanjih dokumentira vse, in tako tudi Fr. Šukljetu ne bo nihče mogel odrekati pravice, da poudarja svoje prvenstvene zasluge za ta pomembni zavod. — Knjiga prinaša tudi 39 slik, ki so deloma zasebnega pomena, mnogo pa jih je dragocenih za našo kulturno zgodovino, čeprav so več ali manj znane. Vse delo pa je dokaz, kakšna neporazna narava je pisatelj; kljub svojim visokim letom mu ne uide nič, kar se tiče njegovega življenja, na vse odgovarja sproti in spomin mu odpira vedno nove strani iz knjige življenja.

F. K.

Boleslav Prus: Faraon. Iz poljščine prevedel Francè Koblar. Ljudska knjiž. 48—50. I.—III. zv. Str. Jugoslov. knjigarna, Ljubljana 1932-33.

Aleksandra Glowackega (psevd. Boleslav Prus) malo poznamo, čeprav je že precej davno, kar je Fr. Virant prevel njegovo »Stražo«, najboljšo poljsko kmetsko novelo pred Reymontom, in imamo nekatere njegove novele že drugič prevedene. Če še ni čas, da bi dobili v prevodu njegov največji in obenem najboljši poljski družabni roman XIX st., v Dickensovi maniri pisano »Punčko« (Lalka), ki je — mimogrede omenjeno — bila deležna habilitacijske monografije (Szweykowski), smo dobili letos Faraona, enega izmed treh njegovih ogromnih romanov, ki je »eno najbolj evropskih del poljske književnosti«, kot se je izrazil prof. Kridl, in prav dobro predstavlja Prusovo umetnost; mimo tega da je tudi hvaležno ljudsko zgodovinsko branje. Prav zadnji čas je doživel roman v Nemcih novo popularnost (Forst-Bataglia), morda ne v majhni meri zato, ker ustreza njegova problematika bolj kot marsikatera svetovne povesti političnim stiskam današnje Evrope.

Če hočemo Prusov roman popolnoma razumeti, ne bo odveč nekaj besed o njegovem umetniškem temperamentu in njegovem svetovnem nazoru; seveda se moram ozreti tudi na »Punčko« kot Prusovo osrednje delo. V njej je pokazal na obširnem sodobnem družabnem ozadju plemenitega, energičnega, novega pridobitvenega realista, ki se bori s tradicijskimi družabnimi predsodki romantične šlahte, pa vendar popolnoma propade, ker tudi on sledi roman-